

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ ՃԽԲ.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE

TOME CXLII

**LE DIATESSARON DE
TATIEN ET LA PREMIÈRE
TRADUCTION DES ÉVAN-
GILES ARMÉNIENS**

APPENDICE: UN RÉSUMÉ FRANÇAIS

PAR

P. PAUL ESSABALIAN

MÉCHITHARISTE

VIENNE

IMPRIMERIE DES PP. MÉCHITHARISTES

1937

ՏԱՏԻԱՆԻ ՀԱՄԱԲԱՐՔԱՌՆ

ԵՒ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԱՌԱՋԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ՊՕՂՈՍ ԷՍԱՊԱԼԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԿՏԷ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1937

BS 3560

A4 A7 E7

N.T. Secu

Շղջ

ՅԱՆԿ ԳԼԽԱԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆՑ

	Էջ
Ա. Հայերէն Աւետարաններու նախատիպը ըստ ներքին ու արտաքին տուեալներու	1—15
Բ. Ագաթանգեղոս, Կգնիկ, Ղ. Փարպեցի եւ Տատիան (համադրութիւն տեղիքներու)	15—43
Գ. Ագաթանգեղոս եւ Ղ. Փարպեցի՝ ինքնա- կաց	43—74
Դ. 1. Ագաթանգեղոս, Ղ. Փարպեցի եւ Աւե- տարանները (= Զօհրապ)	74—86
2. Զօհրապ, Տատիան եւ Ագաթանգեղոս	86—92
Ե. Եզրակացութիւն	92—110
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ. Ամփոփում Ֆրանսերէն լե- զուով	111—127

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան 1500ամեայ Յոբելեանը առիթ տուաւ այս փոքրիկ գրեղնկիս ծնունդին: Որ չափով որ մշակութային մեծ կարեւորութիւն կը ներկայացնէ այդ աստուածային գրքերու թարգմանութիւնը հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ, նոյն չափով ալ բարդ խնդիր մըն է անոնց թարգմանութեան պատմութիւնը. եւ արդեամբ՝ այդ բարդութիւնն իսկ կը մատնանշէ այն մեծագոյն խնամքը, որով մեր հեռատես ու մեծահոգի Հայրերը գուրգուրացեր են այդ երկնառաֆ գրքերու վրայ: Բանասիրական աշխատութիւններու պաշտօնն է այժմ որոնել անոնց թարգմանութեան ծախքերը ու վեր հանել ազգային երկիւղածութեամբ ու ոգեւորութեամբ այն աշխատանքները, գորոնֆ թափած են մեր սուրբ Հայրերը:

Առաջիկայ գրեղնկս այդ տեսակէտէ փորձ մըն է նուիրուած հայերէն Աւետարաններու թարգմանութեան պատմութեան: Հայերէն Աւետարանները իրենց ներկայ կերպարանքին տակ ինքնուրոյն տիպ մը կը ներկայացնեն,

ուր բնագրական ու լեզուական առնչութիւնները յոյն ու ասորի խումբերու հետ յանախ անմեկնելի կապեր կը ստեղծեն: Վերջին քառորդ դարու քանասիրական աշխատանքները յաջողեցան լոյս սփռել հոս եւս եւ կարելոր գիտական տուեալներ ձեռք բերել, բայց սպառիչ չէր ոչ մէկ մեկնութիւն: Ներկայ աշխատութիւնս այդ տեսակէտէ նոր ուղի մը կը մատնանշէ:

Մեր ելակէտն էր այն պատմական իրողութիւնը թէ հայերէն Աւետարաններու ներկայ բնագիրը՝ Զօհրապեան հրատարակութեամբ՝ սրբագրութիւն տեսած է յոյն ընտիր օրինակի վրայէն, ուրեմն կը ներկայացնէ յստկապէս բարեփոխուած բնագիր մը, որ յունական ոչ մէկ խումբի հետ կատարելապէս կը համերաշխի: Կը պակսի ամէն տեղեկութիւն առաջին թարգմանութեան բնագրի մասին. ի՞նչ յատկանիշ ունէր նա: Ներկայ հայերէն Աւետարանները իրենց սրբագրուած վիճակին մէջ գրեթէ անհնարին կը դարձնեն այդ հարցումին պատասխանը: Կը մղուինք փնտռել տուեալներ, որոնք հաւանաբար գերծ մնացած են սրբագրիչի հարուածէն: Այս տրամաբանութեամբ համեմատութեան առիւնք Ագաթանգեղոսը, յետոյ Ղ. Փարպեցին, որ կարելոր տեղիքներու մէջ զարմանալիօրէն կը համընթանայ անոր հետ: Կոնիքիի տեսութիւնը, թէ Տատիանի Համաբարբառը Հայոց քով եւս կարելոր դեր մը

Խաղացած ըլլայ՝ գրգիռ եղաւ, որ զայն՝
 Եփրեմի Մեկնութեամբ նկատողութեան առ-
 նենք: Եւ ահա յայտնուեցան շատ յատկանշա-
 կան կապեր երկու պատմագիրներու կոչում-
 ներուն ու Տատիանի գործին միջեւ: Դժուար
 չէր տեսնել որ այդ կապերը միջնորդապէս
 գոյութիւն ունէին ու այդ միջնորդն էր հայե-
 րէն Աւետարաններու առաջին թարգմանու-
 թեան բնագիրը: Ասով կը գտնէինք թէ առա-
 ջին թարգմանութեան բնագիրը տատիանեան
 դրոշմ կը կրէր, եւ թէ դարձեալ Կոնիքիքի
 ենթադրութիւնը Համաբարբառի նշանակու-
 թեան շուրջ իւր արդարացումը կը գտնէր:
 Կը մնայ այսուհետեւ ստուգել թէ առաջին
 թարգմանութեան տատիանեան երանգը ի՞նչ
 չափով արտայայտուած է Զօհրայի բնագրին
 մէջ: Մենք կը կարծենք թէ ասոր մէջ տես-
 նուած ասորաբանութիւնները մեծ մասով
 Համաբարբառի ազդեցութեան հետքերն ըլ-
 լան:

Աշխատութիւնս «Հանդէս Ամսօրեայ»ի
 մէջ, ուր առաջին անգամ լոյս տեսաւ ¹, խո-
 րագիր կը կրէր՝ «Հայերէն Աւետարաններու
 Սկզբնագրի հարցը եւ Ագաթանգեղոսի ու
 Ղ. Փարպեցւոյ կոչումները»: Արտատպու-
 թեանս առթիւ յարմար դատեցինք փոխել
 զայն ու դնել «Տատիանի Համաբարբառն եւ

---

¹ Հանդէս Ամսօրեայ, 1935 տարի, էջ 571—595.
 1936 տարի, էջ 22—39, 185—195, 338—349:

Ժ

Հայերէն Աւետարաններու առաջին թարգմանութիւնը», որ բովանդակութեան աւելիկը համապատասխանէ:

Կը յուսանք թէ այս փոքրիկ աշխատութիւնս գէթ դոյզն գրգիռ մը պիտի ըլլայ հայերէն Ս. Գրքի եւ մասնաւորապէս Աւետարաններու անդրագոյն ուսումնասիրութեան:

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

**ՏԱՏԻԱՆԻ ՀԱՄԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱՌՆ
ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԸՌԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ
ԱՌԱՋԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ**

Ա. ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՌԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱՏԻՊԸ՝ ԸՍՏ
ՆԵՐՔԻՆ ՈՒ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏՈՒՆԱԼՆԵՐՈՒ

Հայերէն Աւետարաններու նախատիպի հարցը դժուարին կէտ մ'եղած է, որուն շուրջ բաւական երկար թափառեցան ուսումնասէր մտքեր, մինչեւ շօշափելի արդիւնքներ ձեռք բերին: Այդ դժուարութիւնները երկու աղբիւրէ կը բխէին. նախ՝ բաւականաչափ չէին քննուած Հայերէն Աւետարաններն ու համեմատուած յոյն ու ասորի բնագիրներու հետ, ուրեմն կը պակսէր ներքին տուեալը. եւ երկրորդ՝ հայ հին մատենագիրները տարաձայն վկայութիւն կու տային այդ նախատիպի մասին, ուրեմն քննութեան կարօտ էր արտաքին տուեալը:

1. Հայ աւանդութիւնը խօսելով առ հասարակ Սուրբ Գրքի թարգմանութեան մասին՝ երկընտրանքի մէջ կը թողու զմեզ. Կորիւն որ հարազատ պատմիչն է առաջին թարգմանական շրջանին, եւ յատկապէս Ղազար Փարպեցի, որ կը հետեւի Կորիւնի՝ չափով մը կա-

մակորելով դէպքերը ի նպաստ Սահակ Պարթեւին, պաշտպան կը հանդիսանան յունական նախատիպին: Ասոնց հակառակ Կորիւնի խմբագրութիւնը, «Փոքր Կորիւն» կոչուած, եւ Մովսէս Սորենացի յայտնի համակիր են ասորական նախատիպին, թէեւ միայն Փոքր Կորիւն¹ յանուանէ կը յիշատակէ թէ Եզնիկ ու Յովսէփ Եղեսիա կը ղրկուին, որպէս զի «յասարի բարբառոյն զՍուրբ Գիրս նոր թարգմանեսցեն ի հայ լեզու¹», ուրեմն իբր երկրորդ թարգմանութիւն մը: Ամէն պարագային պարզ է իրենց գրութենէն, որ թէ Փոքր Կորիւն եւ թէ Մովսէս Սորենացի հակամէտ են հաստատելու թէ նախապէս Սուրբ Գիրքը թարգմանուած էր ասորականի վրայէն, որ յետոյ սրբագրուած է յունարէն լաւագոյն ձեւագրի համաձայն. դրութիւն մը, որուն յարեցաւ հայ աւանդութիւնը եւ զոր հաղորդեց եւրոպական աշխարհին՝ յեցած կարծեցեալ պատմահօր ճոխութեան վրայ²:

Ղազար Փարպեցւոյ վկայութիւնը, որուն հետ Կորիւն լռելեայն կը համերաշխի՝ արժանահաւատութեան կողմէ գերադաս է, եւ մենք իբր արտաքին տուեալ պէտք է հաստատուն բռնենք յունական նախատիպի գոյութիւնը եւ յունարէն ընտիր ձեւագրի վրայէն

¹ Կորիւն, Վենետիկ 1894, էջ 32:

² P. St. Lyonnet, Aux origines de l'Eglise Armenienne: La traduction de la Bible et le témoignage des historiens arméniens; Recherches de Science Religieuse, 1935, p. 170—187.

սրբագրութիւնը հայերէն Աստուածաշունչի սակայն նոյնքան ապահով է, որ եղած է նաեւ մասնական թարգմանութիւն մը սուրբ Գրքի՝ ասորական լեզուէ, եւ այդ թարգմանութենէն մինչեւ այսօր պահուած է Գիրք Մնացորդաց, թէեւ լուսաբանութեան կը կարօտի այդ թարգմանութեան ժամանակագրական կարգն ու յարակից պարագաները³։ Մասնաւորելով մեր խօսքը Աւետարաններու մասին, անոնց համար յունարէն նախատիպի մը գործածութիւնը եւ յունարէն ընտիր ձեռագրի վրայէն սրբագրութիւնը իբրեւ պատմականօրէն հաստատուն տուեալ պէտք է ընդունիլ։

2. Գալով Աւետարաններու ներքին տուեալներուն, հայերէն համեմատական հրատարակութեան մը պակասը անձուկ սահման կը քաշէ ուսումնասիրութեանց տարակոյս չկայ թէ նման հրատարակութիւն մը, որ բովանդակէր կարեւոր տարբերակները, զմեզ ի վիճակի պիտի դնէր խմբաւորելու եւ բացորոշ զանազանելու յոյն եւ ասորի ազդեցութեանց քանակն ու որակը. իսկ հիմայ ստիպուած ենք գոհանալ Զօհրապի հրատարակութեամբ (Վեներտիկ 1805), որ բարեբախտաբար շատ ընտիր օրինակ մը կը ներկայացնէ⁴։ Ուրիշ պատեհութիւն մըն ալ այս տեսակէտէ այն է, որ մինչեւ հիմայ ծանօթ հայերէն Աւետարանները

³ Գ. Սալաթեանց, Գիրք Մնացորդաց ըստ հնազոյն հայ թարգմանութեան, Մսոկոա 1899։

⁴ T. Macler, Le Texte arménien de l'Évangile d'après Matthieu et Marc. Paris 1919.

միաձուլ միասնակութիւն մը կը ցուցնեն. այդ միասնականութիւնը կը ցայտէ գլխաւորաբար յատուկ անուններու տառադարձութենէն, որոնք հակառակ յաճախազէս գրչագրական սխալներու՝ շեշտեալ միօրինակութիւն կը յայտնեն, բառերու կազմութենէն եւ անոնց պէս պէս գործածութենէն. բայց գլխաւորաբար թիւրիմացութիւնները, որոնց մէջ բոլոր ծանօթ ձեռագիրները կը համաձայնին իրարու հետ՝ փաստ են հայերէն Աւետարաններու միասնականութեան⁵ :

Այս միասնականութիւնը սակայն միւս կողմէ կը սեղմէ գրիչներու յաճախ վերագրուած լայն ազատութիւնը՝ օտար բնագիրներու վրայէն ներմուծումներ կամ սրբագրութիւններ ընելու. ապա թէ ոչ ի՞նչպէս մեկնել կարգ մը թիւրիմացութիւններու գոյութիւնը հայերէն թարգմանութեան մէջ, որոնք կը իրանգարեն նախադասութեան իմաստը, սակայն ոչ մէկ գրիչ կը մտաբերէ վերաքննել զայն յոյն կամ ասորի ձեռագրերու վրայէն, զգալով հանդերձ նախադասութեան կաղալը: Խօսուին է այս տեսակէտէ Ղուկ. Գ. 23. «Եւ ինքն Յիսուս էր ամաց իբր երեսնից սկսեալ որոց որպէս կարծէր՝ որդի Յովսեփայ» . որոց յարաբերականը հոս իմաստէ

⁵ P. Aug. Merk, Die Einheitlichkeit der armenischen Evangelienübersetzung. Biblica. 4 (1923), S. 356—374. Համառօտ բովանդակութիւնը յօդուածիս տ. Աւետարաններու հայերէն թարգմանութեան միութեան. Հանդէս Ամսօրեայ, 1928, Թիւ 11—12, էջ 481—490:

զուրկ է եւ արդիւնք թիւրիմացութեան մը, որուն միայն յունարէն ԱՆ պատճառ եղած կրնայ ըլլալ իւր կրկին նշանակութեամբ՝ Օն (որոց) եւ Օն (որ է, ընդ․), թարգմանիչը կարդացեր է առաջինը: Գրիչները զգացեր են հոս նախադասութեան կաղալը, ուստի կը ջանան կերպով մը իմաստ տալ անոր՝ փոքրիկ յաւելուած մը կցելով. այսպէս Վիեննայի Միլիթարեան Մատենադարանի ձեռագիրներու մէջ փոքրիկ համեմատութիւն մը տուաւ հետեւեալ ընթերցումները. որոց եւ որպէս կարծէր. Թիւ 59, 168. որոց որպէս եւ կարծէր. Թիւ 129, 218, 702. յորոց որպէս եւ կարծէր. Թիւ 62. յորոց որպէս կարծէր. Թիւ 911:

Հայերէն Աւետարաններու բնագրական քննութեան մէջ մասնաւորապէս արդիւնաւոր է Ֆ. Մակլէր իւր ծանօթ երկով՝ Le Texte arménien de l'Évangile d'après Matthieu et Marc, Paris 1919. Թոյլ կու տանք մեզի ըսել, որ այս ընդարձակ գործը ընտրուած մեթոտին պատճառով եղած է լայնածիղ ու անգործնական⁶: Հայերէն Աւետարաններու համեմատական հրատարակութեան պակասը Մակլէր գիտցած է փոխարինել՝ համեմատելով անձամբ 10 գլխաւոր հնագոյն Աւետարաններ (887—1099 շրջանէն), նախընտրելով միշտ թուակիր ձեռագիրներ, անոնց կարգին՝ Մոս-

⁶ Հմմտ. Հ. Մարիէսի եւ Հ. Մերկի դատաստանները սոյն գործի մասին. Recherches de Science Religieuse, 1920, p. 28—54; Biblica, 1923, S. 220—229.

կուայի (887էն), Էջմիածնի Թիւ 229 (989էն), Մլբէ թագուհւոյն (902էն) Աւետարանները: Իւր քննութեանց հիման վրայ Մակլէր կը բաժնէ այդ Աւետարանները երկու խումբի, մին՝ որ սերտ կապեր կը ցուցնէ Ջօհրապի հրատարակութեան հետ, եւ երկրորդ, որ որոշ խտորումներ կը մատնանշէ առաջինէն, առանց ինքն իր մէջ միասնականութիւն ունենալու: Առաջին խումբը կը կազմեն՝ E 229 (Էջմիածին), M (Մլբէ թագ.) BDE, իսկ երկրորդը՝ Mq (Մոսկուայի Ա.) ACH. իսկ F մասամբ Ա., մասամբ Բ. խումբին կը հետեւի: Երկրորդ ու գլխաւոր արդիւնք է հայերէն Աւետարաններու նախատիպի որոշումը. Մակլէր համեմատելով հայերէն Աւետարանները յունարէն ու ասորերէն Աւետարաններու հետ կը յանգի այն եզրակացութեան, որ կարծէք ուղղակի թափուած ըլլայ յունարէնի վրայէն, ինչպէս կը վերնագրէ նաեւ իւր հատուածներէն մին (L'Arménien semble calqué sur le grec, Le Texte, p. 404—422).

Յունական նախատիպի մը ի նպաստ բերուած փաստերը բազմապիսի ու բազմակողմանի են. Հ. Ա. Մերկ գեղեցիկ ամփոփոյք մը ըրած է անոնց: Ահաւասիկ սեղմ ուղեցոյց մը.

Յունական նախատիպի վրայէն կերտուած են մեծ մասով հայերէն Աւետարաններու յատուկ անունները, մինչեւ քերականական ձեւը փոխ առնելով անկէ. հմմտ. Թէոփիլէ, Ղուկ. Ա. 3. Փիլիպպէ, Յովհ. ԺԴ. 9.

Հայը յունին հետ կը թարգմանէ Աւետա-

րաններու մէջ յիշատակուած արամերէն խօսքերն ու անունները, մինչդեռ ասորականները, մանաւանդ հնագոյն թարգմանութիւնները զանց կ'ընեն. այսպէս Մտթ. ԻԷ, 46. Մրկ. Ե., 41. Է., 11, 34. Յովհ. Ա., 38, 41, 42. Թ. 7.

Հայր բառերու, ածականներու եւ մինչեւ իսկ բայերու բարդութեանց մէջ կը ջանայ մօտէն հետեւիլ իւր յոյն բնագրին. այսպէս հաւախօս օլեքտօրօֆանիա, այլազգ օլլոցենից, այգեգործ օմպելուրցօս եւն. դժուարակիր օսսօստախտօս, կիսամահ օմիթանից եւն. դառնալ անդրէն օնախօստիւ, ի վեր հայել օնախօստիւ, եւն. տես ընդարձակ ցանկ մը P. A. Merk, Die armenischen Evangelien und ihre Vorlage, Biblica VII (1926), 40—72.

Ամէնէն աւելի յատկանշական են սակայն հայերէնի մէջ կարգ մը թիւրիմացութիւններ, որոնց միայն յունարէնը կրնայ պատճառ ըլլալ. այսպէս Մտթ. Ե. 18. յովտ մի, որ նշանախեց մի է. յունարէնը կը կրէ՝ ἰὼτα ἔν ἡμία χεραία = յովտ մի կամ նշանախեց մի. հայր կը կարդայ ἡ իբր յարաբերական: Ղուկ. 9. որոց որպէս կարծէր, որդի Յովսեփայ. յուն. ὢν որ է. ընդ. եւ ոչ ὢν, ինչպէս կը կարդայ հայր: Յովհ. ԺԲ. 25. որ սիրէ զանձն իւր արձակէ զնա. յուն. ἀπολλύει = կորուսանէ զնա, զուգահեռ տեղիքները կը կրեն «կորուսցէ», Մտթ. Ժ. 39, Մրկ. Ը. 35, Ղուկ. Թ. 24, ԺԷ. 33. հայր կարդացեր է ἀπο-

λύει = արձակէ⁷: Ասոնց վրայ պէտք է յաւելուի Մտթ. ԺԹ. 24. դիւրին է մալխոյ մտանել ընդ ծակ ասղան. Մրկ. Ժ. 25, Ղուկ. ԺԸ. 25, մալխոյ ընդ ծակ ասղան անցանել: Այս երեք տեղիքներուն մէջ ալ յոյնը կը կրէ *ἀμνηλος*, ինչպէս ասորին *ܐܡܢܐܘܠܐ* = ուղտ. սակայն հայ թարգմանիչը կը կարդայ կամ ուղեր է կարդալ *χόμιλος* = պարան = մալուխ: Մալուխ բառին անտեղի դործածութիւնը հոս՝ պատճառ եղած է, որ յետագային անոր նաեւ ուղտ իմաստը փորձուած է կապել. տես Հ. Աճառեան, Արմատական Բառարան, մալուխ:

Պակաս չեն նաեւ յունարէնի կաղապարէն թափուած նախադասութիւններ, ուր հայերէնի քերականութիւնն իսկ կրած է. այսպէս Մտթ. ԺԱ. 23. զի եթէ ի Սողոմ եղեալ էին զօրութիւնքն, որ ի քեզ եղեն, ապաքէն կային եւս մինչեւ ցայսօր. կային ձեւուած յուն. *εμεινον* յոքնակիէն, որ կը համապատասխանէ *τα Σοδομα* յոքնակերպին, մինչ հայերէն Սողոմ եղակի է: Ղուկ. Ա. 72, 73. զերդունն, զոր երդուաւ Աբրահամու հօր մերոյ, տալ մեզ առանց երկիւղի ի ձեռաց թշնամեաց մերոց փրկեալս պաշտել զնա սրբութեամբ. խնդրական տեղիքն է յունարէն՝ *ῥοσθέντας* *λατρεύειν αὐτῷ*, հյց. տէր բայի. թարգմանիչը ստրկօրէն հետեւելով յոյն բնագրին՝ նախադասութեան իմաստը լիովին մթաղներ

⁷ Macler, De Texte, p. 422—424.

է (ստորեւ կը տեսնենք սոյն խօսքին ուրիշ մէկ թարգմանութիւնը) : Նման տեղիքներ պակաս չեն նաեւ այլուր, սակայն անօգուտ պիտի ըլլար խճողել զանոնք այս էջերուն մէջ⁸ :

Անդրազոյն խուզարկութիւններ յայտնաբերած են նոյն իսկ յունարէն Աւետարաններու այն ընտանիքը, որ հիմք ծառայած է հայերէն թարգմանութեան . Մակլէր⁹ կը դնէ Codex Bezae (D) եւ Կեսարեան կոչուած կամ

⁸ Հայերէն թարգմանութեան լեզուական, քերականական եւ համաձայնական կէտերը լայնօրէն ուսումնասիրած է G. Cuendet իւր զանազան մասնագիտական երկերուն մէջ. L'impératif dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Evangiles, Paris 1924. Remarques sur la syntaxe du prédicat. Mélanges Vendryes, Paris 1925. L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Evangiles. Paris 1929. Մասնակի ամփոփումը տ. Հանդէս Ամսօրեայ, 1929, էջ 321—329, 449—457, 583—592. 1930, էջ 1—7: Վերջին գրութեանս եզրակացութիւնն է. «Ինչպէր չափազանց օրինակաւոր է ներկայացնելու ձգտումով՝ հայ թարգմանիչը ընդհանրապէս կը պահէ յոյն բառակարգը, առանց զգալիօրէն դրժելու իր լեզուի քերականութեան, քանի որ անուանախումբի կազմածը գրեթէ նոյն է երկու լեզուներու համար ալ : Երբեմն սակայն բառակարգը կը փրկուի քերականական համաձայնութեան զգալի փոփոխութեամբ : Թարգմանիչը յարգելու համար իր լեզուին անյեղլի օրէնքները, չի կասիր բնաւ նախադադարին բառակարգը եղանակաւորելէ . ունի նախասիրութիւններ, զորոնք ստէպ կ'արտայայտէ : Անջատումը աւելի յաճախ է յոյն բնագրին ու գոթական թարգմանութեան մէջ՝ քան սլաւ եւ մասնաւորապէս հայ թարգմանութիւններու մէջ : Թարգմանչին արտայայտած ձգտումները կան, աւելի պայծառ գծերով, հայ դասական մատենագրութեան մէջ, ու այս ձգտումները կը բարձրանան յաճախ մինչեւ հնդեւրոպական լեզուները» : Հանդէս Ամսօրեայ, 1930, էջ 7—8 :

⁹ Le Texte, p. 569—571, 643—644.

Koridethi (Θ) խումբը. Հ. Ստ. Լիոնէ¹⁰ մասնազիտորէն քննելով այդ արդիւնքը կ'ապացուցանէ, որ Կեսարեան խումբը միայն պէտք է ընդունիլ իբր հայերէն թարգմանութեան բնագիր. իւր այս տեսութիւնը լայնօրէն կը փաստարկէ նաեւ երկու գեղեցիկ յօդուածներով հայերէն թարգմանութեան միայն Մարկ. Ա. գլխին մէջ իսկ կը գտնէ Կեսարեան 109 յատկանշական ընթերցուածներէն 52 մինչեւ 59 հատ, ինչ որ հսկայ համեմատութիւն կը նշանակէ¹¹: Նոյն ուղղութեամբ աշխատած են E. C. Colwell¹² եւ R. P. Blake¹³ եւ յանգած Կեսարեան բնագրին:

Յունարէն սկզբնագրի ի նպաստ այս թանձրացեալ փաստերուն կից կը տեսնենք սակայն ասորական ազդեցութեան անուրանալի հետքեր նշանակալից քանակով: Հ. Ա. Մերկ Զօհրապի հրատարակութեան վրայէն կրցած է 200է աւելի նման տեղիքներ հաւաքել՝ որոնք թէեւ համաչափ արժէք չեն ներկայացներ,

¹⁰ La version arménienne des Evangiles et son modèle grec: l'Evangile selon Saint Matthieu. Revue Biblique, 1934, p. 1—19.

¹¹ Un important témoin du Texte Césaréen de Saint Marc: la version arménienne. Mélanges de l'Université Saint-Joseph, t. XIX, 1935, p. 25—66. Les versions arménienne et géorgienne du Nouveau Testament Extrait de «Critique Textuelle» par P. M.-J. Lagrange, p. 1—70.

¹² The Caesarean readings of Armenian Gospel MSS., Anglican Theological Review, XVI (1934), p. 113—132. կը յիշատակէ Հ. Լիոնէ, Les Versions, p. 341.

¹³ Harv. Theol. Rev., 1928, p. 310.

կամ իբրեւ հայերէն ասութիւն կամ իբրեւ
 թարգմանական ազատութիւն, կան սակայն
 հոն կարեւոր շեղումներ ի նպաստ ասորակա-
 նին, զորոնք հաւաքապէս պատահմունք հա-
 մարիլը՝ քմահաճոյք պիտի ըլլար պարզապէս :
 Մերկի¹⁴ ամփոփած կարեւորագոյն տեղիք-
 ներն են. Մտթ. Դ. 18, Ե. 23, Է. 4, Ը. 17,
 ԺԲ. 44, ԺԴ. 6, ԺԷ. 17, Ի. 14, ԻԸ. 10.
 Մրկ. Ա. 44, Բ. 21, Է. 19, Ժ. 13. 16, ԺԴ.
 41, ԺԵ. 19. Ղուկ. Ա. 61, Բ. 49, Գ. 11,
 Ե. 10, Է. 37, Ը. 14, ԺԶ. 21, ԺԸ. 41, ԻԱ.
 21, ԻԲ. 64, ԻԳ. 15. 41, ԻԴ. 1. 32. Յովհ.
 Դ. 35, Է. 36, Ը. 20, ԺԱ. 36, ԺԲ. 22, Ի. 12.
 25, ԻԱ. 8 եւն : Կարելի է դեռ անտարակոյս
 Մէրկի ցանկին վրայ յաւելումներ ընել. օր.
 Մտթ. ԺԲ. 18. 20. 25. 26, բաժանեալ յանձն
 իւր, ասոր. ܐܘܪܘ ܘܕ, յոյնը պարզապէս՝
 բաժանեալ : Մտթ. ԺԲ. 16. զի մի յայտնես-
 ցեն զնմանէ ումեք. Կուրտոնեան բնագիր՝ մի
 յայտնեսցեն ումեք. մինչ յոյնը ἕνα μὴ φανερόν
 ἀβτόν ποιήσωσεν (յատկապէս՝ զի մի հռչակ
 հարցեն զնմանէ) . Մտթ. Զ. 28. հայեցարուք,
 ասոր. ܕܠܐ, մինչ յոյնը՝ καταμάθετε եւն :
 Ի՞նչպէս մեկնել այս կրկին աղբիւրներու
 դոյութիւնը հայերէն թարգմանութեան մէջ :
 Ի յառաջագունէ անտեղի է ընդունիլ յետսա-
 մուտ ասորական ընթերցուած. հայերէն Աւե-
 տարաններու շեշտուած միասնական նկարա-
 գիրը անհնարին կը դարձնէ այդպիսի ենթա-

¹⁴ Die arm. Evang., S. 63—68.

դրութիւն մը: Ուստի Հ. Ա. Մէրկ¹⁵ հաւանական կը գտնէ, որ նախնաբար հայերէն Աւետարանները թարգմանուած ըլլան ասորերէնի վրայէն եւ յետոյ հիմնովին սրբագրուած յունարէնի համաձայն, իսկ ներկայ ասորական ընթերցուածները վրիպած ըլլան սրբագրիչի աչքէն. իրեն կը հետեւի նաեւ R. P. Blake¹⁶:

Հ. Ստ. Լիոնէ¹⁷, ախոյեանը յունարէն նախատիպի, դժուարութիւն չի տեսներ որ թարգմանիչը թարգմանութեան պահուն նաեւ ասորականին դիմած ըլլայ դժուարիմաց տեղիքներու համար. «անտարակոյս բերանացի գիտէր նա (թարգմանիչը) գէթ արարողական հատուածները, եւ առանց իւր անդրադարձութեան կրնար այս կամ այն մեկնաբանութիւնը, այս կամ այն տարբերակը դիւրաւ թարգմանութեան մէջ սպրդել»¹⁷:

Այս ենթադրութիւնները միայն ներկայ հայերէն Աւետարաններու բնագրի վրայէն քննելով դժուարին է վաւերացնել կամ ժխտել, վասն զի չենք տեսներ հոն թէ Կորիւնէն յիշատակուած սրբագրութիւնը ինչ չափով ու ծաւալով բարեփոխեր է նախնական թարգմանութիւնը: Ասոր համար պէտք է դիմել հնագոյն վկաներուն, որոնք հաւանաբար չեն

¹⁵ Անդ, 71.

¹⁶ The Harvard Theological Review, 1928, p. 307—312, 324—337. Աշխատութեանս Հայոց հայող մասին ամփոփումը լոյս տեսած է Թերթիս մէջ. Աւետարանի հայերէն թարգմանութեան սկզբնագրի հարցը. Հանդէս Ամսօրեայ, 1930, էջ 156—163:

¹⁷ Les versions arm. et géorg., p. 19.

չօչափուած այդ սրբագրութենէն: Առաջին վկան է հոս վրական թարգմանութիւնը որ եղած է հայերէնի վրայէն, ինչպէս կարդ մը յատկանշական թիւրիմացութիւններ ցոյց կու տան. եւ սակայն վրական հնագոյն թարգմանութիւնը աւելի սերտ աղերս կը ցուցնէ ասորականներուն հետ քան արդի հայերէն բնագիրը, R. P. Blake¹⁸ հոս իրաւացիօրէն փաստ մը կը տեսնէ հայերէնի ասորական նախատիպին ի նպաստ: Միւս վկաներն են մեր հնագոյն մատենագիրներուն տեղիքները Աւետարաններէն, որոնք որչափ ալ ստէպ ազատ յառաջբերութիւններ են, սակայն պիտի տեսնենք թէ շատ յատկանշական կուտաններ կու տան մեզի հայերէն հնագոյն թարգմանութեան համար: Յաջորդ էջերուն մէջ նկատի կ'առնենք Ագաթանգեղոսի եւ Ղազար Փարպեցոյ յառաջարբերութիւնները՝ գոհանալով թիֆլիսի հրատարակութեան կցուած ցանկով: Եզնիկի տեղիքներու մասին ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած է հայագէտ G. Cuendet¹⁹, զոր մեր քննութեան ընթացքին առթապէս նկատի կ'առնենք:

Համեմատութեան եզր կը ծառայեն մեզի Աւետարանները Զօհրապի հրատարակութեամբ եւ իբր հնագոյն թարգմանութիւն մը հայերէն լեզուով՝ Տատիանի Համաբարբառը Եփրեմի Մեկնութենէն քաղուած²⁰: Արարե-

¹⁸ Harv. Theol. Rev., p. 312.
¹⁹ Revue des Etudes arm., t. IX, p. 13—40.
²⁰ Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւնք, Բ. հա-

րէն Համաբարբառը²¹ շատ բարեփոխուած խմբագրութիւն մըն է, որ փոքրաքանակ տարբերակներ միայն ցոյց կու տայ, ուստի մեր տեսակէտէ մեծ կարեւորութիւն չի ներկայացներ: Համեմատութեան իբր եզր առած ենք առանձնապէս Համաբարբառը, վասն զի Եփրեմի Մեկնութեան թարգմանութիւնը հայերէնի՝ շատ հաւանական ու հասկնալի կը դարձնէ, որ նաեւ Համաբարբառը թարգմանուած ու գործածուած էր Հայաստանի մէջ, ինչպէս դրացի Ասորիքի մէջ, եւ յետոյ հետզհետէ ոչնչացուած: Թէոդորէտ Կիւրոսի եպիսկոպոսը, որ ամէնէն ընդարձակ տեղեկութիւնը կու տայ Տատիանի այս գործին մասին, կը պատմէ թէ ինքն անձամբ երկու հարիւրէ աւելի Համաբարբառ ոչնչացուցած է եւ անոնց տեղ չորս Աւետարանները տուած ժողովուրդին ձեռքը²²:

Կոնիբիր²³ արդէն յայտնած էր այն կարծիքը թէ հնագոյն հայերէն Աւետարանն եղած

տոր, Մեկնութիւն Աւետարանի՝ Համաբարբառ. Վենետիկ 1836. Կ'օգտագործեմ միաժամանակ՝ Theodor Zahn, Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur. I. Teil: Tatians Diatessaren. Erlangen 1887. եւ J. Hamlyn Hill, A dissertation on the Gospel commentary of S. Ephraem the Syrians, Edinburgh 1896.

²¹ P. Aug. Ciasca, Tatiani Evangeliorum Harmoniae arabice, Romae 1888.

²² O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur, Bd. I. Freiburg i. Br. 1902, S. 253—258.

²³ Journ. Theol. Stud., 1924, p. 232—246. տես P. Aug. Merk, Die arm. Evangel., Biblica, 1926, S. 71.

է Տատիանի Համաբարբառը, որ ասորերէն գրուած էր: Եզնիկի, Ագաթանգեղոսի եւ Ղազար Փարպեցւոյ յառաջբերութեանց ուսումնասիրութիւնն այս վարկածին փաստ կ'ընձեռէ. եւ մենք ասով շատ կը մերձենանք հայերէն Աւետարաններու նախատիպին:

Բ. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, ԵԶՆԻԿ, Ղ. ՓԱՐՊԵՑԻ ԵՒ ՏԱՏԻԱՆ *

Ագաթանգեղոսի եւ Փարպեցւոյն յառաջբերութիւնները Աւետարաններէն կարելի է խմբաւորել այսպէս. 1. տեղիքներ, ուր եր-

* Գործածուած համառոտութիւնները կը նշանակեն՝

ԱԳ. = Ագաթանգեղոս, Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս 1909:

Զ = Զօհրապի հրատարակութիւն Աստուածաշունչի, Վենետիկ 1805:

Տ = Եփրեմի Մեկնութիւն Աւետարանի՝ Համաբարբառ, Վենետիկ 1836:

Փարպ. = Ղ. Փարպեցի, Պատմ. Հայոց, Տփղիս 1904:

(տ. = տարբերակ: — Փակագծուածները ձեռագրական տարբերակներ են:)

Syrsin = A. S. Lewis, The Old Syriac Gospels or Evangelion Da-Mapharreschê, London 1910. Id., Some pages of the Four Gospels retranscribed from the Sinaitic Palimpsest. London.

Syrcur = W. Cureton, Remains of a very ancient Recension of the four Gospels in Syriac. London 1858.

Պեշիտտո = E. Pusey and G. H. Gwilliam, Tetraevangelium Sanctum. Oxonii 1901.

Նկատի առած ենք հետեւեալ համեմատական հրատարակութիւնները յունարէն Աւետարաններու համար.

H. von Soden, Die Schriften des Neuen Testaments. Göttingen 1913.

C. Tischendorf, Novum Testamentum Graece, ed. 8. Lipsiae.

կու պատմագիրները հաւանաբար ազատ յառաջբերութիւն կ'ընեն. 2. տեղիքներ, ուր կը համընթանան Աւետարաններու հետ եւ 3. Աւետարաններու եւ Տատիանի հետ եւ 4. տեղիքներ, որոնք սերտ աղերս կը ցուցնեն Տատիանի հետ շեղելով Աւետարաններէն: Նախ տեսնենք վերջին կէտը իւր աւագ կարեւորութեան համար: Այստեղ նկատի կ'առնենք նաեւ Եղնիկը (տպ. Վենետիկ 1826):

Մատթ. Բ. 15. յերկրէն յերկրէն Եգիպտացոց Եգիպտացոց (ad յեգիպտոս) կոչեցից զորդի իմ. § 31: տոսէ) կոչեցից զորդի իմ. Ազ. 201:

2՝ յեգիպտոսէ, ինչպէս եւ Ազ. ad ձեռագիրները. Եփրեմ եւս ունի ուրիշ տեղ՝ «Արդ կատարեցաւ ճշմարիտ բանն, որ ասացաւ ի ձեռն մարգարէին. ասէ. յեգիպտոսէ կոչեցից զորդի իմ». § 34: Կրնայ այս նմանութիւնը պատահական ըլլալ կամ Ազ. ի մէկ ազատ յառաջբերութիւնը, ուր երկրի անունը՝ բնակիչներու անունով կը փոխարինէ, բայց նաեւ լեզուական աղղեցութիւն մը Տատիանի:

Մատթ. Գ. 8, 9. Արարէք ի քարանց աստի յայսմեզ այսուհետեւ պատու ցանկ կարող է Աստուած արժանի ապաշխարութեան յարուցանել որդիս Աբրաթեան, եւ մի՛ ձեռն յանհամու. § 37:

D. E. Nestle, *Novum Testamentum Graece et Latine*, ed 10. Stuttgart 1930.

A. Merk, *Novum Testamentum Graece et Latine*. Roma 1933.

G. Beermann and C. R. Gregory, *Die Koridethi-Evangelien* Θ 038. Leipzig 1913.

ձինս հարկանիցէք եւ ա-
սիցէք, եթէ ունիմք մեք
հայր զԱբրահամ. ասեմ
ձեզ, զի (ԱՅ՝ թէ) կարող
է Աստուած ի քարանց
(a քարանցս) աստի յայս-
ցանէ յարուցանել որդիս
Աբրահամու: Ագ. 337:

Ագ. մասամբ կը համընթանայ Զ.ի հետ.
Զ եւ համեմատական հրատարակութիւնները
չունին «ձեզ». իսկ «մի ձեռն յանձինս հար-
կանիցէք եւ ասիցէք» ազատ յառաջբերութիւն
մը կը թուի ըլլալ, ուր Ագ. կու տայ համարիս
իմաստը — մի հպարտանաք. «ձեռն յանձն
հարկանել» գործածուած է նաեւ Գ. Մակ.
Ա. 11. վասն այսորիկ որ անօրէնութեամբն
խորհէր ձեռն յանձնի հարեալ զինքն ի ներքս
մատուցանել: «Ի քարանց աստի յայսցանէ»
լեզուական մերձաւորութիւն կը ցուցնէ Տ.ի
հետ, որ հոս այլասլէս կը համաձայնի Զ.ի
հետ:

Մատթ. Ե. 17. եկի կա- եւ ոչ եկի լուծանել զօ-
տարել (t ի կատարել) զօ- րէնս կամ զմարգարէս, այլ
րէնսն եւ զմարգարէս. կատարել. Տ 59:

Ագ. 201:

կատարել եկի զօրէնս
(ad եկի կատարել, ԱՅ
չունին եկի). Ագ. 228:

Զ. մի համարիք թէ եկի լուծանել զօրէնս
կամ զմարգարէս, ոչ եկի լուծանել, այլ լինու:
Ագ.ի եւ Տ.ի միջեւ լեզուական մերձեցում կը
տեսնուի, թէեւ Ագ. հոս ազատ յառաջբերու-

Թիւն մը կ'ընէ : Եզնիկ ունի այս տեղիքը՝ համաձայն Ձ.ի. Ոչ եկի լուծանել զաւրէնս կամ զմարգարէս (եւ զմարգարէս, Եզն., էջ 340), այլ լնուլ զնոսա. Եզնիկ, էջ 317, 340 :

Մատթ. Գ. 15. Թոյլ Թոյլ տուր այժմ զի կատարես այժմ, զի այսպէս տարեսցուք գարդարութիւնս ամենայն. Տ 39 :
արժան է (Ե պարտ է) լինել, զի կատարեսցուք գարդարութիւնս ամենայն (ԱԲ զամենայն արդարութիւնս). Ադ. 205 :

այժմ այսպէս վայել է (adԱԲ արժան է, Ե պարտ է) լինել, զի կատարեսցուք գարդարութիւնս (abdԱԲ գարդարութիւնս) ամենայն. Ադ. 301 :

Ձ. Թոյլ տուր այժմ, զի այսպէս վայել է մեզ լնուլ զամենայն արդարութիւնս (տ. զարդարութիւն) : Ադ. եւ Տ. կը համաձայնին «զարդարութիւնս ամենայն» շրջման մէջ, եւ «լնուլ» բառը «կատարել»ի փոխելով : Կ'երեւայ թէ Ադ. աչքի առջեւ ունի բնագիր մը, որ լեզուականօրէն, ու նաեւ բովանդակութեամբ մերձ է Տ.ի, բայց արդէն ներմուծուած են հոն Աւետարանէն սրբագրութիւններ :

Մատթ. Ժ. 11—13. յոր տուն մտանիցէք՝ Ղուկ. Ժ. 6. յոր քաղաք նախ ողջոյն ասասցիք տան. Տ 84 :
կամ գեղ մտանիցէք՝ ողջոյն ասացէք. եւ ուր գտցէք ի տուն յոր մտանէք արդի ողջունի՝ հանգիցէք դուք՝ նախ ողջոյն ասասցիք տանն. Տ 58 :

ապա թէ ոչ իցէ արժանի՝
առ ձեզ դարձցի ողջոյնն.
Փարսլ. 76:

Չ՝ եւ իբրեւ մտանիցէք ի տուն ողջոյն տաջիք նմա ու ասասջիք. ողջոյն տանս այսմիկ, եթէ իցէ տունն արժանի՝ եկեսցէ ողջոյն ձեր ի վերայ նորա, ապա թէ ո՛չ իցէ արժանի, ողջոյնն ձեր առ ձեզ դարձցի: Փարսլ. նախորդ 11 համարէն կ'առնու միայն առաջին բառերը, զորոնք ունի Չ՝ յոր քաղաք մտանիցէք կամ ի գեղ: Յաջորդ տողերուն մէջ Փարսլ. աւելի Ղուկասին կը հետեւի, սւր կը գտնենք՝ Յոր տուն մտանիցէք, նախ ասասջիք թէ ողջոյն տանս այսմիկ. եթէ իցէ անդ որդի ողջունի՝ հանգիցէ ի վերայ նորա ողջոյնն ձեր, ապա թէ ոչ՝ ի ձեզ դարձցի. Ղուկ. Ժ. 6: «Որդի ողջունի» թէ՛ Ղուկասի եւ թէ՛ Փարսլեցւոյ քով կը համապատասխանէ յունարէնի *υἱὸς εἰρηνη* բացատրութեան, ուստի մենք պիտի սպասէինք գտնել «որդի խաղաղութեան», որ աւելի իմաստնալից է: Ի՞նչ է պատճառը, որ թարգմանիչը այս բնորոշ խօսքին մէջ խաղաղութիւն բառը կը փոխանակէ «ողջոյն»ով. հաւանաբար նա աչքի առաջ ունի ասորականներու *ܘܘܠܐ ܝܘܢܝܢܐ* = որդի խաղաղութեան կամ որդի ողջունի: Փարսլեցւոյն եւ Տ.ի միջեւ փոքրիկ համաձայնութիւն մը կը գտնենք՝ ողջոյն ասասջիք կամ ասացէք իխ. ողջոյն տաջիք: (Aucher-Mösin-ger, Evangelii Conc. Exp., վերոյիշեալ երկու տեղիքներու մէջ կը թարգմանեն «ողջոյն ա-

սասջիք» անգամ մը իբր salute, անդ, էջ 92, ուրիշ տեղ dicite pax, էջ 63. անտարակոյս նման անհետեւողականութիւն մը ախորժելի չէ այսպիսի գործքի մէջ, որ գիտական խուզարկութիւններու ազբիւր պիտի ծառայէ. համատ. Zahn, Forschungen, S. 144 :)

Մատթ. Ժ. 23. Թէպէտ եթէ հալածեսցեն զձեզ ի եւ հալածեսցեն զձեզ քաղաքէ անտի յայնմանէ՝ քաղաքէ (abdfՁ ի քաղաքէ) երթիջիք դուք ի միւս եւս. ի քաղաք՝ ոչ կարասջիք S 87. արդարեւ ասեմ ձեզ, սպառել զքաղաքս իսրայէլի, եթէ ոչ կարասջիք սպառել զնոսա մինչեւ հասից իմոյ սյսրէն. Ադ. 82: առ ձեզ. S 88:

Փարպեցի հաւատարմօրէն Աւետարանի խօսքը կը յիշատակէ. Յորժամ հալածիցեն զձեզ ի քաղաքէս յայնմանէ, փախիջիք ի միւս (Ձ ունի՝ յայլ) Փարպ. 51: Ադ. ի յատկանշական է սակայն «ոչ կարասջիք սպառել». զոր ոչ Soden, ոչ Tischendorf, ոչ Merk կը նշանակեն: Ադ. հաւանաբար կու տայ Տատիանը՝ իմաստի համաձայն:

Մատթ. Ժ. 2. 13—17. գո՞ ...գո՞վ ուստեք ասեն ուստեք ասեն մարդիկս զինէն մարդիկն թէ իցէ զՈրդւոյ մարդոյ թէ իցէ... Որդի մարդոյ. ոմն ասէ ոմն զՅովհաննէս Մկրտիչ, թէ Եղիա իցէ, ոմն ասէ՝ այլք զԵղիա եւ կամ զմի Երեմիա իցէ... իսկ դուք ոք ի մարդարէիցն. եւ զո՞վ ուստեք ասէք զինէն ասէ Յիսուս. դուք գո՞ ոք թէ իցեմ... դու ես Գրիստոս, Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ... քեզ Շմաւոն. եւ դրունք երանի է քեզ Պետրոս (b զԺոխոց քեզ մի յաղթա-

Սիմոն) որդի Յոնանու հարեացեն. § 141. գո՞վ
 (աԱԲ Յունանու) եւն. Ագ. ուստե՛ք ասեն զինէն մար-
 230—231 (չարունակու- դիկս թէ իցեմ. ասեն ցնա՝
 թիւնը առանձին համարով ոմն ասեն թէ Եղիա իցէ,
 այլուր): եւ ոմն ասեն եթէ Երեմիա
 իցէ եւ ոմն ասէ թէ մար-
 դարէ ոք ի մարգարէից
 անտի իցէ. § 144:

Ագ.՝ հատուածի ամբողջութեան մէջ
 մօտէն կը հետեւի Զ.ին. Տատիանի հետ մեր-
 ձեցման կէտը լեզուական է «զո՞ ուստեք».
 նկատելի է սակայն թէ ո՞րչափ մօտ են Հա-
 մաբարբառի եւ Աւետարանի հայերէններն
 իրարու:

Մատթ. ԻԸ. 19, 20. զնացէք ընդ ամենայն
 ելէք ընդ ամենայն աշ- աշխարհ եւ մկրտեցէ՛ք յա-
 խարիս եւ աշակերտեցէք նուն Հօր եւ Որդւոյ եւ
 զամենայն լեզուս. եւ մկրտ- Հոգւոյ. § 207:
 տեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր
 եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն
 սրբոյ, եւ ուսուցէ՛ք զամե-
 նայն (ԵԱԲ չունին «զամե-
 նայն») սլահե՛լ, զոր խօսե-
 ցայ ընդ ձեզ եւ ես (Ե ա-
 լասիկ) ընդ ձեզ եմ զամե-
 նայն աւուրս կենաց ձերոց
 (ad չունին «կենաց ձե-
 րոց») մինչեւ ի վախճան
 (ab ի կատարած) աշխար-
 հի. Ագ. 342:

Զ ունի՝ զնացէք այսուհետեւ աշակերտե-
 ցէ՛ք զամենայն հեթանոսս. մկրտեցէ՛ք զնոսա
 յանուն Հօր եւն. Մատթ. 19. Ագ.ի եւ Տա-

տիանի համաձայնութիւնը՝ «ընդ ամենայն աշխարհ» կրնայ պատահական ըլլալ, վասն զի Ա.գ. քանի մը տեսակ յառաջ կը բերէ այս համարը. Ելէք ընդ ամենայն ազգս. Ա.գ. 470. Ելէք ընդ ամենայն հեթանոսս, աշակերտեցէք եւ մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ա.գ. 370. զնացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ա.գ. 246. այս յառաջբերութիւնը բառացի կը համաձայնի Մատթէոսին հետ: Դարձեալ՝ Ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս (*αβαδύβω* չունիմ զամենայն աւուրս) մինչ ի վախճան աշխարհի. Ա.գ. 51:

Յովհ. Ա. 11. Եկն առ առ իւրսն եկն, եւ իւրքն իւրսն (b առ իւրսն եկն) զնա ոչ ընկալան. Տ 8:
Եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան.
Ա.գ. 225—226:

Չ՝ յիւրսն եկն եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան:
Ա.գ. լեզուական մերձեցում կը ցուցնէ հոս Տատիանի հետ:

Յովհ. Ա. 18. զԱստուածոսն երբեք ոչ տուածոսն երբեք ոչ ետես, կարաց տեսանել, բայց բայց միածին Որդին որ ի միածինն, որ ի ծոց Հօր; ծոց Հօր՝ նա պատմեաց նա պատմեաց մեզ զնմանէ. (b զԱստուած երբեք ուրբ ոչ կարացեալ տեսանել, բայց միածինն, որ էր ի ծոցոյ Հօր եւն, aԱս ոչ կարաց տեսանել, բայց միածինն որ էր [a չունի՝ էր] ի ծոց եւն). Ա.գ. 211:

Զ՝ զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք, բայց միածին Որդի, որ է ի ծոց Հօր, նա պատմեաց. Յովհ. Ա. 18. Ագ. այլուր ունի Զ.ի խօսքը. զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք (Ե ոչ ոք երբեք ետես), բայց միածին Որդին, որ է ի ծոց Հօր, նա պատմեաց (ԱԲ չունին Որդին). Ագ. 367. սակայն նախորդ տեղիքը որոշ նշմարներ կու տայ Տատիանի ազդեցութեան մանաւանդ ՁԱԲԻ տարբերակով: Աւելցնենք որ յոյն եւ ասորի հրատարակութիւնները չունին «կարաց տեսանել» ընթերցուածը:

Յովհ. Ա. 29, 30. սա է Ահա ահաւասիկ սա է որդին Աստուծոյ, սա է գառն Աստուծոյ, սա է, որ գառն Աստուծոյ, սա է որ գայ բառնալ գմեղս աշգայ բառնալ (a գայ եւ բառնայ, Ե որ բառնայ) գմեղս աշխարհի. Ագ. 211—212:

Զորմէ ասէին (abdԱԲ եսն ասէի), սա է որ միածին որդին Աստուծոյ. ես տեսի եւ վկայեմ թէ սա է որ բառնայ (abdԱԲ եկն բառնալ) գմեղս աշխարհի. Ագ. 220:

Ագ.ի այս երկու տեղիքները բառացի կրկնութիւնն չեն, սակայն երկուքն ալ միեւնոյն յատկանշական խօսքն ունին՝ սա է որ գայ (կամ եկն՝ ինչպէս լաւագոյն ձեռագիրները երկրորդ տեղիքին համար) բառնալ գմեղս աշխարհի՝ ճիշտ ինչպէս կը կարգայ Համաբարբառ. հետաքրքրական է որ Ագ.ի առաջին յառաջբերութիւնը ուղղակի կը համաձայնի Տա-

տիանի հետ, բայց ի «աշխարհիս» բառին վերջադիր ցուցականէն: Այս աչքառու նմանութիւնը չի տուժեր իւր զօրութեանէն հակառակ որ Եփրեմ իւր մեկնութեան մէջ Յովհաննէսի սոյն խօսքը աւելի համառօտ ձեւով ալ յառաջ կը բերէ. այսպէս՝ Եւ սա է որ բառնայ զմեզս աշխարհի. § 43. Ահաւասիկ գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի. § 191: Ապահով է սակայն որ վերեւ յիշուածն է Տատիանի բուն տեղիքը, ինչպէս կը ղենէ նաեւ Zahn, Zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons, I, S. 123. Չ կը կարդայ՝ Ահաւասիկ գառն (տ. գառնն) Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի. սա է վասն որոյ եսն ասէի՝ զկնի իմ պայ այր եւն. Յովհ. Ա. 29, 30:

Յովհ. Գ. 5—6. Եթէ ոչ Որ ի մարմնոյ անտի ոք (ԱԲ ոք ոչ) ծնցի ի ջրոյ ծնեալ է՝ մարմին է, եւ եւ ի Հոգւոյ՝ ոչ կարէ որ ի Հոգւոյն ծնեալ է՝ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ... այս, որ ի մարմնոյ աստի է ծնեալ (ԵԱԲ՛՛ ծնեալ է)՝ մարմին է, իսկ այն, որ ի Հոգւոյ անտի (Ե ծնեալ) է՝ հոգի է. Ագ. 225:

Չ՝ եթէ ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ. զի ծնեալն ի մարմնոյ՝ մարմին է, եւ ծնեալն ի Հոգւոյ՝ հոգի է. Յովհ. Գ. 5—6: Եղնիկ ունի՝ Եթէ ոք ոչ (Չ. Թէ ոք ոչ) ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ մտցէ յարքայութիւն երկնից. Եղն. , էջ 294. Cuendet (Revue, p. 35), Մատթ.

Բ. 21 համարէն կը համարի «երկնից» վերջաւորութիւնը: Ագ. հոս աւելի համաբարբառի կարգին կը հետեւի քան Յովհաննու:

Յովհ. Գ. 13. զի ոչ ոք եւ ոչ ոք ել յերկինս, եւ որ (ԱՒԷ չունին՝ է որ) բայց եթէ որ էջն յերկնից՝ ել յերկինս, բայց որ էջն Որդի մարդոյ. § 172: յերկնից Որդին մարդոյ եւ ոչ ոք է, որ ել յերկինս. § 172: (adԱԲ բայց եթէ որ էջն, կինս. § 172: Ե բայց եթէ Որդի մարդոյ որ էջն, ad կը յաւելուն՝ Որդի մարդոյ որ էն [a են] յերկինս). Ագ. 225:

Չ՝ եւ ոչ ոք յերկինս ել (տ. եւ ոչ ոք ել յերկինս), եթէ ոչ որ էջն յերկնից՝ Որդին (տ. Որդի) մարդոյ, որ էն յերկինս. Յովհ. Գ. 13: Նախադասութեան կազմին տեսակէտէ Ագ. կը հետեւի Տ.ի, երկուքին հասարակաց է «բայց եթէ որ էջն» (վկայեալ Ագ.ի լաւագոյն ձեռագիրներէն): Կ'ուղէինք մատնանշել որ Չ.ի վերջաւորութիւնը «որ էն յերկինս», յաւելեալ նաեւ Ագ.ի մէջ, ունին Տ(արաբ.) K H նաեւ Թ.

Յովհ. Չ. 38. Եկի ոչ զիմ ոչ եկի ես առնել զկամս կամս կատարել, այլ զկամս իմ, այլ զկամս այնորիկ, որ այնորիկ որ առաքեացն զիս առաքեացն զիս. § 214: (ԵԱԲԷ՝ Հօր իմոյ փիւ. այնորիկ). Ագ. 365. (եւ եկի կատարել զկամս Հօր իմոյ. Ագ. 190):

Եկի կատարել զկամս (Ե հաւր իմոյ) այնորիկ որ առաքեացն զիս. Ագ. 210—211:

Զ՝ իջի ես յերկնից, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ, որ սուսփեացն զիս. Յովհ. Զ. 38. Ագ. հոս փոքրիկ նմանութիւն մը կը ցուցնէ Տ.ի հետ. անոր բաւական յաճախադէպ տարբերակը՝ Հօր կը կրեն նաեւ Syr^{cur} // 1016 / 1085 եւն. Syr^{sin} կը կարդայ Հօր իմոյ. հմմտ. Եզնիկ, իմ կերակուր այն է, զի արարից զկամս Հաւր իմոյ. Եզն., էջ 197:

Յովհ. Ժ. 11. ես եմ հոս և հովիւ քաջ տայ զանձն վիւն քաջ. հովիւ քաջ իւր փոխանակ խաշանց զանձն իւր զնէ ի վերայ իւրոց. Տ 160: խաշին իւրոյ (ab ոչխարաց իւրոց, a իւրոյ). Ագ. 221. ես եմ հովիւն քաջ, որ ի վերայ խաշանց իմոց մեռանիմ. Ագ. 228. ես եմ հովիւն քաջ, եւ վասն խաշանց իմոց զնեմ զանձն իմ. Ագ. 238:

Ագ. իւր այս երեք տեղիքներով կը ցուցնէ թէ ազատ յառաջբերութիւն մը կ'ընէ, որ սակայն միայն մէկ բառով՝ խաշին, խաշանց կը մերձենայ Տ.ի, մինչ ամբողջ խօսքը կը հետեւի Զ.ի:

Յովհ. Թ. 2, 3. ո՞յր եւ հարցին ցնա աշամեղ է վասն կուրութեանդ. կերտքն եթէ ո՞յր մեղ է. դորա թէ ծնողաց իւրոց. ասէ նա ցնոսա. ոչ դորա ոչ դորա եւ ոչ ծնողաց եւ ոչ ընդանեաց դորա. այլ իւրոց, այլ վասն փառացն զի. յայտնի լիցին դորձքն Աստուծոյ, զի փառաւորեացի ի դմա Աստուած. Եզնիկ, 80: Աստուծոյ ի դմա. Տ 181:

Զ՝ ո՞րք վնաս է սորա՞ թէ հաւր եւ մաւր իւրոյ, զի կոյր ծնաւ. ոչ դորա վնաս է, եւ ոչ հաւր եւ մաւր իւրոյ, այլ զի յայտնի լիցին գործքն Աստուծոյ ի դմա: Եզնիկի եւ Տատիանի հասարակաց է «ոյր մեղ է» փխ. վնաս է (Զ). այլապէս Եզնիկ կ'երեւայ ազատ յառաջբերութիւն մը կ'ընէ. ծնողք կ'ենթադրէ յունարէն աւետարաններու $\gamma\omicron\nu\epsilon\acute{\iota}\varsigma$, իսկ Տ.ի ընտանիք բառը Syr^{sin}ի ܟܘܢܐ: Հետաքրքրական է հայերէն աւետարաններու դարձուածքը՝ հօր եւ մօր իւրոյ, յոյնին եւ ասորականներուն քով հաւաքական բառն է գործածուած. հայ թարգմանիչը աւելի յարմար ու արտայայտիչ կը գտնէ ցուցնել հայրն ու մայրը:

Յովհ. Ժէ. 1. Եհաս ժամ, եկն եհաս ժամ՝ փառափառաւոր արա գորդի քն ւոր արա գորդի քն, եւ (կը կցուի Յովհ. ԺԲ. 28). Որդի քո փառաւորեսցէ Ագ. 211: Ղքեղ. Տ 208:

Զ՝ Հասեալ է ժամ, փառաւորեա զՈրդի քո, զի եւ Որդի քո փառաւորեսցէ Ղքեղ. Յովհ. Ժէ. 1: Լեզուական նմանութիւն Ագ.ի եւ Տ.ի միջեւ:

Յովհ. Ժէ. 5, 24. Հայր, Տուր ինձ փառս առ ի քէն տուր ինձ գփառսն, զոր յայնմանէ որ ետուր ինձ ունէի առ քեզ յառաջ քան մինչ չեւ աշխարհ եղեալ զլինելն աշխարհի (ձԱԲ էր ի ժամանակի. Տ 207 (Zahn, Zur Gesch., S. 208. վերակազմած բնագրին մէջ չէ առած «ի ժամանակի»): Ագ. 369:

Չ չունի տեղիքս այս ձեւով. Յովհ. Ժէ. 5՝ եւ այժմ փառաւորեալ զիս Հայր, առ ի քէն փառօքն, զոր ունէի յառաջ քան զլինելն աշխարհի առ ի քէն: Իսկ Ժէ. 24, զի տեսանիցեն զփառսն զիմ (տ. իմ) զոր ետուրն ցիս. զի սիրեցեր զիս յառաջ քան զլինելն աշխարհի: Ազ. 2. ի չի հետեւիր, Տ. ին հետ ունի «տուր ինձ զփառս(ն)» հասարակաց. նոյնպէս կը կարդայ նաեւ Syr^{sin} «Եւ արդ տուր ինձ (ܐܢ ܕܐܝ) զփառս, դու Հայր իմ, առ ի քէն, յայնմանէ, զոր ետուրն ինձ մինչ չեւ էր աշխարհ»: «Առ քեզ» ունի Պեշիտտո: Եփրեմ իւր մեկնութեան մէջ իբրեւ աւելի պայծառ ընթերցուած, անտարակոյս ոչ Տատիանէն, յառաջ կը բերէ «փառաւոր արա զիս փառօքն այնօքիւկ, զոր ունէի ես առաջի քո մինչ չեւ էր աշխարհ»: Տ 208. ինչ որ Zahn Պեշիտտոյէն յառաջբերութիւն կը համարի (տ. Zur Geschichte der neutestamentlichen Kanons, S. 208):

Յովհ. ԺԱ. 25. ես իսկ եմ յարութիւն եւ կեանք:	եւ իսկ եմ յարութիւն եւ կեանք. մեենայն, որ հաւատայ յիս. թէպէտ եւ մեռանի՝ կենդանի է նա.
Ազ. 307:	Տ 185:

Չ՝ ես եմ (տ. ես իսկ եմ) յարութիւն եւ կեանք. որ հաւատայ յիս, թէպէտ եւ մեռանի՝ կեցցէ, եւ մեենայն որ կենդանի է եւ հաւատայ յիս, մի՛ մեռցի ի յաւիտեան: Ազ. իւր համառօտ ձեւով, եւ դարձեալ լեզուական տեսակէտէ Տատիանի կը հետեւի, թէեւ իրեն

կը պակսի Համաբարբառի «ամենայն» յաւելուածը :

Յովհ. Դ. 23. ընդ ա- Արդարեւ ասեմ քեզ, ոչ մենայն տեղիս ի ձեռն Հոգւոյն ճշմարտութեան երկիր պաղցեն Հօր, զի Հայր զայնպիսի երկրպագուս ինդրէ. Ագ. 223: Արդարեւ ասեմ քեզ, ոչ յայսմ լերին եւ ոչ յԵրուսաղէմ երկիր պաղցեն, այլ երկրպագուք ճշմարիտ երկրպագուս կիր պաղանիցեն Հօր ի ձեռն Հոգւոյ սրբոյ՝ ճշմարտութեամբ. § 131:

Զ՝ այլ եկեսցէ ժամանակ, եւ այժմ իսկ է, յորժամ ճշմարիտքն (տ. ճշմարիտն) երկրպագուք՝ երկիր պաղանիցեն Հօր հոգւով եւ ճշմարտութեամբ. Յովհ. Դ. 23. Ագ. ի եւ Տ. ի յատկանշական է դարձեալ «ի ձեռն Հոգւոյն (սրբոյ, Ագ.՝ ճշմարտութեան)». երկուքն ալ կ'ըմբռնեն իբրեւ Հոգւոյն Սրբոյ ձեռքով, ինչ որ չի գտնուիր համեմատական հրատարակութիւններու մէջ: Յառաջբերութեան ձեւէն կը տեսնուի, որ Ագ. իմաստի համաձայն կը հիւսէ Աւետարանչին խօսքը, սակայն Տ. ի ազդեցութիւնը՝ շօշափելի է իր վրայ: Եփրեմ այս տեղիքը այլուր քիչ մը տարբեր կը բերէ՝ «Ոչ յայսմ լերին, եւ ոչ յԵրուսաղէմ, այլ երկրպագուք ճշմարիտ երկիր պաղցեն հոգով եւ իշմարտութեամբ». § 130. Zahn այս երկու տեղիքները կը միացնէ՝ նախընտրելով «հոգով եւ ճշմարտութեամբ» ձեւը. տ. Zur Geschichte der neutestamentlichen Kanons, I, 159—160. բայց վերեւ տրուածը աւելի նախընտրելի համարելու պատճառ ունինք հիմնուելով Ագ. ի վկայութեան վրայ:

Յովհ. Գ. Ց. զի Հոգին Հոգին սուրբ ուր կամի՝
 սուրբ ուր կամի բղխէ բխէ. *Կոչումն Ընծայու-*
 (ձԸԱԲ եւ բղխէ). *զձայն թեան, էջ 3 (Եփրեմ չունի*
նորա լսես, այլ ոչ գի- տեղիքս):
 տես՝ ուստի դայ կամ յով զհոգին ոչ գիտէք ուստի
 երթայ. Ագ. 225: գայ կամ յո երթայ. Տ 173:

Չ՝ զի հոգւմն ուր կամի շնչէ եւ զձայն նո-
 րա լսես, այլ ոչ գիտես ուստի դայ կամ յո
 երթայ. Յովհ. Գ. Ց. «Հողմն» եւ «Հոգի» բա-
 ուերու փոխանակութիւնը շատ յատկանշա-
 կան է Ագ.ի, ինչպէս նաեւ Համաբարբառի
 թարգմանիչին, անոնք գտած են ԼՍԾ (Հով
 եւ Հոգի), կամ յունարէն *πνεῦμα*. Յովհ. Գ.
 Ց. մինչ Աւետարանի թարգմանիչը զայն ուղիղ
 իմաստով իբր Հողմն կու տայ. իմաստի նման
 փոփոխութիւն մը կ'ընծայէ նաեւ Բարսեղի
 Վեցօրեան. հայը կը թարգմանէ «Հոգմ Աս-
 տուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց». Վեցօրեայ,
 էջ 35, մինչ Ծննդ. Ա. Յ՝ Հոգի Աստուծոյ եւն:
 Ագ.ի եւ Կոչման այս տեղիքը պատահական
 չէ կարելի համարիլ. հայ թարգմանիչը եր-
 կրորդ անգամ կը կրկնէ նոյնպէս. Հոգին ուր
 կամի եւ բխէ, եւ զբարբառ նորա իբրեւ լսես՝
 ոչ գիտես ուստի դայ կամ յո՞ երթայ. Կո-
 չումն, էջ 378. սակայն յունարէն բնագիրը
 երկու տեղ եւս կը կրէ սովորական ընթեր-
 ցուածը՝ *πνεῦμα ὁποῦ θέλει πνεῖ* (G. C.
 Reischl, Cyrilli Hier. Archiep. op. omn., Mo-
 naci 1848, p. 30, 372): Յունարէն ասորերէն
 եւ հայերէն Աւետարանները չունին՝ Հոգին
 (սուրբ) ուր կամի բխէ: Ես շատ հաւանական

կը գտնեմ որ այդ դարձեալ՝ Տատիանէն ըլլայ, թէեւ արաբերէն Համաբարբառը, որ ինչպէս ծանօթ է, հիմնովին այլափոխուած է, Յովհաննու տողը կը կրէ՝ ventus, ubi vult, spirat (Ciasca, p. 57) : Զայս հաւանական կը դարձնէ Տատիանի խօսքը «գեոգիւն ոչ դիտէք ուստի դայ կամ յո երթայ», ուր անտարակոյս թարգմանիչը իրաւունք ունի «հողի» թարգմանելով իբրեւ Սուրբ Հոգւոյն նշանակ : Կոչման հայ թարգմանչին շեղումը յոյն բնագրէն նպաստաւոր փաստ մըն է թէ իրեն ծանօթ է ընթացիկ ընթերցուած մը, զոր կը հիւսէ իւր առաջադիր սկզբնագրին մէջ :

Մատթ. ԺԲ. 39, 40. Ազգս այս ազգ չար է եւ Որպէս Յովնան (ԱԲ Յունան) եղեւ (a էր) ի փոքրիս ձկանն գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս, նոյնպէս լինոց է Որդի մարդոյ ի սիրտ երկրի. Ազ. 237 :

Որպէս եղեւ Յունան ի փոքր ձկանն գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս, նոյնպէս պարտ է Որդւոյ մարդոյ ի սիրտ երկրի եւ լինել անդ գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս. Եզնիկ, 282 :

Ազգս այս ազգ չար է եւ շնացող, նշան խնդրէ եւ նշան մի տացի նմա, բայց նշանն Յունանու մարդարէին, զի որպէս եղեւ Յունան ի պորտ ձկանն գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս, այնպէս պարտ է մտանել Որդւոյ մարդոյ ի սիրտ երկրի գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս. Տ 109 :

Որպէս եղեւ Յունան ի փոքր ձկանն՝ եղիցի Որդի մարդոյ ի սիրտ երկրի. Տ 210 :

Զ ունի՝ Ազգ չար եւ շնացող նշան խնդրէ եւ նշան մի տացի նմա, բայց նշանն Յովնանու (տ. Յունանու) մարդարէին, զի որպէս էր Յովնան ի փոքր կիտին (տ. կետին) գերիս

տիւս եւ զերիս գիշերս, նոյնպէս եղիցի եւ որդի մարդոյ ի սիրտ երկրի զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս. Մատթ. ԺԲ. 39, 40: Եզնիկի եւ Ագ.ի նմանութեան եզրներն են Տատիանի հետ, եղել (εγένετο Ia⁰⁶⁰ [Θ⁰³⁸]), ի փորձկանն փիւ. կետին (xῆτος), զոր ունի Տատիան, Syrcursin, Պեշիտտո («պարտ ական» գործածուած է նաեւ Գ. Մակ. 2. 7). կետ բառը, Cuendetի հետ ըսելու համար՝ անծանօթ չէ Եզնիկի բառագանձին, հետեւապէս անոր խոտորումը 2.ի բնագրէն նշանակութիւն պիտի ունենայ: Եզնիկ—Տատիան ընթերցուած մըն է դարձեալ «պարտ է մտանել», զոր չունին Soden, Tischendorf, Merk, եւ ասորականները: Յունան—Յոգլան ասորական ձեւն եւս նկատելի է, որ հայերէնի մէջ ընդհանրացեր է, մինչ յունականի համաձայն կը սպասուէր ʾIωγῶς:

<p>Մատթ. Գ. 10. Այսուհետեւ տապար առ արմին ծառոյ (βd ծառոց) կայ. արմնայն ծառ որ ոչ արմնիցէ գպտուղ բարի՝ հարկանիցեն (αԱԲ հատանիցեն) եւ ի նիւթ հրոյ պատրաստիցեն. Ագ. 338:</p>	<p>Աւասիկ տապար առ արմին ծառոցն կայ. արմնայն ծառ, որ ոչ արմնիցէ գպտուղ բարի՜ հարկանից պատրաստեցեն. Կոչումն Ընծայութեան, էջ 36:</p>
--	--

2՝ աւասիկ (տ. ահաւասիկ) տապար առ արմին ծառոց դնի (Ղուկ. Գ. 9. կայ). ամենայն ծառ, որ ոչ արմնիցէ գպտուղ բարի (Ղուկ. Գ. 9. բարւոբ) հատանի եւ ի հուր արկանի. Մատթ. Գ. 10. Ագ.ի աւետարանէն չե-

զորւմը յայտնի կ'երեւայ. նա ուղղակի կը համաձայնի Կոչման Ընծայութեան հետ. կայ (փիւ. դնի, Մտթ.), հատանիցեն-հատցեն (ներգ. եւ ոչ կր.՝ հատանի, Մտթ., Ղուկ.). իսկ «Եւ (ի) նիւթ հրոյ պատրաստիցեն» վերջաւորութիւնը չենք դտներ Sodenի քով կամ այլուր. Եփրեմ եւս իւր մեկնութեան մէջ միայն առաջին հատուածը յառաջ կը բերէ՝ Ահա աւասիկ հասեալ է տապար առ արմին ծառոց. § 37. որ Ագ.էն տարբեր է. ո՞ւսկից սակայն հայերէն Կոչման Ընծայութեան այս ընթերցուածը, մինչ յունարէն բնագիրը կը կրէ Մտթ.ի սովորական տեղիքը՝ *χεῖτα* (դնի), ...*ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται* (G. Reischl, Cyrilli Hier. Archiep. opera omn., Monaci 1848, p. 74): Ես կը կարծեմ թէ ան հայ թարգմանիչի ներմուծումն է, նա իւր նախատիպին մէջ կը դնէ իւր ահանջին վարժեղած խօսք մը (հմմտ. վարը Մատթ. ԺԱ. 28—30, Յովհ. Գ. 8). Ագ. եւս նոյնպէս գիտէ այս տեղիքը, զոր Կոչումէն չէ փոխ առած, ինչպէս փոքրիկ համեմատութիւն մը ցոյց կուտայ: Հաւանաբար այս գլխաւոր տարբերակը կրկին Տատիանի կ'երթայ, հակառակ Եփրեմի կիսատ հատուածի տարբերութեան:

Մատթ. է. 1. մի դա- մի դատիք (ասէ, այս-տիք, զի մի դատապար- ինքն՝ անիրաւութեամբ) տեսչիք. Փարպ. 27: զի մի դատապարտեսչիք. § 65—66:

Տատիանի յատկանշական տեղիքներէն մին է, զոր յառաջ կը բերէ Եփրեմ իւր մեկ-

նութեան մէջ հիւսելով: Մատթ. ունի՝ Մի
 դատիք, զի մի դատիցիք. Ղուկ. Զ. 37 եւս
 կը գործածէ խօսքը. Մի դատիք, զի մի դա-
 տիցիք, մի պատժէք եւ ոչ պատժիցիք. ուր
 յոյնն է՝ *καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κρινῆσθε,*
καὶ μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε.
 առաջին *καὶ* չունին հայերէնի հետ *καὶ* *σὺ*
δ (արաբ.), երրորդ *καὶ* չունին դարձեալ
 հայերէնի հետ *ἢ* *καὶ* *δ* (արաբ.), սակայն
 հայերէնը կը թարգմանէ հոս *καταδικάζετε*
եւ καταδικασθῆτε իբր «պատժէք» եւ «պատ-
 ժիցիք», մինչդեռ Մատթ. ԺԲ. 7 ոչ դատա-
 պարտիք (*κατεδικάσατε*), իսկ Մատթ. ԺԲ. 37
 ի բանից քոց պարտաւորեցիս (*καταδικα-*
σθήσῃ), բայց թերեւս հայը կը կարգայ *κατα-*
κρίσῃ ինչպէս *Ἠθ*⁴⁸ *κα*¹³³ եւ Յակոբ. Ե. 6.
αὐτῶν (*κατεδικάσατε*). ասորական երեք
 թարգմանութիւններն ալ կը գործածեն *κα*
 (դատապարտել) իր եղանակներով. Մատթ.
 ԺԲ. 7, 37, Ղուկ. Զ. 37: Ի՞նչ առումով ար-
 դեօք հայը կը թարգմանէ պատժել՝ *καταδικα-*
ζω = դատապարտել բառը: Սակայն աւելըց-
 նենք որ այս շեղումը հայերէն բնագրէն Փար-
 պեցւոյն քով՝ ծանրակշիռ փաստ մըն է Տա-
 տիանի ազդեցութեան, որուն հետ բառացի
 կը համաձայնի:

Ղուկ. ԻԲ. 15. ցանկա- ցանկալով ցանկացայ ու-
 նալով ցանկացայ ուտել տել զգատիկս գայս ընդ ձեզ
 զգատիկս գայս ընդ ձեզ. մինչ չեւ իցեմ չարչարեալ
 եղնիկ, 280: (տպ. չարչարել). Տ 210:

Զ՝ ցանկալով (տ. ցանկանալով) ցանկա-
ցայ զայս պատեք ուտել ընդ ձեզ : Cuendet կը
ծանօթագրէ . Comme la version arménienne
offre vingt exemples de զատիկ «πάσχα» ré-
partis entre les quatre évangiles, mais seule-
ment six de պատեք «πάσχα», tous en Lc. XXII,
en comprend qu'Eznik élimine le terme rare
(Revue d. ét. arm., t. IX, p. 34). Հնարաւոր
է, որ Եզնիկ պատեքը զատիկով կը փոխանա-
կէ . սակայն հետաքրքրական է, որ նաեւ բա-
ռաշարը կը համարձայնի հոս Համարարբառի
հետ շեղելով Զ.էն : Եփրեմի մեկնութեան մէջ
«ցանկամ» ձեւը հաւանաբար գրչագրական
սրբագրութիւն մըն է, ինչպէս նաեւ Զ.ի քով .
վաստականները կը նախընտրեն «ցանկանամ» :

Յովհ. Ա. 5. եւ լոյսն ի եւ ինքն լոյսն ի խաւարի
խաւարի անդ լուսաւորէր, անդ լուսաւորէր եւ խա-
եւ խաւար նմա ոչ յաղ- ար նմա ոչ յաղթեաց .
թեաց . Ադ. 210: Տ 8. խաւար ոչ յաղթեաց
նմա . Տ 9:

Ազատանգեղոսի կարեւոր նախադասու-
թիւններէն մին է, որ իսկական կռուան կը
ծառայէ անոր աղբիւրներու քննութեան հա-
մար . տեղիքս բոլոր ձեռագիրներէն վկայուած
է . քանի մը տարբերակներ որ կան՝ են է եւ
լոյս, Ա ի խաւարին անդ, Ձ խաւարն նմա :
Նոյնպէս Տատիանի կողմէ հաստատուն պէտք
ենք ընդունիլ տեղիքս Եփրեմի նոյնիմաստ
կրկնութեամբ : Բայց Զ կը կարգայ՝ Եւ լոյսն
ի խաւարի անդ լուսաւորէր եւ խաւար նմա
ոչ եղեւ հասու . Soden κατέλαβεν, միակ

տարբերակ *παρέλαβεν* (ընկալաւ) [1443. տ. Tischendorf, Merk եւս: Syr^{cur} եւ Պէշխտոտ՝ 𐎠𐎡𐎢 (հասկցաւ): Ուստի Ազ. ի համար կը մնայ միակ մեկնութիւնը՝ որ նա կը կարդայ Համաբարբառը: Ստիպան այս տեղիքս յառաջ կը բերէ Ազ. ընդարձակ հատուածի մը մէջ, որ այլապէս գրեթէ բառացի կ'ընթանայ Զ. ի հետ ստէպ շեղելով նաեւ Տատիանէն: Այս ակնբախ համաձայնութիւնը Համաբարբառի հետ եւ դարձեալ երկարաշունչ շեղումներն անկէ կարեւոր ապացոյց են, որ Ագաթանգեղոսի գործածած աւետարանը ձուլուած էր Տատիանեան ընթերցուածներով՝ եթէ ինքնին աւետարաններու վերածուած Համաբարբառը չէր:

Մատթ. ԺԱ. 28—30. Եկայք առ իս վաստակայք առ իս *ամենայն* կեայք եւ աշխատեայք եւ վաստակեայք եւ աշխատեայք (ab *ամենայն* աշխատեայք եւ վաստակեայք) եւ այլ ունիք բեռինս ծանունս, եւ ես հանգուցանեմ զձեզ. Տ 108: Եւ այլ ունիք բեռինս (ԱՅՏ գրեռինս) ծանունս եւ ես հանգուցանեմ զձեզ. եւ (ԱՅ չիք եւ) առէք զլուծ իմ ի ձեզ եւ ուսարուք յինն, զի հեզ եմ, *հանդարտ* եւ խոնարհ *սրտիւ* եւ գոչիք հանգիստ անձանց ձերոց, զի լուծ իմ քաղցր է, եւ բեռն իմ *փոքրողի*. Ազ. 221 (զի լուծ նորա քաղցր է եւ բեռն իւր *փոքրողի*. Ազ. 428): Տ 58: Եկայք առ իս աշխատեայք եւ վաստակեայք եւ որք ունիք գրեռինս ծանունս եւ ես հանգուցից զձեզ. առէք զլուծ իմ ի ձեզ, զի լուծ իմ քաղցր է եւ բեռն իմ *թեթեւ*. Զդօն, 249:

Եկայք առ իս *ամենայն* աշխատեայք եւ այլ ունիք

բեռինս (ՏՏ գրեռինս) ծա-
նունս եւ ես հանգուցանեմ
զձեզ. *Փարպ.* 180:

Եկայք առ իս *ամենայն*
աշխատեալք եւ վաստա-
կեալք, եւ որք ունիք գրե-
ռինս ծանունս եւ ես հան-
գուցանեմ զձեզ. *Փարպ.*
Թողթ, 199:

Մատթ. ԺԱ. 28—30 համարները ամէնէն
աւելի ցայտուն ու յայտնախօս փաստն են, զոր
կրցած եմ դտնել ի նպաստ Տատիանի: Յատ-
կանչական դժերը շատ բնորոշ են հոս. Գրիս-
տոսի այս քաղցրալուր հրաւէրը միայն *Մատ-*
թէոս կը բերէ, ուստի միւս Աւետարանիչներ-
էն ազդուելու հնարաւորութիւնը արտա-
քսուած է: *Մատթէոսի* այս տեղիքը ամէնէն
միսիթարական ու ամէնէն աւելի սիրուած ու
դործածուած խօսքերէն մին է, հետեւապէս
նա թարմ պէտք էր ըլլալ Ա.դ.ի եւ Փարպեց-
ւոյ բերանն ալ: Դարձեալ՝ համեմատական
հրատարակութիւնները գրեթէ միասնական
բնադիր մը կը ներկայացնեն հոս. *Չ ունի՝*
«Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ բեռ-
նաւորք եւ ես հանգուցից զձեզ. առէք զլուծ-
իմ ի ձեզ եւ ուսարուք յինէն զի հեզ եմ եւ
խոնարհ սրտիւ, եւ գտջիք հանգիստ անձանց
ձերոց. զի լուծ իմ քաղցր է եւ բեռն իմ
փոքրոգի». *Մատթ. ԺԱ. 29, 30. Չ տարբե-*
րակ չի դներ ամենեւին. Soden յունարէնի
հայող քանի մը լեզուական տարբերութիւններ
կը դնէ՝ πρως-πρως եւն իբր կարեւոր, եւ

ուրիշ քանի մը գեղչումներ, որոնք մեր տե-
սակէտէ նշանակութիւն չունին: Պեշխատո կը
հետեւի յոյնին, նոյնպէս եւ Syr^{sin}, որ կը
գեղչէ «եւ» խոնարհ բառէն առաջ. կարեւո-
րագոյն տարբերակն է Syr^{cur}ի յաւելուածը՝
«(բեռինս) ծանունս», իրեն սակայն կը սլակսի
Ազ.ի եւ Փարպեցոյ կրկնութիւնը՝ «աշխա-
տեալք եւ վաստակեալք»: Ուստի երկու մա-
տենագիրներուն եւս իբր աղբիւր կը մնայ
Տատիան. Ազաթանգեղոս եւ Փարպեցի կը
ներչնչուին Համաբարբառէն, եւ առանց տա-
րակուսի՝ իրմէ միայն երբ կը գրեն «եկայֆ
առ իս... վաստակեալք եւ աշխատեալք (կամ
աշխատեալք եւ վաստակեալք, ինչպէս կը
վկայէ Ջզօն) եւ ոյֆ (կամ որֆ, Փարպ.,
Ջզօն) ունիֆ բեռինս (նաեւ գրեռինս, Ջզօն,
Փարպ., Ազ.) ծանունս եւ ես հանգուցանեմ
(նաեւ հանգուցից, Ջզօն) զձեզ»: Այսպէս
տառացի համաձայնութեան մ'առջեւ անկա-
րելի է սլատահականութիւն մը ենթադրել.
մանաւանդ որ տեղիքս վկայուած է Ազաթան-
գեղոսէն, եւ երեք անգամ Փարպեցիէն, երկու
անգամ՝ կրճատուած (երրորդն է՝ ... Եկայֆ
այսր ամենայն աշխատեալք եւ ոյֆ ունիֆ, ...,
բեռինս ծանունս... , Փարպ. 181). Իսկ Տա-
տիանի կողմէ կը վկայեն Եփրեմ եւ Ջզօն:

Աննշանակ չէ բնականաբար հայերէն եւ
ասորերէն Ջզօններու խոտորումը այս տե-
ղիքիս մէջ. մինչ հայը «աշխատեալք եւ
վաստակեալք» համագործերու կրկնութիւնն
ունի եւ բեռն իբր ծանր կը բնորոշէ բառական

հետեւելով Տ.ի, ասորերէն Զգօնը, որ տե-
սած է բարեփոխութիւններ, իւր պարզու-
թեամբ կը մերձենայ աւելի աւետարաններուն,
եւ Տատիանէն պահած է միայն «ամենայն»ի
զեղչումը. R. Graffinի բնագիրը կը կրէ
ܐܡܢܐ ܠܝܘ ܡܩܕܘܢܐ ܕܡܥܘܠܐ ܠܐܠ ܐܠܘܐ ܐܠ
= եկայք առ իս վաստակեալք եւ բեռնաւորք
(յատկապէս՝ բեռներ բարձողներ, կրողներ) եւ
ես հանգուցից զձեզ (Patrol. Syr., t. I, Pars I,
p. 757) : Ապահով է, որ ասորական Զգօնի
այս յառաջբերութիւնը չի ներկայացներ Տ.ի
ընթերցուածը, նա կը հետեւի հաւատարմօ-
րէն Պէշիտտոյի կամ Syr^{sin}ի դուրս թողլով
միայն «դուք ամենայն» (ܐܡܢܐ) : Ապահով է
դարձեալ, որ Համաբարբառը կը կրէր «բե-
ռինս ծանունս» ինչպէս պահած է Syr^{cur} (տ.
Th. Zahn, Forschungen zur Geschichte des
neutest. Kanons, S. 150), եւ լաւագոյն փաստն
է ասոր՝ Եփրեմի յառաջբերութիւնը : Բայց
կարելի է որ Տ բնագրին մէջ չէր կրկնած՝
«վաստակեալք եւ աշխատեալք» եւ այդ
կրկնութիւնը յառաջ գայ հայ թարգմանիչէն .
ասով կ'ունենանք կարեւոր ապացոյց մը սա-
կայն թէ Ագ. եւ Փարպ.՝ Համաբարբառի
հայերէն թարգմանութիւնը իրենց աշխատու-
թեան հիմք ունին :

Տեղն է ըսելու որ Եփրեմի Համաբարբառի
մեկնութեան լատիներէն թարգմանութիւնը
(Աւգերեան — Mössinger)՝ չէ եղած նման
աշխատութիւններու համար պահանջուած
ճշգրտութեամբ. այդ է պատճառը, որ Zahn իւր

տիպար ուսուցնասիրութեան մէջ «եւ աշխատեալք» բառը փակագծի մէջ կ'առնէ իբր հաւանական յաւելուած Եփրեմէն կամ հայ թարգմանիչէն, վասն զի թարգմանուած է՝
*venite ad me, qui laboratis et onerati estis (աշխատեալք!) et qui habetis graves afflictiones (զբեռինս!), et ego reficiam vos (Aucher — Mössinger, Evangelii concordantis expositio, Venet. 1876, p. 117; Th. Zahn, Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons, I. Teil, Erlangen 1881, p. 148—150). մինչդեռ Եփրեմի յառաջբերութիւնը բառացի նոյն է հայերէն Զգօնի հետ, բայց ի փոքրիկ շրջումէն. Antonelli հաւատարմօրէն թարգմանած էր վերջինս. *venite ad me, qui laboratis et fatigati estis et qui habetis onera gravia etc. Jacobi Nis. serm., p. 355: Նոյնպէս ուղիղ է նաեւ Robinsonի վերստուգած անդրիերէնի թարգմանութիւնը տեղիքիս, զոր վերակազմուած Համաբարբառի մէջ կը գրտնենք. come unto me, you that labour and toil, and that have heavy burdens, and I will refresh you. Hamlyn Hill, A Dissertation on the Gospel Commentary of S. Ephraem. Edinburgh 1896, p. 90—91: Եփրեմի եւ Զգօնի յառաջբերութիւններու բառական համաձայնութեամբ աննպատակ կ'ըլլան նաեւ Zahnի խորհրդածութիւնները:**

Սակայն եւ այնպէս Ագաթանգեղոսի եւ Փարպեցւոյ յաւելուածները ու տարբերութիւնները յիշեալ տեղիքներու մէջ՝ ամենայն

(վաստակեալք եւն), (խոնարհ) սրտիւ (Ագ.), նոյնպէս (բեռն իմ) փոքրոգի, որուն համար զօր կը գտնենք Չգօնի քով՝ Թեթեւ, մեզի համար կարեւոր եզրներ են անդրադոյն քայլ մ'առնելու: Այդ յաւելուածները կը պակսին Տատիանի, կան սակայն ճշդիւ Չ.ի քով, հետեւապէս անոնք արդիւնք են Համարարքաւի սրբագրութեան՝ կատարուած Աւետարաններու վրայէն, կամ հակառակէն՝ Տատիանի տեղիքները, գործնք քարգմանիչը յաճախ գործածելով իւր արեան փոխարկած էր, Աւետարաններու քարգմանութեան ժամանակ սպրդած են՝ կամայ թէ ախամայ: Ամէն պարագային կը մնայ հաստատուն թէ Տատիանի Համարարքաւը հայերէնի քարգմանուած ու նաեւ լայնօրէն գործածուած է Հայաստանի մէջ, այլապէս անիմաստ պիտի մնար միւս կողմէ Եփրեմի Համարարքաւի մեկնութեան թարգմանութիւնը, որ միայն հայերէն պահուած է: Հաւանաբար Համարարքաւի այդ ծաւալուն ազդեցութեան արդիւնքն է ուրիշ մէկ շատ եզական պարագայ մը. Կիւրեղ Երուսաղէմացի իւր Կոչման Ընծայութեան մէջ կը գործածէ Մատթ. ԺԱ. 28. սակայն հայերէն թարգմանութիւնը եւ յունական բնագիրը իրարմէ կը շեղին, հայր՝ ի նպաստ Տատիանի: Կիւրեղի գործքին հայերէն թարգմանութիւնը կը կրէ. «Եկայք առ իսամենայն աշխատեալք եւ ոյք ունիք գրեռիս ծանուս, եւ ես հանգուցանեմ զձեզ» (Կոչումն Ընծ., Վիեննա 1832, էջ 2), որ կը հա-

մաճայնի Տատիանի (եւ այս կրճատած ձեւին մէջ նաեւ *Syr^{cur}*) հետ. մինչ յունարէն բնագիրն ունի սովորական ընթերցուածը՝ *δεῦτε πρὸς με* (ոմանց կը պակսի «առ իս») *πάντες οἱ χοπιῶντες καὶ πεφουρισμένοι χάρις ἀναπαύσω ὑμᾶς* (G. C. Reischl, *Cyrilli Hier. Archiep. opera*, Monaci 1848, p. 28) : Ի՞նչպէս մեկնել այս տարբերութիւնը : Կոչման Ընծայութեան հայ թարգմանիչը կրկնաբան լեզու մը կը գործածէ. նա յաճախ ազատ կու տայ իւր առաջադիրը. սակայն այդ կռուան մը չի տար առարկելու թէ հայերէն թարգմանութեան հիմը յունարէն բնագիրը չէ. մանաւանդ որ հայերէնին հետ միայն արամերէն պաղեստինեան թարգմանութիւն մը ծանօթ է հատակոտորներով : Առաւելապէս փաստ մըն է թարգմանական այդ ազատութիւնը մեր բնաբանին. Թարգմանիչը հիւսած է հոն իրեն այլապէս ծանօթ տեղիք մը, որուն աղբիւրն է Համաբարբառը :

Ոչ նուազ հետաքրքրական է սակայն, որ Մատթ. ԺԱ. 27, 28 համարներ, նաեւ Աւետարաններու մէջ պահած են հեռաւոր աղերս մը Տատիանի հետ. մեզի հաւանական չեբեւար *Syr^{cur}* համաչափ ազդեցութիւն մը հոս, երբ ճնշիչ մեծամասնութեամբ Համաբարբառի ընթերցուածները կը գտնենք Ազ.ի եւ Փարպեցւոյ քով սոյն համարներու համար : Փոքրիկ համեմատութեամբ մը Վիեննայի Մխիթարեան գրադարանի ձեռագիրներու մէջ յաջողեցանք գտնել հետեւեալ եր-

կու նշանակալից ընթերցուածները՝ ձեռագիր ԹԻԼ 308, Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք եւ ծանրաբեռնեալք: Ձեռագիր ԹԻԼ 129, Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ ծանրաբեռնիք: Երկուքին քով եւս ծանր + բեռն, փոխանակ Ձ.ի «բեռնաւորք» ձեւին, որ կ'անդրադառնայ Տատիանի (եւ Syr^{cur}ի) ընթերցուածին՝ «եւ ոյք ունիք բեռնս ծանունս»: Թերեւս երկուքն ալ կ'օրինակեն հնագոյն օրինակներէ, ուր գտած են նոյն ընթերցուածներ, վասն զի հաւանական չի թուիր ձեռնմխում մը, ո՛չ յոյնը (Soden, Tischendorf), ո՛չ ալ ասորին (Պեշիտոտ, Syr^{sin}, բաց ի Syr^{cur}էն, որ շատոնց դադրած էր գործածուելէ) ունին զայն:

Կը համարիմ թէ աննշանակ չէ նաեւ «աշխատեալք» եւ «վաստակեալք» բառերու փոխանակութիւնը, թերեւս անոնք յատկանիչ են երկու տարբեր սկզբնազրերու, ուր փոխադարձաբար մին կամ միւսը ջնջուած է:

Գ. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ ԵՒ Ղ. ՓԱՐՊԵՑԻ ԻՆՔՆԱԿԱՅ

Ազաթանգեղոսի ու Փարպեցոյ կոչումները դասաւորելու ժամանակ՝ յաճախ դժուար է որոշել, թէ արդեօք անոնց շեղումները Ձ.ի բնագրէն իբր ազա^օտ յառաջբերութիւն պէտք է նկատել, թէ հայերէն Աւետարաններու տարբեր բնագրի մը վերագրել, եւ այն՝ ի՛նչ չափով: Նախորդ յօդուածով ջանացինք ապացուցանել, որ երկու պատմազրերուն ալ կիրարկած Աւետարանները լիովին չեն համաձայնիր Ձ.ի բնագրին հետ. մենք գտանք հոն

չօշափելի քանակով ընթերցուածներ, որոնք Տատիանեան Համաբարբառի լայն գործածութեան ու ազդեցութեան անհերքելի վկաներն են: Այս պարագան միայն բաւական պիտի ըլլար մեծ զգուշութիւն պարտադրելու մեզի. միւս կողմէ սակայն պակաս չեն զօրաւոր օրինակներ ի նպաստ լայն ըմբռնուած ազատութեան մը: Յաջորդ էջերուն կը յանձնենք լուսաբանել զայս:

Մատթ. Բ. 6. Եւ զու Բեթղեհէմ (ԱԲ Բեթղահէմ) ոչինչ կրսեր վիճակաց հասեր. ի քէն ծագեսցի ինձ. սկտ եւ իշխան տանն Իսրայէլի, եւ ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի. Ա. գ. 193, Միքէ Ե. 2. Եւ զու Բեթղահէմ տուն Եփրաթայ, սակաւաւոր իցես լինել ի հազարաւորն Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ լինել իշխան (տ. ելցէ ինձ իշխան) Իսրայէլի, եւ ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի: Ա. գ. Միքէէն կ'առնէ վերջաւորութիւնը, սակայն նա կը շեղի Մատթէոսէն իւր կրճատումով ու յաւելուածով. Մատթ. Բ. 6. Եւ զու Բեթղահէմ երկիր Յուդայ, ոչինչ կրտսեր (տ. կրտսեր) ես յիշխանս Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ իշխան, որ հովուեսցէ զժողովուրդ իմ զԻսրայէլ:

Գ. 14. Ինձ պարտ է (Զ՝ պիտոյ է) ի քէն մկրտել. Ա. գ. 204: Տ կը համաձայնի մասամբ Աւետարանի հետ լեզուական տեսակէտէ: Ինձ պիտոյ է ի քէն կնիք առնուլ. Տ 91. այլուր կիսատ թողած է. Ես կարօտ եմ. Տ 96:

Դ. 10. (ամենեցուն զայն դնէր ի մտի, զի) Տեառն Աստուծոյ իւրեանց (ե մերում) միայն երկիր պագցեն (ե պագցուք, ԱԲ պագանիցեն), եւ նմա միայն սպաս տարցին. Ագ. 407. համարը խօսքի իմաստին համաձայն դիմաւորած է. միայն «սպաս տարցին» դարձուածքը ուշադրութեան արժանի է. Մատթ. Դ. 10 ունի «պաշտեսցես»:

Ե. 13, 14. դուք էք աղ երկրի, եւ լոյս աշխարհի (abd երկրի, դուք [d թէ դուք, a եւ թէ դուք] էք լոյս աշխ.ի). Ագ. 356. Ագ. կը կրճատէ Մատթէոսի խօսքը, ինչպէս կրճատած կը գտնենք զայն Տ.ի քով. Լոյս էք դուք աշխարհիս, եւ աղ էք դուք երկրիս. Տ 56. բայց Ագ. կը հետեւի Զ.ի՝ երկրի — աշխարհի բառախաղով:

Ե. 19. որ ախորժելով սպասաւորէ ամենեցուն մեծ կոչեսցի յարքայութեան երկնից. Փարպ. 80. Մ կը խօսի պատուիրաններու պահպանութեան մասին. Իսկ որ արասցէ եւ ուսուցէ, նա մեծ կոչեսցի յարքայութեան երկնից. Ե. 19: Փարպ. ըստ կամի փոփոխեր է:

Ե. 28. որ հայի ի կին մարդ ի պատճառս ցանկութեան՝ անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում. Փարպ. 191. Եզնիկ աւելի կը մերձենայ Զ.ի՝ Որ հայի ի կին մարդ առ ի ցանկանալոյ, անդէն շնացաւ ի սրտի իւրում. Եզն. 316. Եզնիկին կը պակսի առարկան, զոր ունի Զ. «առ ի ցանկանալոյ նմա» եւ «շնացաւ ընդ նմա», բայց չունին երկրորդը՝ Լօս

Βας Η⁷⁶. մինչ Syr^{sin} Syr^{cur} ունին՝ հայի ի կին եւ ցանկայ նմա : Փարսլ . ուրեմն աւելի մեկնողական ձեւով յառաջ կը բերէ : Հաւանաբար այդ ընթերցումը դարձեալ հնագոյն բնագիր մը կ'ենթադրէ, վասն զի Կոչումն Ընծայութեան գրեթէ բառացի կը համաձայնի Փարսլեցւոյն, թէեւ յոյն բնագիրը կրկին սովորական ընթերցուածը կը կրէ (տ. Reischl, Cyr. Hier. op., p. 56) : Հայ թարգմանիչը կը դնէ . Որ հայեսցի ի կին մարդ ի պատմառս ցանկութեան՝ անդէն իսկ շնացաւ ի սրտի իւրում . Կոչումն , 239 :

Ե . 45 . ծագէ զարեգակն իւր ի վերայ բարեաց եւ չարաց , եւ ածէ անձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց , զի լիջիք դուք որդիք բարերարք Հօրն ձերոյ բարերարի . Ագ . 308 . էջ 50 երկրորդ դէմքով ըսած էր . «զի ծագես զարեգակն քո ի վերայ չարաց (αabdԱ.Ձ չարեաց) եւ բարեաց , եւ ածես անձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց» : Այս երկու համարներն ալ կազմուած են Մ . ի վրայէն , մասամբ կրճատելով ու շրջելով . Մ . 45 կ'ըսէ . զի եղիջիք որդիք Հօր ձերոյ որ յերկինսն է : Ագ . կ'աւելցնէ՝ բարերարք բարերարի իմաստին համաձայն , եթէ առանձին աղբիւր մը չի ներկայացներ :

Ձ . 12 . Թող մեզ զպարտիս մեր ըստ մեր քողովոյ մերոց պարտապանաց . Փարսլ . 27 . Փարսլեցի այսպէս ըսել կուտայ «հանապազ» . Ձ՝ որպէս եւ մեք քողովմք , ինչպէս յոյնն ու ասորին . կարելի՞ է արդեօք մտածել որ Ղա-

դար Փարպեցի չգիտնար ամենօրեայ աղօթքին բանաձեւը, եթէ իր ժամանակ կը դործածուէր Ձ.ի բնագիրը: Յատկանշական է, որ նաեւ Ձգօն ըսել կու տայ. Թող մեզ գմեղս մեր, զի եւ մեք թողցուք մեր պարտապանաց. տպ. Հռոմ. 36: Տ.ի Համաբարբառը հաւանաբար բաւական չփոթ մթնոլորտ մը ստեղծած պիտի ըլլար նաեւ հայ ժողովրդի քով, մինչեւ որ Աւետարանի խօսքերը իրենց կաղապարով թափուէին անոր յիշողութեան մէջ: Այս տեսակէտէ Փարպ.ւոյն կոչումը անցման փուլ մը պիտի ներկայացնէ:

Է. 13, 14 մտէք ընդ դուռն նեղ, զի նեղ է դուռն, որ հանէ ի բարիս, եւ անձուկ է ճանապարհն, որ տանի ի կեանսն յաւիտենից. Ագ. 306. կ'երեւայ ազատ յառաջբերութիւն մըն է Մ. է, 13—14էն. Ագ. Աւետարանի պատկերները՝ դուռն, ճանապարհ՝ համազօր դադափարներու կը զարգացնէ, մինչ Մ. կը դոհանայ մէկ խօսքով՝ «անձուկ է դուռնն եւ նեղ ճանապարհն, որ տանի ի կեանս» . Տ ունի միայն «դուռն է նեղ» . Տ . 240:

Ը. 17. նա զհիւանդութիւնս մեր բարձցէ (Ե բառնայ) . Ագ. 223. Եսայի, ԾԳ. 4. նա զմեզս մեր բառնայ. իսկ Մ. ունի՝ նա զհիւանդութիւնս մեր վերացոյց, եւ զցաւս մեր եբարձ:

Թ. 11. ընդէ՞ր վարդապետն ձեր խառն ընդ մեղաւորս եւ ընդ մաքսաւորս ուտէ եւ ըմպէ. Փարպ. 189. ազատ յառաջբերութիւն մը Մատթէոսէն, յաւելեալ՝ խառն. Ձ ընդէր

ընդ մաքսաւորս եւ ընդ մեղաւորս ուտէ վարդապետն ձեր :

Թ. 13, ԺԲ. 7. զողորմութիւն կամիմ քան զպատարագս (ad զպատարագ). Ագ. 223. Հին Կտակարանէն ուրիշ խօսք մը, ուր Ագ. դարձեալ կը խոտորի. Ովսէ, 2. 6. զողորմութիւն կամիմ եւ ոչ զպատարագ. Մ. ունի՝ զողորմութիւն կամիմ եւ ոչ զզոհ. Թ. 13, ԺԲ. 7 (տ. զզոհս). սակայն ունին զայն վրական եւ սահիդական թարգմանութիւնները, եւ Եփրեմ Ովսէի մեկնութեան մէջ կը զնէ «բարեգործութիւն կամիմ քան զզոհ» (Sancti Ephraemi Syr. opera omnia, II t. syr., p. 241. Assemani լտ. համարը կը զետեղէ, առանց բառացի թարգմանելու). եւ սակայն ասորական Աստուածաշունչը (Լոնդոն 1823) յիշեալ տեղը կը զնէ «եւ ոչ զզոհ»: Արդեօք Եփրեմ Տատիանէ ազդեցութիւն մը չի՞ ցուցներ, որ մինչեւ Հին Կտակարանի գործածուած տեղիքներուն անդրադառնար: Եփրեմի մարգարէութեանց մեկնութիւնը չէ հասած հայերէն:

Ժ. 37. որ սիրէ զկիս եւ գորդիս առաւել քան զիս՝ չէ ինձ արժանի. Փարպ. 51. 2 եւ համեմատական հրատարակութիւնները չունին՝ զկիս եւ գորդիս. Փարպ. թերեւս կ'ազդուի Ղուկասէն. ոչ ոք է որ եթող գտունս... կամ զկիս կամ գորդիս. ԺԸ. 29:

Ժ. 40. եթէ զիս սիրեցին, ապա զձեզ սիրեսցեն, եթէ զիս ընկալան, ապա եւ զձեզ ընդունին. ապա թէ զիս հալածեցին, եւ զձեզ հալածեն, եթէ զիս ատեցին, եւ զձեզ ատեն,

եւ եթէ զիս, որ տանուտէր էի, Բէկզգեբուղ
կարդացին, ո՞րչափ եւս առաւել զձեզ եւ զըն-
տանիս իմ. Փարպ. 189. Այս տեղիքը շատ
բացորոշ է, որ Փարպ. յիշողութենէ յառաջ
կը բերէ. հոն ձուլուած են Մատթ. Ժ. 25,
40. Յովհ. ԺԵ. 18, 20:

ԺԱ. 10. հրեշտակ իմ երթիցէ առաջի քո
պատրաստել զճանապարհս քո. Ադ. 164—
165. Մաղաքիա, Գ. 1. ահա ես առաքեմ
զհրեշտակ իմ, եւ տեսցէ զճանապարհս իմ
(տ. չիք՝ իմ) առաջի իմ: Մ. ԺԱ. 10. ահա
եւս առաքեցից զհրեշտակ իմ առաջի երեսաց
քոց, որ պատրաստեսցէ զճանապարհս քո.
Մրկ. Ա. 2 (առաքեմ... հանդերձեսցէ),
Ղուկ. Է. 27 (առաքեմ... յարդարեսցէ զճա-
նապարհ): Ադ. ազատ տուած կ'երեւայ այս
մարզարէութիւնը. Եփրեմ (Opera omnia, II,
p. 314) կը գործածէ հաւատարմօրէն Մաղա-
քիայի խօսքը. համեմատական հրատարակու-
թիւններն ալ խոտորումներ չեն նշանակեր:

ԺԲ. 18. դա է որդի իմ միածին, հաճե-
ցուցիչ անձին իմոց, եղից զոգի իմ ի վերայ
դորա (ԱԲ նորա). Ադ. 211. Եսայեայ խօսքն
է՝ Իսրայէլ ընտրեալ իմ զոր ընկալաւ անձն
իմ. ետու զոգի իմ ի վերայ նորա եւ իրաւունս
հեթանոսաց հանցէ. Ես. ԽԲ. 1. Մ. կը դնէ՝
«ահա մանուկ իմ զոր ընտրեցի եւ սիրելի իմ,
ընդ որ հաճեցաւ անձն իմ. եղից զոգի իմ ի
վերայ նորա եւ իրաւունս հեթանոսաց պատ-
մեսցէ. Մ. ԺԲ. 18: Ադ. երկուքէն ալ կը
շեղի իւր համառօտութեամբն ու բառերու

ընտրանքով. իրեն մերձ կը թուի դարձեալ Եփրեմ Եսայեայ մեկնութեան մէջ, ասորերէն բնագրին թարգմանութիւնն է «Ահա դա է որդի իմ եւ սիրելի, ընդ որ հաճեցաւ անձն իմ. ետու գոգի իմ ի վերայ նորա» (Opera omnia, II, p. 90): Անցողակի ըսէինք որ Մ. ԺԲ. 18 «Եւ» սիրելի բառին առջեւ՝ ունի Syr^{cur}. Soden, Nestle չեն դներ այս տարբերակը յոյն ձեռագիրներու մէջ:

ԺԲ. 49. սոքա են իմ քոք եւ եղբարք, որ առնեն զկամս Հօր իմոյ, որ յերկինս է. Ա.գ. 298. ազատ յառաջբերութիւն մը, ուր նկատելի է յոգնակի ձեւը. Syr^{sin} եւ Syr^{cur} ունին «մայր իմ եւ քոք իմ եւ եղբայր իմ»:

ԺԸ. 3. Եթէ ոչ դարձջիք եւ լինիջիք իբրեւ զմանուկս զայս (b մանկտիդ զայդ) ոչ կարէք մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ. Ա.գ. 221. իբրեւ զմանկտի, ոչ մտանիցէք յարքայութիւն երկնից. Մ. ԺԸ. 3. արքայութիւն Աստուծոյ Մրկ. Ժ. 15. Ա.գ. թերեւս կ'ազդուի Մրկ. Էն, որուն սակայն հաւատարիմ չէ. «զմանկտի» ցուցականով կը գործածեն Ս. Հայրեր (Tischendorf). Syr^{cur} ունի «իբրեւ զմի ի մանկանցս յայսցանէ»: Եւ սակայն Զգօն կը կարդայ. Եթէ ոչ դարձջիք եւ լինիջիք իբրեւ զմանկտիս այս, ոչ մտջիք յարքայութիւն երկնից. Զգօն, Հոռմ 1756, էջ 341:

ԺԸ. 19—20. ուր իցեն երկու եւ երեք ժողովեալ յանուն իմ, ամենայն զոր ինչ եւ ինդրեսցեն ի Հօրէ իմմէ տացի նոցա. Փարսլ.

21. Յեղաշրջած է Փարպ. նախադասու-
թիւնը. 2՝ վասն ամենայն իրաց, զինչ եւ
ինդրեսցեն եղիցի նոցա ի Հօրէ իմմէ, որ
յերկինսն է. զի ուր իցեն երկու կամ երեք
ժողովեալ յանուն իմ, անդ եմ ես ի մէջ նո-
ցա. Մատթ. ԺԸ. 19—20: Փարպ. ազատ յա-
ռաջբերութիւն մը կը թուի ընել:

ԺԹ. 5. վասն այսորիկ թողցէ այր զհայր
իւր եւ զմայր իւր, եւ յարեացի ի կին իւր եւ
եղիցին երկօքին ի մարմին մի. Ագ. 144.
գիայր իւր ունի 2 իբր տարբերակ, իւր կ'ա-
ւելցնեն հայր եւ մայր բառերէն ետք *la*¹⁶⁸
*Hδ*³ եւն: Ագ. ի յատկանշական է յարեացի
բառը: Եզնիկ եւս յառաջ կը բերէ սոյն հա-
մարը (էջ 81, 288):

ԺԹ. 29. որ թողցէ զբնակութիւն (adԱԲԶ
զբնակութիւնս) իւր վասն անուան իմոյ ի
միւսանգամ զալստեան իմում զկեանս յաւի-
տենական ժառանգեցուցից (ԱԲԴԶ ժառան-
գեցուցանեմ) նմա. Ագ. 84. Ագ. Մ. էն շատ
կը խոտորի հոս, ոչ նուազ Մրկ. էն (Ժ. 29)
եւ Ղուկ. էն (ԺԸ. 29). Մ. ունի «եւ ամենայն
որ ոք (տ. ոք որ) եթող զտուն կամ զեղբարս
կամ զքորս կամ զհայր կամ զմայր կամ զկին
կամ զորդիս կամ զազարակս վասն անուան
իմոյ՝ հարիւրապատիկ առցէ եւ զկեանսն
յաւիտենականս ժառանգեսցէ. Մ. ԺԹ. 29.
«զտուն կամ զեղբարս» (յտկ. զտունս) բա-
ռակարգը կը կրեն *K Hδ*^{2c} *lγ*^a: Ագ. ի «զբնա-
կութիւն(ս) . . . ի միւսանգամ զալստեան

իմում . . . ժառանգեցուցից» տարբերակները նշանակալից են :

ԻԱ. 19. յայսմհետէ ի քէն պտուղ ոք մի կերիցէ. Ագ. 338. մի այսուհետեւ ի քէն պտուղ եղիցի (տ. ելցէ) յաւիտեան. Մ. ԻԱ. 19. Soden, Tischendorf, Nestle եւն չունին Ագ. ի ընթերցուածը, որ թերեւս ազատ յաւաջբերութիւն է :

ԻԲ. 4. զպարարակ իմ զենեալ է, եւ զճաշ իմ պատրաստեալ է. Ագ. 48. նոյնպէս ազատ յառաջբերութիւն :

ԻԲ. 42—45. որպէս ասէք (add դուք ԱԲ) զԲրիստոս որդի Դաւթի, զորմէ Դաւիթ իսկ նշանակեաց Հոգւովն սրբով թէ ասաց Տէր ցՏէր իմ, նիստ ընդ աջմէ իմմէ. եւ արդ զի՞րդ իցէ որդի Դաւթի. Ագ. 224. Ագ. կը շեղի թէ Մ. էն, թէ Մրկ. էն (ԺԲ. 35—37), եւ թէ Ղուկ. էն (Ի. 41—44). ազատ խմբագրութիւն մը կը թուի ըլլալ. նշանակելի է սակայն «սրբով» յաւելուածը, մինչ Մ կը կարդայ «Հոգւովն» միայն. Մրկ. ԺԲ. 36 ունի զայն, ինչպէս նաեւ Iβ^b Syr^{cur} :

ԻԷ. 24, Ղուկ. ԻԳ. 14. անպարտ եմ ես յարենէ առնդ, զի ոչինչ գտի ի դմա վնաս արժանի մահու. դուք առէք եւ ըստ ձեր օրինաց դատեցարուք. Փարսլ. 189. Փարսլ. կը փոփոխէ ու կ'ընդհիւսէ վերեւ դրուած տեղիքները. Մատթ. ունի քաւեալ փխ. անպարտ. արդարոյդ արդորիկ փխ. առնդ եւն : Նմանութեան պատահական եզր կ'ընծայէ հայերէն Կոչումն Ընծայութեան շեղելով յոյ-

նէն. Արդար եմ ես յարենէ առնդ այդորիկ արդարոյ. Կոչ. 238: Զգալի է միաժամանակ Փարպ. եւ Կոչման միջեւ անջրպետը, որ համադրութեան մէջ մեծ զգուշութիւն կը պարտադրէ մեզի:

ԻԸ. 4. խռովեալ պահապանացն եւ եղեալ հանգոյն մեռելոց. Ագ. 239. եւ յահէ անտի նորա խռովեցան պահապանքն են եղեն իբրեւ զմեռեալ (տ. զմեռեալս). Մ. ԻԸ. 4:

Մրկ. Բ. 18. ընդէր աշակերտքն Յովհաննու եւ Փարիսեցիքն պահեն եւ քո աշակերտին (2 աշակերտքդ) իսառն ուտեն (2 ոչ պահեն). Փարպ. 189. «իսառն ուտեն» մեկնողական պիտի ըլլայ Փարպեցւոյ կողմէ՝ համադր չպահելու:

Ը. 36, 37. Մատթ. ԺԶ. 26. զինչ օգուտ է մարդոյ թէ (2 եթէ) զաշխարհ ամենայն շահեսցի եւ զանձն իւր կորուսցէ (2 տուժեսցի) եւ կամ զինչ տացէ մարդ փրկանս ընդ անձին իւրոյ. Փարպ. 59. վերջաւորութիւնը Մատթէոսէն է (չիք եւ). «կորուսցէ» ապահով Ղուկ. Թ. 25 համարի ազդեցութիւնն է՝ զանձն իւր կորուսցէ կամ տուժեսցի:

Թ. 49. ամենայն ոք հուրք յաղեսցի. Ագ. 352. Մ ունի «ամենայն ինչ հրով յ.» յուն. πᾶς. Syr^{sin} ܐܠ ܠܥܘ (ամենայն ոք):

Ղուկ. Ա. 72—75. յիշեաց զերդումն, զոր երդուաւ Աբրահամով հօր մերում, տալ մեզ առանց երկիւղի զփրկութիւն (աԱԲ փրկութիւն) ի թշնամեաց մերոց եւ ի ձեռաց ամենայն ատելեաց մերոց. պաշտել զնա սրբու-

Թեամբ (ԱԲ զնա ստուգութեամբ) եւ արդարութեամբ. Ագ. 205. Ժամագիրք՝ յիշել զկտակարանս սրբութեան իւրոյ. զերդունն զոր երդուաւ Աբրահամու հօր մերոյ տալ մեզ առանց երկիւղի զփրկութիւն ի թշնամեաց մերոց. պաշտել զնա սրբութեամբ եւ արդարութեամբ առաջի նորա զամենայն աւուրս կենաց մերոց. մինչ Ղուկ. Ա. 72—73 տնի՝ յիշել զուխտն իւր սուրբ. զերդուննն (տ. զերդունն), զոր երդուաւ Աբրահամու հօր մերում տալ մեզ առանց երկիւղի ի ձեռաց թշնամեաց (տ. մերոց) փրկեալս. պաշտել զնա սրբութեամբ եւ արդարութեամբ՝ առաջի նորա զամենայն աւուրս կենաց մերոց: Զ. ի ընթերցումը կը համաձայնի յունարէնի հետ καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ, ὄρχον, ὄν ὤμοσεν πρὸς Ἀβραάμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνη ἐνώπιον αὐτοῦ πάσαις ταῖς ἡμέραις ἡμῶν. Հայերէնը կը յաւելու (զամենայն աւուրս) «կենաց մերոց» զոր ունին Koridethi, Syr^{sin} եւն: Ագ. եւ Ժամագիրքը կը շեղին մեծ չափով Աւետարանի խօսքերէն. եւ կը ցուցնեն սերտ աղերս մը իրարու հետ. ունի^oն արդեօք հասարակաց աղբիւր մը. յունարէն ձեռագիր չի յիշատակուիր, որ ներկայացնէ Ագ. ի կամ Ժամագրքի ընթերցուածը. Syr^{sin} եւ Պեշիտտո քանի մը աղերսներ կը ցուցնեն նմանութեան, սակայն իրենց ամբողջութեան մէջ յունարէնը կը ներկայացնեն: Syr^{sin} ունի՝

զի տացէ մեզ զի առանց երկիւղի ապրեսցուք ի ձեռաց թշնամեաց մերոց, զի պաշտեսցուք առաջի նորա սրբութեամբ եւ արդարութեամբ դամենայն աւուրս կենաց մերոց: մինչ Պեշիտոս կը կարդայ աւելի յունարէնին մերձենալով. զի տացէ մեզ զի փրկեսցուք ի ձեռաց թշնամեաց մերոց եւ առանց երկիւղի պաշտեսցուք առաջի նորա: Նմանութեան գլխաւոր եզր երկու նախադասութիւններու վերածելն է. Ագ. կամ Ժամագիրքը միեւնոյն դարձուածքին կը դիմեն հայացնելու համար յունարէն՝ ածականով բեռնաւոր հայցական տէր բային. յոյն բնագրի բառացի թարգմանութիւնն է. «եւ յիշել իւր սուրբ ուխտը (կամ կտակարանը), երդումը, զոր երդուաւ Աբրահամին՝ մեր հօր, տալ մեզի՝ անվախ՝ թշնամիներու ձեռքէն փրկուած՝ պաշտել զինքը»: Ղուկ.ի «տալ մեզ առանց երկիւղի ի ձեռաց թշնամեաց մերոց փրկեալս» յունաբանութիւնն է, ուր հայերէնն իւր քերականական կազմէն տուժած է, եւ խօսքին իմաստը մթազնած: Յիշատակելու արժանի է «եւ»ին հետ, որ Ագ.ի քով պարզեր է նախադասութիւնը, նաեւ «առանց երկիւղի» կազմութիւնը. յունարէնի համաձայն պիտի սպասէինք մենք ածանցեալ մը՝ աներկիւղ: Աւելցնենք նաեւ, որ Ագ.ի եւ Ժամագրքի մէջ նախադասութիւնները յեղաշրջուած են. եւ հաւանական է որ հնագոյն մէկ աղբիւրի վրայ յեցած ըլլան, թերեւս Տատիանի:

Չ. 26. վայ իցէ ձեզ, յորժամ բարի ա-

սիցեն զձէնջ մարդիկ. Ագ. 106. «մարդիկ» բառին առջեւ «ամենայն» չունին նաեւ *K H la* եւն :

Ժ. 22. Ոչ ոք գիտէ զՀայր, եթէ ոչ Որդի, որպէս եւ զՈրդի ոչ ոք գիտէ՝ եթէ ոչ Հայր. Ագ. 210: Զ՝ եւ ոչ ոք գիտէ թէ ով է Որդի, եթէ ոչ Հայր, եւ ոչ Հայր (տ. եւ ոչ զՀայր ոք գիտէ), եթէ ոչ Որդի եւ ում կամիցի Որդին յայտնել. Ղուկ. Ժ. 22. Ագ. կրկին կը կրճատէ Աւետարանը. նոյնպէս համառօտուած կը գտնենք այս խօսքը նաեւ Տ.ի քով, որ սակայն Մատթէոսէն յառաջբերութիւն կ'ընէ. Ոչ ոք քանաչէ զՀայր, եթէ ոչ Որդի, եւ ոչ Որդի, եթէ ոչ Հայր. Տ 108. Մատթ. ունի՝ Եւ ոչ ոք քանաչէ զՈրդի՝ եթէ ոչ Հայր, եւ ոչ զՀայր ոք ճանաչէ՝ եթէ ոչ Որդի... Մատթ. ԺԱ. 27:

Ժ. 23, 24. Երանի է աչաց ձերոց, զոր տեսանէք, եւ ակնջաց ձերոց, զոր լսէք. զի բազում մարգարէք եւ արդարք եւ թագաւորք (ԱԲ om եւ թագաւորք) ցանկացան տեսանել զոր տեսանէք եւ ոչ տեսին, եւ լսել, զոր լսէք, եւ ոչ լուան. Ագ. 174. Ագ. հոս կրճատելով կը համադրէ Մատթ. եւ Ղուկ., Մատթ. կը կարդայ՝ բայց ձեր երանի է աչացդ, զի տեսանեն, եւ ակնջաց ձերոց, զի լսեն: Ամեն ասեմ ձեզ, զի բազում մարգարէք եւ արդարք ցանկացան տեսանել, զոր տեսանէք, եւ ոչ տեսին, եւ լսել զոր լսէք, եւ ոչ լուան. Մ. ԺԳ. 16—17: Ղուկ. (Ժ. 23—24) ունի՝ Երանի աչաց, որ տեսանիցեն (տ. տեսանեն) զոր տեսանէք. ասեմ ձեզ,

զի բազում մարդարէք եւ թագաւորք կամեցան տեսանել զոր դուքդ տեսանէք եւ ոչ տեսին, եւ լսել, զոր լսէքդ, եւ ոչ լուան (տ. ոչ կարացին տեսանել, եւ լսել զոր լուայքդ եւ ոչ լուան) :

ԺԲ. 10. որ հայհոյեսցէ զՀոգին սուրբ մի թողցի նմա մի յայսմ աշխարհի եւ մի ի հանդերձելումն. Փարպ. 191. Զ' բայց որ զՀոգին սուրբ հայհոյիցէ (տ. հայհոյեսցէ) մի թողցի նմա : Փարպեցւոյն յաւելուածը կը կրեն *Ιαδ⁵ af c* (Soden) միայն :

ԺԶ. 31. Թէ Մովսիսի եւ մարգարէիցն ոչ լուիցեն, ապա Թէ եւ (*d* եւ Թէ) ի մեռելոց ոք երթայ առ նոսա՝ ոչ լսեն. Ագ. 241. Զ վերջաւորութեան կը կարդայ՝ «եւ ոչ Թէ ի մեռելոց ոք յառնիցէ հաւանեսցին (տ. հաւատասցեն)» . Ագ. յայտնապէս կը խոտորի Զ.էն. Եփրեմ իւր մեկնութեան մէջ՝ սկիզբը միայն կը յիշատակէ այս համարին, որ սակայն Զ.ին հետ բառական նոյնութիւն կը ցուցնէ. Եթէ Մովսիսի եւ մարգարէիցն ոչ լսեն. § 161. Զ' ոչ լսեն, տ. ոչ լուիցեն. այս երկու ընթերցուածներն ալ կը կրեն յունարէն խումբերը. Soden կը դնէ *ἀχουσουσιν*, իբր տարբերակ՝ *αχουσουσιν* (*Ια¹³³ ԷԼԵ*), ինչպէս նաեւ հաւանեսցին *πεισθήσονται* (Soden) եւ հաւատասցեն *πιστευσουσιν* (§ *H⁰¹⁴ Ιαδ⁵*) : Ագ. ի խոտորումները կարեւոր են. նա կը դնէ «ապա Թէ եւ» մինչ Զ յոյնին համաձայն՝ կը թարգմանէ՝ «եւ ոչ Թէ» *οὐδέ ἔαν*. դարձեալ՝ «ի մեռելոց ոք երթայ առ նոսա՝ ոչ լսեն» .

«Երթայ» կը կարդան 10¹²²⁶ a ff² Syr^{sin}, մինչ «ոչ լսեն» ունին Պաղեստինեան Ճաշոցը եւ Aδ. Թերեւս այս տեղ ալ Ագ.ի աղբիւր է Տ, կամ նա ազատ յառաջբերութիւն մը կ'ընէ ինչպէս ստէպ. ամէն պարագային Չ.ի հետ աղերս չի ցուցներ:

Ժէ. 10. յորժամ զամենայն արդարութիւնս կատարիցէք՝ ասասջիք եթէ ծառայք անպիտանք եմք. Փարպ. 187, 182. Զ՝ յորժամ առնիցէք զամենայն հրամայեալսն ձեզ ասասջիք եթէ եւն. կ'երեւայ Փարպ. մեկնողական կերպով յառաջ կը բերէ:

ԻԳ. 46. Ի ձեռս քո ղնեմ զհոգի (abd զոգի) իմ. Ագ. 237. Ղուկ. Ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ (տ. զոգիս). Ղուկ. ԻԳ. 46. Տ ունի այս նախադասութիւնը, որ սակայն բառացի կը կրկնէ Սաղմ. Լ. 6. Ի ձեռս քո յանձն առնեմ զհոգի իմ. Տ 232. Ագ.ի «ղնեմ» ձեւը Թերեւս ասորական ազդեցութիւն է. երեք ասորի Թարգմանութիւններն ալ կը կարդան պարզապէս ԼՆ ԻԼԵ = ղնեմ, մինչ յոյնը παρατίθεμαι, տ. παραθήσομαι.

ԻԴ. 49—51. նստարուք յերուսաղէմ, եւ ես առաքեցից զաւետիս հօր իմոյ Ի ձեզ... եւ ամբարձեալ զձեռս իւր օրհնեաց զնոսա եւ ընդ օրհնելն՝ վերացաւ յերկինս. Ագ. 246. Շեղումը մեծ է Ղուկ.էն, որ կը կարդայ՝ Եւ ահա ես առաքեմ զաւետիս Հօր իմոյ Ի ձեզ եւ դուք նստարուք Ի քաղաքիս յերուսաղէմ, մինչեւ զգենուցուք զօրութիւն Ի բարձանց: Եհան զնոսա մինչեւ Ի Բեթանիա եւ ամբար-

ձեալ զձեռս իւր՝ օրհնեաց զնոսա, եւ եղեւ յօրհնելն նորա զնոսա՝ մեկնեցաւ ի նոցանէ եւ վերանայր յերկինս: Ագ. կը կրճատէ ու կը տեղափոխէ թերեւս կ'ազդուի նա Գործքէն. Ա. 4. պատուէր տայր նոցա՝ յԵրուսաղէմէ մի մեկնել, այլ սպասել աւետեացն: Ամէն պարագային այս տեղափոխման նմանութիւն մըն ունի Տ.՝ Բայց դուք կացէք մնացէք յԵրուսաղէմ մինչեւ ընկալլիք զաւետիս Հօր իմոյ. Տ 249. մինչ արաբ. Տ ունի vos autem manete in civitate Jerusalem, quoadusque virtute induamini ex alto. Ciasca, p. 98. Այս խօսքն իսկ պայծառ կը ցուցնէ թէ արաբ. Տ հիմնական բարեփոխման ենթարկուեր է. մինչ Եփրեմի մեկնութեան տեղիքները աւելի հարագատ կը ներկայացնեն իրենց աղբիւրը:

Յովհ. Ա. 15. սա է, զորմէ եսն ասէի, որ զկնի իմ գայ (ԱԲՒ գայր)՝ առաջի իմ եղեւ, զի նախ նա իսկ էր առաջին (a իսկ յառաջ էր, b զի նախ իսկ առաջի էր), զի ի լրութենէ անտի նորա մեք ամենեքեան առաք շնորհս (ab չունին շնորհս). Ագ. 208. Յովհ. ունի այս խնդրական տեղս որ «որ զկնի իմ գալոցն էր, առաջի իմ եղեւ, զի նախ քան զիս էր, զի ի լրութենէ անտի նորա եւն»: Ագ. ի «առաջին» բառը թերեւս կ'ենթադրէ սխալ հասկացողութիւն մը յունարէնը՝ πρῶτος, կամ ասորերէնէ առօ (առաջի իմ), եւ Լաօօ (առաջին):

Գ. 14. որպէս Մովսէս կախեաց զօճն

յանապատին՝ այնպէս կախել պարտ է որդւոյ մարդոյ. Ագ. 225. 2՝ որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօճն յանապատին, նոյնպէս բարձրանալ պարտ է Որդւոյ մարդոյ. Յովհ. Գ. 14. Ագ.ի կախել-կախեալ տարբերակը չի հանդիպիր համեմատական հրատարակութեանց մէջ. Տատիան իսկ կը գործածէ Աւետարանչին ասութիւնը. Որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօճն յանապատի, այսպէս բարձրանայ Որդի մարդոյ. Տ 210. նոյնը էջ 174, վերջաւորութիւնը՝ սոյնպէս բարձրանալ պարտ է Որդւոյ մարդոյ:

Գ. 15, 16. զի որ միանգամ հաւատայցէ ի նա՝ ընկալցի զկեանսն յաւիտենից. զի այնպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, զի զՈրդին իւր միածին եղ (adԱԲՏ ետ) ի վերայ նորա, զի ամենայն, որ հաւատասցէ ի նա՝ մի կորիցէ, այլ ընկալցի զկեանսն յաւիտենականս (abdԱԲ յաւիտենից). Ագ. 225. 2՝ զի ամենայն որ հաւատայ ի նա (տ. մի կորիցէ, այլ) ընկալցի զկեանսն յաւիտենականս. զի այնպէս (տ. այնչափ) սիրեաց Աստուած զաշխարհ՝ մինչեւ զՈրդին իւր միածին ետ, զի ամենայն, որ հաւատայ ի նա՝ մի կորիցէ, այլ ընկալցի զկեանսն յաւիտենականս. Յովհ. Գ. 15, 16. 2.ի տարբերակը՝ «մի կորիցէ, այլ» կը կրեն Տ (արաբ.) K H Ia⁹³ (թ 038) Syr^{sin}. Ագ. չունի զայն. «եղ» փխ. «ետ» գրչադրական սխալ մը պիտի ըլլայ. միւս շեղումները ազատ կառուցման մը երեւոյթը կու տան. Տ Եփրեմի քով ունի միայն վերջին համարը,

որ շատ կը խոտորի՝ Այսպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, որպէս եւ զՈրդին իւր միածին. § 236: Ագ.ին պէս կը կարգայ նաեւ Կոչումն Ընծայութեան, այս անգամ՝ համաձայն յոյն բնագրին (Reischl, p. 296). Այսպէս սիրեաց զաշխարհս, զի զՈրդին իւր միածին ետ. զի որ հաւատասցէ ի նա, մի՛ կորիցէ, այլ ընկալցի նա զկեանս յաւիտենական. Կոչումն. 18: Այս նմանութիւնը կու գայ կրկին հաստատելու թէ Զ.ի եւ Ագ.ի միջեւ խոտորում մը պայման չէ յինքեան ազատ յառաջբերութեան:

Գ. 17, 18. զի ոչ առաքեաց Աստուած զՈրդի իւր յաշխարհ, զի պատժեցէ զաշխարհ (abdԱԲ պատժեցի աշխարհ), այլ զի փրկեցէ (b փառաւորեցէ փխ. փրկեցէ) նա զաշխարհ. որ հաւատայ ի նա՝ ոչ մտանէ ի պատիժս դատապարտութեան. իսկ որ ոչն հաւատայ ի նա՝ աստատին (a անդատին, ԱԲ աստէն, b արդէն) իսկ դատապարտեալ է. քանզի ոչ հաւատաց (ad հաւատաց յանուն, bԱԲ հաւատացին նոքա յանուն) միածնի Որդւոյ Աստուծոյ. Ագ. 225. Կարեւոր խոտորումներն Զ.էն են՝ «զի պատժեցէ զաշխարհ — պատժեցի աշխարհ», մինչ Զ՝ թէ դատեցի զաշխարհ. յունարէն՝ *ἵνα κρίνη*, ինչպէս եւ ասորականները. պատահական չեմ կարծեր ըլլայ այս թարգմանութիւնը. ինչպէս վերը տեսանք, նաեւ Ղուկ. Զ. 37, թարգմանուած է՝ Մի դատիք զի մի դատիցիք, մի պատժէք եւ ոչ պատժիցիք. յոյնին

համաձայն՝ *μὴ καταδικάζετε* (մի դատապարտէք) եւն: Միեւնոյն առուժով, քիչ մը մեկնողական շեշտով, կը դնէ Ա.գ. ոչ մտանէ ի պատիժս դատապարտութեան — Զ՝ ոչ դատապարտեսցի, ուր յոյնն ու ասորականներն ունին՝ «ոչ դատեսցի» (*οὐ κρίνεται*) • *ինչպէս յաջորդը՝ դատապարտեալ* (Ա.գ., Զ.): Գ. 17. (զՈրդի) իւր կը կարդան Զ.ի, Ա.գ.ի հետ Տ (արաբ.) Թ 038 եւն:

Գ. 19—21. եւ այս եւն դատաստանքն, զի լոյս եկն յաշխարհ, եւ մարդիկ սիրեցին զիսաւար առաւել զքան զլոյս, զի էին գործք իւրեանց չարութեամբ (Ա.Բ չարութեան). զի ամենայն, որ զչար գործէ՝ եւ չար (*ad* զչար) գտցէ. եւ ատեայ նա զլոյսն եւ ոչ դայ ի (Ա.Բ՝ առ) լոյսն, զի մի յանդիմանեսցին գործք նորա: Իսկ որ առնէ եւ գործէ զճշմարտութիւն՝ դայ նա ի լոյսն, զի յայտնի լինիցին (*ad* Ա.Բ լիցին) գործք նորա, թէ Աստուծով գործեցան. Ա.գ. 226. Զ. այս իսկ է դատաստան. գործք իւրեանց չարութեան (յունարէնն ու ասորականները՝ չար), *ինչպէս ունին Ա.Բ ձեռագիրները*: Ա.գ.ի «եւ չար գտցէ» յատկանշական յաւելուածը կը պակսի համեմատական հրատարակութեանց, նոյնպէս «եւ գործէ»: Հետաքրքրական է, որ Զ եւ Ա.գ. յոյնին *ἐν* Թεω կը թարգմանեն «Աստուծով» եւ ոչ «յԱստուած». արդեօք այս ազդեցութիւն մը չէ՞ ասորականներուն, որոնք կը կարդան՝ *ܐܘܕܘܐ* = յԱստուած եւ Աստուծով:

Գ. 28—29. Հեմ ես Քրիստոսն, այլ առաքեալ եմ առաջի նորա: Այլ ոյր հարսն է, նա է փեսայ, եւ որ բարեկամն է փեսային՝ կայ առ նմա եւ հնազանդի նմա. նաեւ ուրախ լինի (Վառնի) յուրախութեան նորա, զի զձայն լսէ զփեսային: Իմ ուրախութիւնս այս լցեալ եւ կատարեալ է. Ագ. 216: Ագ. 218. տարբեր ձեւով յառաջ կը բերէ այս տեղիքը. Ոյր հարսնն է նա է փեսայ, եւ մեք՝ բարեկամք եւ ծառայք, ըստ հրամանացն ընթանամք. կամք առ նմա եւ հնազանդիմք նմա, եւ ուրախ առնիմք (Յ լինիմք) յուրախութեան նորա, եւ զձայնն լսեմք փեսային (ԱԲ ընթանամք կալ առ նմա եւ հնազանդել եւ ուրախ լինիմք յուրախութեան եւն): Երկու տեղիքներու համադրութիւնը կը պատկերացնէ մեր առջեւ թէ Ագ. Ի՛նչ ազատութիւն կը զգար Աւետարանիչներու խօսքերը իւր գաղափարներուն շղթայելու: Սակայն այդ ազատութեան մէջ իսկ զգալի է թէ Ագ. ուղեցոյց մ՛ունի, որ կը շեղի Յովհ. 5. 2 կը կրէ «Հեմ ես Քրիստոսն, այլ թէ առաքեալ առաջի նորա: Որ ունի հարսն, նա է փեսայ. իսկ բարեկամ փեսային որ կայ եւ լսէ նմա, ուրախութեամբ ուրախ լինի վասն ձայնի փեսային. Յովհ. Գ. 28, 29. Ագ. ուսկի՞ց ունի «կայ առ նմա եւ հնազանդի նմա», կամ ուրիշ զգեստի տակ «կամք առ նմա եւ հնազանդիմք նմա». հնազանդիլ գաղափարը Յովհաննու քով գլխուն վերջը միայն կ'երեւայ «որ ոչ հնազանդի Որդւոյ, ոչ տեսցէ զկեանս». Յովհ. Գ. 36. Soden, Tischendorf,

Merk չունին այս տարբերակը, նոյնպէս եւ ասորական թարգմանութիւնները: Արաբ. Տ կը հետեւի աւետարանին, գլխաւոր տարբերակը ասորականներուն հետ է՝ «ուրախութեամբ մեծաւ», Ciasca, cap. VI, 29:

Գ. 31. Որ ի վերուստն եկն՝ ի վերոյ է քան զամենայն. Ագ. 219. Ուրիչ տեղ՝ Որ ի վերուստն գայ՝ ի վեր (ab ի վերոյ) է քան զամենայն. որ յերկրէ է՝ յերկրէ աստի խօսի. որ յերկնիցն գայ՝ զոր ինչ լուան եւ ետես՝ վկայէ, եւ զվկայութիւն նորա ոք ոչ (b ոչ ոք) ընդունի. իսկ որ ընդունի զվկայութիւն նորա՝ ծրարեաց եւ կնքեաց (b կնքեաց եւ ասէ) զի արդարեւ ճշմարիտ Աստուած է: Զի որ յԱստուծոյ առաքեցաւ՝ նա զպատգամս Աստուծոյ խօսի. զի ոչ եթէ չափով տուաւ նմա հոգին: Հայր սիրէ զՈրդի, եւ զամենայն ինչ ետ ի ձեռս նորա: Որ հաւատայ յՈրդի՝ ընդունի զկեանս յաւիտեանից, եւ որ թերահաւատէ յՈրդւոյ (a եւ որ ոչ հնազանդի Որդւոյ)՝ ոչ տեսանէ զկեանս յաւիտեանից (a ոչ տեսցէ զկեանսն), այլ բարկութիւն Աստուծոյ ի վերայ նորա բնակեալ է. Ագ. 216. վերջին համարը կը գտնենք նաեւ այսպէս. Որ հաւատայ յՈրդի՝ ունի (b ընդունի) զկեանսն յաւիտեանական (abdԱԲ յաւիտեանից). որ թերահաւատէ յՈրդւոյ՝ ոչ տեսանէ զկեանսն յաւիտեանից (abd չունին՝ որ թերահաւատէ — յաւիտեանից). Ագ. 220: Ընդգծուած շեղումները զօրաւոր են, եւ գրեթէ բառացի կրկնութիւնը հաւանական կը դարձնէ

որ Ագ. ազատ յառաջբերութիւն մը չ'ընծայեր հոս. սակայն ըլլա՛յ լեզուական, ըլլա՛յ բովանդակութեան տեսակէտէ կարեւոր տարբերակ մը չի գտնուիր համեմատական հրատարակութեանց մէջ: Դարձեալ Զգօնն է, որ որոշ նմանութիւն կ'ընծայէ Ագ.ի հետ, գէթ սաղափարի. Յովհ. Գ. 34. կը կարգայ. Ոչ եթէ չափով ետ Հայր զՈգին՝ Որդւոյ իւրում (տպ. Հռոմ, էջ 220): Ագ. կրաւորականի կը վերածէ ետ — տուաւ, նոյնպէս դերանունի կը փոխէ Որդւոյ իւրում — նմա: Զ շատ ընդհանուր կ'արտայայտուի. Զի ոչ եթէ չափով տայ Աստուած զՀոգին. Մ. Գ. 34:

Ե. 19. Ժ. 37—38. ես ի Հայր, եւ Հայր յիս. զինչ տեսանեմ թէ Հայր գործէ՝ զնոյն եւ ես գործեմ. զի վասն այնորիկ իսկ եկի, զի արարից (ե կատարեցից) զկամս Հօր իմոյ եւ կատարեցից (ե գործեցից) զգործս նորա. Ագ. 219: Նոյն իմաստով յառաջբերութիւններ ունի դեռ Ագ. այսպէս՝ Ոչ յանձնէ ինչ խօսիմ եւ ոչ յանձնէ ինչ գործեմ, այլ Հայր, որ բնակեալն է յիս՝ նա գործէ. Ագ. 230: Ես ի Հայր եւ Հայր յիս, եւ որ ետես զիս՝ ետես զՀայր իմ. Ագ. 367, հմմտ. Յովհ. ԺԴ. 9, 10. զբանս զոր ես խօսիմ ընդ ձեզ, ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօսիմ, այլ Հայրն որ յիս բնակեալ է, նա գործէ զգործսն. Ագ. 365. Տ ունի նոյն իմաստով երկու տեղիք. Ես ի Հայր, եւ մի եմք. Տ 247. Հայր իմ, որ յիս է, նա գործէ զգործս զայս. Տ 159. որոնք սակայն առանձին աղերս մը չեն ցուցներ Ագ.ի հետ:

Ը. 48. ոչ ստոյգ ասեմք թէ սամարացի
 ես դու եւ դեւ գոյ ի քեզ. Փարս. 189. Զ՝ ո՞չ
 բարւո՞ք ասեմք մեք եթէ սամարացի եւն.
 Փարսեցւոյն տարբերակը չկայ այլուր:

Ժ. 16. են եւ այլ ոչխարք որ ոչ են յայսմ
 դաւթէ. պարտ է եւ զնոսա ածել զի եղիցին
 մի հօտ միոյ հովուի. Փարս. 56. Ագ. եւս
 ունի թերեւս սոյն տեղիքէն. Այսօր ճայնի
 իմում լուիցէք. Ագ. 308. Զ՝ նա եւ այլ եւս
 ոչխարք են իմ, որ ոչ են յայսմ դաւթէ, եւ
 զայնս (տ. զայն) եւս պարտ է ինձ ածել այսր
 եւ ճայնի իմում լուիցեն, եւ եղիցին մի հօտ
 եւ մի հովիւ. Յովհ. Ժ. 16. եւ (մի հովիւ)
 ունին Տ (արաբ.), լատ. Syr^{sin}: Փարսեցւոյն
 եւ Ագ. ի շեղումներն անկայտնի են եւ թերեւս
 արդիւնքն կամայական փոփոխութեան: Զգօն
 ունի տեղիքս Զ. ի մերձաւոր ոճով. Են իմ
 այլ ոչխարք, եւ զնոսա արժանի է ինձ ածել
 այսր, զի եղիցին մի հօր եւ մի հովիւ. Զգօն.
 տպ. Հռոմ, 284:

Ժ. 18. ի շխանութիւն ունիմ դնել զանձն
 իմ իմովք կամօք, զի դարձեալ միւսանգամ
 առից զնա. Ագ. 190. իմովք կամօք յաւե-
 լուածը չ'երեւար Աւետարաններուն մէջ:

ԺԲ. 24. արդարեւ (d արդարեւ արդա-
 րեւ) ասեմ ձեզ, զի եթէ ոչ հատն ցորենոյ
 յերկիր անկանի եւ մեռանի՝ լոկ միայն հատ
 կայ, բայց ի մեռանիլն՝ բազմապատիկ փա-
 ռաւորի եւ պտղաբերէ տոհմականաւ. Ագ.
 256. «ամէն ամէն» Տ կը թարգմանէ՝ արդա-
 րեւ, Տ 88, «զի եթէ» ունին Տ (արաբ.), Syr^{sin},

1⁵⁴¹, անկանի եւ մեռանի Syr^{sin}, մինչ Զ «անկեալ յերկիր մեռանիցի», իսկ Syr^{sin} կ'ըսէ «մեռանիցի յերկրի»: Համարիս վերջաւորութիւնը Ագ. մեկնողական ձեւով կը թուի յառաջ բերել:

ԺԲ. 44, 45. Որ հաւատայ յիս՝ հաւատայ յայն, որ առաքեացն զիս, եւ որ տեսանէ զիս, զայն տեսանէ, որ առաքեացն զիս. Ագ. 211, 233. Ագ. կը կրճատէ. Զ կը կարգայ՝ որ հաւատայ յիս, ոչ հաւատայ յիս, այլ յայն, որ առաքեացն զիս եւն:

ԺԴ. 16, 17. Եւ ես աղաչեցից զՀայր, զՀոգին սուրբ զբարեխօսն առաքեսցէ առ ձեզ գառհաւատչեայն, որ խառնեսցէ զձեզ յԱստուածուբիւն անդր, որ ի ձեզ բնակեսցէ մինչեւ յաւիտեանս, գոր ոչ տեսանէ եւ ոչ ճանաչէ այս աշխարհ (ԱԲ ոչ տեսանէ աշխարհս եւ ոչ ճանաչէ). Ագ. 300. դուք ճանաչէք, զի ի ձեզ բնակեսցէ մինչեւ ի յաւիտեան. Ագ. 304: Հոս եւս խոտորումները մեծ են. Ագ. որչափ կ'երեւայ իմաստի համաձայն կը ձեւէ Աւետարանի խօսքերը:

ԺԴ. 19—21. Ես կենդանի եմ, եւ դուք յիս կենդանասցիք, զի ես ընդ Հօր եւ դուք ընդ իս եւ ես ընդ ձեզ (ad ի Հօր իմում եւ դուք յիս եւ ես ի ձեզ): Զի որ ընդունի (abdԱԲ ունի) զպատուիրանս իմ եւ պահէ զնոսա՝ նա է, որ սիրէ զիս, եւ սիրեսցի ի Հօրէ իմմէ եւ ես սիրեցից զնա եւ երեւեցուցից նմա զիս. Ագ. 304. Ուրիշ տեղ կը գրէ՝ Յայնմ աւուր ծանիցիք թէ ես ի Հայր, եւ

դուք յիս եւ ես ի ձեզ. Ագ. 371: «Կենդանաս-
 ջիք» արդեօք անդրադարձութի՞ւն մըն է յու-
 նարէնի՞ չհօսեօ՞ք. Զ ունի՞ «կենդանի լինե-
 լոց էք», բայց ուսկի՞ց «յիս (կենդանասջիք)»: Կը տեսնուի ամբողջ յառաջբերութենէն որ
 Ագ. դարձեալ իւր ազատութիւնը կը գործածէ,
 թէեւ երկրորդ տեղիքը աւելի մերձ է Զ.ին:
 Զգօն, որ առ հասարակ Տ կը գործածէ իւր
 գործքին մէջ այս տեղիքն ունի այսպէս՝ դուք
 յիս իցէք, եւ ես ի ձեզ եմ. Զգօն, էջ 124.
 դուք յիս էք, եւ ես ի ձեզ եմ. անդ, էջ 72.
 ինչ որ Զ.ին շատ մերձ է:

ԺԴ. 23. Ես եւ Հայր իմ եկեացուք եւ
 օթեվանս առ ձեզ կալցուի. Ագ. 300. Զ.ի
 բնագրին աւելի մերձ՝ ունի հետեւեալ տե-
 ղիքը՝ Ես եւ Հայր իմ եկեացուք եւ օթեվանս
 առ նմա (abd առ ձեզ) արացուք (abdԱԲ
 կալցուի). Ագ. 314. «Ես եւ Հայր իմ» տար-
 բերակը կը կրէ ըստ Sodenի I¹³⁸⁵. Տատիան
 ունէր հաւանաբար ըստ Զգօնի՝ Որ գնայ ի
 պատուիրանս իմ (ի պատուէր իմ եւ պահէ
 զսէրն իմ)՝ առ նա գամք մեք եւ օթեվանս առ
 նմա առնեմք. Զգօն, էջ 132: Ագ. կը նա-
 խընտրէ «օթեվանս ունել» քան «օթեվանս
 առնել», որ յունականին համաձայն է. նշան
 մը չէ՞ այս որ կը ձգտի Աւետարանի խօսքերը
 աւելի սովորական ասութեամբ տալ, եթէ
 երբեք մեր թարգմանութիւնն ունէր աչքի
 առջեւ:

ԺԵ. 15. զամենայն, զոր ասաց ինձ Հայր
 իմ, ես ձեզ ցուցի, զի ես գձեզ ինձ բարեկամս

գիտեմ. Ագ. 300. գոր միանգամ ասաց ինձ
 Հայր իմ եւ եցոյց՝ ես ձեզ ցուցի. Ագ. 227.
 ես զձեզ ինձ (ad չունին՝ ինձ) բարեկամս
 գիտեմ. Ագ. 227. Գրեթէ բառացի կրկնու-
 թիւնը այս տեղիքիս՝ որ Զ.էն շատ կը շեղի,
 փորձաքար մըն է կրկին, որ Ագ. հաւանա-
 բար չէր կարողար Զ.ին հետ՝ Ոչ եւս կոչեմ
 (տ. կոչեցից) զձեզ ծառայս, զի ծառայն ոչ
 գիտէ զինչ գործէ տէրն նորա, այլ զձեզ կո-
 չեցի (տ. կոչեցից) բարեկամս, զի զամենայն
 գոր լուայ ի Հօրէ իմմէ՝ ծանուցի ձեզ. Յովհ.
 ԺԵ. 15. Ագ.ի տուած ընթերցումները չկան
 համեմատական հրատարակութիւններու մէջ :
 Տ թերեւս կը կարողար Զգօնի հետ. Բարեկամ
 եւ սիրելի կոչեցի զձեզ. տպ. Հռոմ, 8. սա-
 կայն ապահով չէ, քանի որ ոչ նուազ Եփրեմի
 Համաբարբառի Մեկնութեան կոչումներն ու
 Զգօնի յառաջբերութիւնները կը խոտորին
 իրարմէ. մանաւանդ որ այս տեղիքս Զգօն
 աւելի համառօտ ձեւով ալ կը յիշատակը.
 Կոչեցի զձեզ բարեկամս. տպ. Հռոմ. 373 :

ԺԵ. 22, 24. իմ եթէ չէր եկեալ եւ խօ-
 սեցեալ ընդ նոսա՝ մեզ ինչ ոչ գոյր նոցա.
 բայց արդ չիք պատճառք վասն մեղաց
 իւրեանց, զի տեսին զգործս իմ, գոր այլ ոչ
 ոք գործեաց եւ ատեցին զիս եւ զՀայր իմ.
 Ագ. 246. Ագ. կը համառօտէ ու կը փոփոխէ.
 նա 23րդ համարը լիովին կը լռէ :

ԺԶ. 7. ես երթամ եւ զմխիթարիչն առա-
 քեմ առ ձեզ, որ եկեալ մխիթարեսցէ զսիրտս
 ձեր. զի նա զիս փառաւոր առնէ, զի յինչն

առնուլ եւ պատմեցէ ձեզ. Ագ. 342. երթամ եւ առաքեմ (Ե առ ձեզ) զմխիթարիչն, որ եկեալ մխիթարեացէ զտրտմեալսդ վասն իմ. Ագ. 227. Ագ. ազատ յառաջբերուիլն կ'ընէ հոս՝ ուղեցոյց ունենալով Յովհ. : Տ կը կարգայ՝ Ահաւասիկ առաքեմ ես առ ձեզ գրարեկամս (!) Տ 206. որ սակայն գրչագրական սխալ է յայտնի՝ ԶԲԱՐԵՆԱԻՍ = ԶԲԱՐԵԿԱՄՍ. Եփրեմ կը մեկնէ՝ «եւ յայտ առնէ վասն անձին իւրոյ՝ թէ բարեխօս է՝ յայնմիկ զի ասաց թէ միւս եւս բարեխօս առաքեմ առ ձեզ, այսինքն՝ մխիթարիչ» . Տ 206 (Aucher-Moesinger, p. 225, չէ յիշատակուած այս աղաւաղումը) : Տ կը շարունակէ «լաւ իցէ ձեզ թէ ես երթայց, զի եթէ ես ոչ երթամ, բարեխօսն ոչ գայ առ ձեզ, եւ ամենայն ճշմարտութիւն գտնեմ ոչ անաչէ» . Տ 206. Ընդգծեալ յաւելուածը Zahn (Zur Geschichte, S. 207—208), Համաբարբառի մաս չի համարիր : Զ՝ լաւ է ձեզ, եթէ ես երթամ, զի եթէ ես ոչ երթայց՝ մխիթարիչն ոչ գայ առ ձեզ : Նկատելի է Զ.ի եւ Տ.ի միջեւ լեզուական մերձաւորութիւնը :

ԺԶ. 8—15. եկեալ յանդիմանեցէ զաշխարհս վասն մեղաց, զի ոչ հաւատան յիս. Ագ. 249. Ագ. այս գլխէն ունի նաեւ ընդարձակ հատուած մը՝ Եկեալ զիմ տեղին լցցէ ձեզ, եւ նովին ճշմարտութեամբ առաջնորդեսցէ ձեզ, եւ յանդիմանեցէ զաշխարհս, զի ոչ հաւատացին յիս, դատեսցի եւ զկարծեալ իշխան աշխարհիս այսօրիկ : Ծճմարտեսցէ միանգամայն ձեզ վասն իմ, զի ի Հօրէ

առաքի՝ որոյ գալուստն՝ զերթալոյն իմոյ առ Հայր վկայէ. նա եկեալ առաջնորդեսցէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ. Ագ. 227. Եւս բազում ինչ ունիմ ասել ձեզ, այլ ոչ կարէք հանդարտել այժմիկ, յորժամ եկեսցէ Հոգին ճշմարտութեան՝ առաջնորդեսցէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ. Ագ. 363: Բիչ հեռուն՝ Հոգին ճշմարտութեան առաջնորդեսցէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ, զի ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօսիցի, այլ զոր լսիցէ՝ խօսիցի եւ զգալոցն պատմեսցէ ձեզ. նա զիս փառաւորեսցէ, զի յիմմէ անտի առնուցու եւ պատմեսցէ ձեզ: Զամենայն ինչ զոր ունի Հայր՝ իմ է, վասն այնորիկ ասացի թէ յիմմէ անտի առնուցու եւ պատմեսցէ (ad առնու եւ պատմէ) ձեզ. Ագ. 366. բեկորներ եւս կը գտնուին ցիրուցան: Զոր ունի Հայր՝ ունիմ (bԱԲ եւ) ես. Ագ. 369—370. նա զիս փառաւոր առնէ. Ագ. 211: Փայլուն ապացոյց են այս հատուածները թէ ի՛նչ տարածութեամբ կ'ըմբռնէր Ագ. յառաջբերութեան մէջ ազատութիւնը. նա միայն 366 էջի հատուածով յառաջբերութիւն կ'ընէ, մինչ այլուր աւելի կամ պակաս կը յարմարցնէ խօսքի ընթացքին: Տատիան ունի 11 եւ 15 համարները, որոնք սակայն կը տարբերին Ագ.էն. Իսկ վասն դատաստանաց, զի իշխան աշխարհիս այսորիկ դատապարտեալ է. § 207. ամենայն որ ինչ միանգամ ունի Հայր իմ՝ այն իմ է, եւ զոր ես ունիմ՝ այն Հօր իմոյ է. § 164:

ԺԶ. 33. ես վիայն յաղթեցի աշխարհի.

Փարսյ. 109. «միայն» յաւելուածը չունին համեմատական հրատարակութիւններն ու ասորականները. կ'երեւայ Փարսկեցիէն է :

Ժէ. 3. այս են կամք իմ, զի ծանիցեն զքեզ միայն ճշմարիտդ Աստուած. Ագ. 143. Յովհ. կը դնէ՝ Այս են յաւիտենական (տ. յաւիտենականս) կեանք, զի ծանիցեն զքեզ միայն ճշմարիտ (տ. ճշմարիտդ) Աստուած. Ժէ. 3. «կամք իմ» չունին քննական հրատարակութիւնները :

Ժէ. 16. այսուհետեւ սոքա չեն յաշխարհէ աստի, որպէս եւ ես չեմ յաշխարհէս (adԱԲ յաշխարհէ). Ագ. 300. «այսուհետեւ սոքա» չունին Զ. Soden, եւ ասորականները :

ԺԹ. 28. յետ այսորիկ գիտաց Յիսուս, եթէ ահա (abdԱԲ չունին ահա) ամենայն ինչ կատարեալ է՝ ասէ. ծարաւի եմ. Ագ. 235. Ագ. կը ցատկէ «զի կատարեսցի գիրն», այլսպէս կը հետեւի Զ.ի :

ԺԹ. 37. հայեսցին եւ տեսցեն զոր (a հայեսցին յոր) խոցեցինն. Ագ. 235. Զ՝ հայեսցին ի նա, յոր խոցեցինն :

Վերլուծելով այս հատուածին տեղիքները՝ կրնանք ամփոփել արդիւնքը քանի մը կէտով.

1. Ագաթանդեղոս ու Փարսկեցի իրենց յառաջբերութեանց մէջ յաճախ սերտորէն չեն կապուիր իրենց առաջադիր Աւետարան-

ներուն . անոնք լայն չափերով կը յարմարցնեն Աւետարանին տեղիքները իրենց նախադասութեանց ընթացքին : Ստէպ միեւնոյն Աւետարանչին տեղիքները , երբեմն նաեւ զանազան Աւետարանիչներու խօսքերը կը ձուլեն , կա՛մ դիտաւորեալ կա՛մ յիշողութենէ յառաջ բերելով . նոյնպէս կ'ընդլայնեն ու կը կրճատեն զանոնք : Լաւագոյն ապացոյցն է իրենց այս լայն ազատութեան , երբ միեւնոյն տեղիքը այլ եւ այլ տեղ՝ տարբեր ձեւով ու զգեստով կը յիշատակեն . այսպէս՝ Մատթ . Ե . 45 . Ժ . 40 . Յովհ . Գ . 28 , 29 , 31—36 . Ե . 19 . Ժ . 37 , 38 . ԺԶ . 8—15 եւն :

2. Այդ լայնօրէն ըմբռնուած ազատութեան հետ մէկտեղ՝ անոնք ստէպ գրեթէ բառացի յառաջ կը բերեն Աւետարանիչներու խօսքերը : Եւ ուր շեղում մը կը նշմարուի Զ . ի եւ պատմագիրներու միջեւ՝ այդ միայն բաւական չէ ապացուցանելու թէ դարձեալ ազատ յառաջբերութեան մը հետ գործ ունինք . նախօրդ յօդուածի Տատիանեան ընթերցումները լաւագոյն ազդանիչն են այս զգուշութիւնը մեզի ներշնչելու :

3. Այդ ազատութեան քով կը տեսնուին նաեւ ուրիշ յատկանշական ընթերցումներ այս հատուածիս մէջ իսկ , որոնք առանձնապէս թելադրիչ են երկու պատմագիրներու առաջադիր Աւետարաններու համար , եւ մեր բնագրէն տարբեր օրինակ մը ենթադրել կուտան . այդպիսի տեղիքներ են այս հատուա-

ծիս մէջ՝ Մատթ. Ե. 28, Զ. 12, Թ. 13, ԺԲ. 18, 49, ԺԸ. 3. Մարկ. Թ. 49. Ղուկ. Ա. 72—75, ԺԲ. 10, ԻԳ. 46. Յովհ. Գ. 16, ԺԵ. 15:

Գ. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Ղ. ՓԱՐՊԵՑԻ ԵՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆ-
ՆԵՐԸ (= ԶՕՀՐԱՊ)

1. Նախորդ հատուածներու մէջ ամփոփուած տեղիքները բաւական էին համոզելու թէ Ազաթանդեղոս ու Փարպեցի ընդհանուր գծերով կը համընթանան Զ.ի հետ. զժուար պիտի ըլլար աւելի մեծ համաձայնութիւն պահանջել անոնց միջեւ, երբ նկատի առնենք անոնց շեշտեալ ազատութիւնը յառաջբերութեան մէջ եւ մանաւանդ կարգ մ'աչքառու շեղումներ, որոնք առանձին կարեւորութիւն կը ներկայացնեն հայերէն Աւետարաններու յառաջագայութեան պատմութեան տեսակէտէ: Աւելի ցայտեցնելու համար այդ համընթացութիւնը՝ յաջորդ էջերու մէջ կը խտացնենք անդրադոյն տեղիքներ. կը ղենենք պատմագիրներուն կոչումները եւ կը նշանակենք Զ.էն խոտորումները:

Մատթ. Ա. 21. ծնցի (αὐτῶν եւ) որդի եւ կոչեսցեն (Զ՝ կոչեսցես, տ. կոչեսցեն) զանուն նորա Յիսուս. Ազ. 193—194:

Ա. 23. (Ես. է. 14.) (Զ՝ ահա) կոչս յղասցի եւ ծնցի որդի եւ կոչեսցեն զանուն նորա էմմանուէլ. Ազ. 187: Տ այս տեղիքն ունի այսպէս՝ Ահաւասիկ կոչսդ յղասցի. Տ 22:

Բ. 2. ո՞ւր է որ ծնաւ արքայն Հրէից .
Ագ. 200 :

Գ. 2. ապաշխարեցէք, զի մերձեալ է ար-
քայուլթիւն Աստուծոյ (Չ՝ երկնից) . Ագ. 22 :

Ե. 11—12. երանի է ձեզ, յորժամ նա-
խատիցեն զձեզ եւ հալածիցեն (Չ՝ հալածես-
ցեն, տ. հալածիցեն) եւ ասիցեն (abd յոր-
ժամ հալածիցեն եւ նախատիցեն [b զձեզ] եւ
ասիցեն) զամենայն բան չար սուտ զձէնջ
(ad զձէնջ սուտ) վասն իմ. ցնծացէք եւ ու-
րախ լերուք . Ագ. 106 : Այս միեւնոյն նախա-
դասուլթիւնը՝ Ագ. այլուր կրճատուած ու
փոփոխուած յառաջ կը բերէ . Երանի իցէ
ձեզ, յորժամ նախատիցեն եւ հալածիցեն եւ
սպանանիցեն զձեզ վասն իմ. ցնծացէք եւ ու-
րախ լերուք, զի վարձք ձեր բազում են յեր-
կինս . . . այսպէս հալածեցին զմարգարէսն, որ
յառաջ քան զձեզ էին . Ագ. 356 : Եփրեմ՝ Հա-
մաբարբառէն միայն վերջընթեր համարը կը
յիշատակէ . Դուք ցնծացէք եւ ուրախ լերուք,
զի վարձք ձեր բազում են յերկինս, եւ յայնմ
աւուր խնդասցիք . Տ. 58 :

Ե. 44. օրհնեցէք զհալածիչս (Չ՝ զանի-
ծիչս) ձեր . բարի արարէք ատելեաց ձերոց .
Փարպ. 27 : Այս տեղիքը Չ.ի ընթերցուա-
ծին համաձայն կ'ընծայէ Անտիոքեան խումբը
(Ք ըստ Nestleի), նաեւ Յ 038 : Փարպ. ան-
տարակոյս համարի վերջաւորութենէն կ'առնէ
«զհալածիչս» (ὁ πῆρ των διοχόντων, Չ՝ որ . . .
հալածեն) :

Չ. 9. սուրբ եղիցի անուն քո . Ագ. 94 :

Թ. 37, 38. հունձք բազումք (Ձ եւ adbԱԲ՝ բազում, Ձ.ի տ. բազումք) են եւ մշակք սակաւք (Ձ եւ abdԱԲ՝ սակաւ, Ձ.ի տ. սակաւք), արդ աղաչեցէք զտէր հնձոցն (Ձ՝ հնձոց), զի հանցէ մշակս ի գործս արդեանց իւրոց (Ձ՝ մշակս ի հունձս իւր)։ Ագ. 313 : Վերջաւորութեան տարբերութիւնը պէտք է թերեւս վերագրել Ագ.ի ազատութեան :

Ժ. 16. եղերուք դուք խորագէտք (Ձ՝ եղերուք այսուհետեւ խորագէտք) իբրեւ զօձս. Ագ. 306. առանձին նախադասութեամբ կրկնելով յաջորդը. Եղերուք միամիտք իբրեւ զաղաւնիս. Ագ. 307. Տ միայն «դուք» յաւելուածով կը համաձայնի Ագ.ի հետ. Արդ եղերուք դուք անմեղ առ աղաւնիս եւ խորագէտք առ օձս. Տ 86 : Ձ.ի «այսուհետեւ» կը փոխարինէ յոյնին *οἷν* (արդ) :

Ժ. 20. ոչ եթէ դուք իցէք, որ խօսիցիք (Ձ՝ խօսիցինք), այլ հոգին Հօր ձերոյ որ խօսիցի ի ձեզ. Փարս. 170 :

ԻԱ. 21. տուք զկայսերն (Ձ՝ զկայսեր, տ. զկայսերն)՝ կայսեր, եւ զԱստուծոյն (Ձ՝ զԱստուծոյ, տ. զԱստուծոյն)՝ Աստուծոյ. Փարս. 180 :

ԻԲ. 40. յայս երկուս պատուիրանս (abd յայս երկոսին) ամենայն օրէնք եւ մարգարէք կախեալ կան. Ագ. 320 :

ԻԳ. 34—36. ահաւասիկ ես առաքեմ առ ձեզ մարգարէս եւ իմաստունս եւ դպիրս եւ (Ձ չունի՝ եւ) ի նոցանէ սպանանիցէք եւ խա-

չիցէք (Զ՝ ի խաչ հանիցէք) եւ (Զ՝ ի նոցանէ) տանջիցէք ի ժողովուրդս ձեր եւ հալածիցէք ի քաղաքէ ի քաղաք, որպէս զի եկեսցէ ի վերայ ձեր (ԲԳտ չիք՝ ի վերայ ձեր)՝ ամենայն արիւն արդար հեղեալ յերկիր (Զ՝ յերկրի)՝ յարենէն Աբելի արդարոյ մինչեւ ցարիւն (Զ՝ ցարիւնն) Չաքարիայ, որդւոյ Բարեքայ (Զ՝ Բարաքայ, տ. Բարաքայ), զոր սպանէք ի (Զ՝ ընդ) մէջ տաճարի (Զ՝ տաճարին) եւ սեղանոյն (Զ՝ սեղանոյ) . այո (Զ՝ ամէն) ասեմ ձեզ, զի խնդրեցից յազգէդ յայդմանէ (Զ՝ ասեմ ձեզ, եկեսցէ այն ամենայն ի վերայ ազգիս այսորիկ) . Փարպ . 203 : Փարպեցւոյն կարեւոր տարբերակն է վերջաւորութիւնը, ուր անտարակոյս կը հիւսէ Ղուկ . ԺԱ . 51 . այո, ասեմ ձեզ, խնդրեսցի յազգէ յայդմանէ : Այս կերպ յառաջբերութիւնը նշան է բնականաբար յիշողութենէն գրելու, սակայն եւ այնպէս կարեւոր խոտորում մը չի տեսնուիր բաց ի քանի մը զեղչումներէ :

ԻԴ . 3 . ասա մեզ ե՞րբ լինիցի այդ կամ (Զ՝ եւ կամ) զի՞նչ նշան իցէ (Ն լինիցի) քոյոյ դալստեանն եւ վախճանի աշխարհիս . Ագ . 231—232 :

ԻԴ . 14 . քարոզեսցի աւետարանս արքայութեան ընդ ամենայն տիեզերս (ԱԲ՝ երկիր) ի վկայութիւն ամենայն հեթանոսաց, եւ ապա եկեսցէ կատարած . Ագ . 363 : «Երկիր» տարբերակն անձանօթ է համեմատական հրատարակութեանց : Ագ . ունի նաեւ «քարոզեսցի

աւետարանս ի ներքոյ երկնից» . Ագ. 470 .
 հմմտ . Մարկ . ԺԴ . 9 . Մատթ . ԻԶ . 13 :

ԻԴ . 29 , 30 . վաղվաղակի յետ նեղու-
 թեան աւուրցն (bd նեղութեանցն) այնոցիկ
 արեգակն խաւարեսցի եւ լուսին ոչ տացէ
 զլոյս իւր եւ աստեղք յերկնից թօթափեսցին
 (Զ՝ Մատթ . ԻԴ . 29՝ եւ աստեղք անկցին
 յերկնից , Մրկ . ԺԳ . 25՝ աստեղք յերկնից
 թօթափեսցին) եւ զօրութիւնք երկնից շար-
 ժեսցին , եւ ապա երեւեսցին շան Որդւոյ մար-
 ղոյ յերկինս . Ագ . 233 : Ինչպէս կը տեսնուի
 Ագ . հոս Մատթէի եւ Մարկոսի խօսքերը կը
 բաղադրէ , հաւանաբար բերանացի յառաջ
 բերելով :

ԻԴ . 36 . վասն աւուրն այնորիկ (Զ՝ ա-
 ւուրն այնորիկ եւ ժամու) ոչ ոք գիտէ , ոչ
 հրեշտակք երկնից , եւ ոչ Որդի , բայց միայն
 Հայր . Ագ . 232 : Ագ . համապատասխան տե-
 ղիքը կը յիշատակէ քիչ յետոյ Գործքէն
 (Ա . 7) . Ոչ է ձեզ (b պարտ) քննել զժամա-
 նակս եւ զժամս , զոր եղ Հայր յիւրում ի շխա-
 նութեան : «Ոչ է ձեզ գործ քննել» կը կրեն
 adԱԲ , ինչ որ մասնակի համաձայն է Տ . ի
 հետ . Ոչ է ձեզ գործ գիտել աւուրս եւ զժա-
 մանակս . Տ 197 :

ԻԵ . 34 . եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ , ժա-
 ոանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւնն
 ի սկզբանէ աշխարհի . Փարպ . 182 :

ԻԵ . 41 . երթայք յինէն անիծեալք ի հուրն
 յաւիտենից (Զ՝ յաւիտենական) , որ պատ-

րաստեալ է սատանայի եւ արբանեկաց (Զ՝ հրեշտակաց) նորա. Փարպ. 62:

Իէ. 46. եւ զինն ժամաւ (Զ՝ ժամաւն) գոչեաց Յիսուս ի ձայն մեծ եւ ասէ. էլի էլի, լամա սարաքթանի, այս ինքն է Աստուած, Աստուած իմ (Զ եւ ձԱԲ՝ Աստուած իմ, Աստուած իմ. Զ՝ ոմանք չեն կրկներ) ընդէ՞ր թողեր զիս. Ագ. 236:

Մարկ. ԺԵ. 10. առ նախանձու մատնեցին զնա. Փարպ. 189:

Ղուկ. Ա. 1—4. Բազումք յօժարեցին վերստին կարգել զպատմութիւնն վասն իրացն հաստատելոց ի մեղ, որք (Զ՝ որ) ի սկզբանէ ականատեսք (Զ՝ ականատես, տ. ականատեսք) եւ սպասաւորք եղեն Բանին. Ագ. 368: Կամ եղեւ եւ ինձ, որ ի սկզբանէն (Զ եւ իձԱԲ՛ ի սկզբանէ) զհետ երթեալ էի ամենայնի ճշմարտութեամբ (ad չիք՝ ճշմարտութեամբ)՝ կարգաւ գրել քեզ, քաջդ թէոփիլէ, զի ծանիցես զբանիցն, որոց աշակերտեցար, զճշմարտութիւն (Զ՝ զճշմարտութիւնն, տ. զճշմարտութիւն). Ագ. 247: Այս երկարաշունչ տեղիքը, որ լիովին կը համաձայնի Զ.ի հետ անտեսելով աննշանակ տարբերակներ, յայտնախօս է, որ պատմագիրը առաջադիր Աւետարանէ մը կոչում կ'ընէ:

Ա. 28. ուրախ լեր, բերկրեալ (Զ եւ իձ՝ բերկրեալք), տէր ընդ քեզ. Ագ. 187: Տ տարբեր ընթերցուած կ'ընծայէ. Ողջոյն ընդ քեզ, օրհնեալք ի կանայս. Տ 45: Յատկանշական

է. որ յունարէնի վրայէն թարգմանութիւն մը, ինչպէս Աւետարանը, չա՛րք էր թարգմանէ «ուրախ լեր» (բառացի), մինչ գործածութեամբ կը նշանակէր «ողջոյն». իսկ ասորական բնագրէ թարգմանութիւն մը, ինչպէս Եփրեմի Մեկնութիւնը Համաբարբառին ճշգրիտ համագորը կը դնէ ասոր. **ܐܘܕܐ** (= 1. խաղաղութիւն. 2. ողջոյն) բառին, անտարակոյս այդ իրեն աւելի ընտել ու բանուկ էր: Ուշադրութեան արժանի է, որ Ադ. յունականին կը հետեւի տառացի, մինչ այլուր աւելի ընթացիկ բացատրութեամբ փոխարինել կը ջանար Աւետարանի ասութիւնները:

Ա. 35. Հոգի սուրբ եկեացէ ի քեզ եւ զօրութիւն Բարձրելոյն (Զ՝ Բարձրելոյ) հովանի լիցի ի վերայ քո. քանզի որ (Զ եւ **ܐܘܕ**՝ եւ սր) ծնանելոցն է (Զ կը յաւելու «ի ֆէն», որ սակայն ոմանց կը պակսի, տե՛ս ծան.)՝ սուրբ է, եւ որդի Բարձրելոյ (Զ՝ Աստուծոյ) կոչեսցի. Ադ. 188: Տ երկու անգամ կը յիշատակէ այս տեղիքը քիչ մը տարբեր ձեւերով. Հոգի եկեացէ եւ զօրութիւն հովանի լիցի. Տ 233. Հոգի եկեացէ եւ զօրութիւնն Բարձրելոյ, քանզի այն որ ծնանելոցն է ի ֆէն՝ Որդի Աստուծոյ կոչելով կոչեսցի. Տ 233: Ադ. հարգատ Աւետարանի խօսքը կը բերէ. ի ֆէն խնդրի պակասը սակայն կրնայ առանձնապէս կարեւորութիւն ունենալ. ան կը տեսնուի ի մէջ այլոց ⁽¹⁾ (Կեսարեան) ընտանիքին մէջ. եւ թերեւս Զ.ի այդ յաւելուածը՝ սրբագրութեան միջոցին ներմուծուած ըլլայ, որով

Կ. Պոլսէն բերուած օրինակը կ'ըլլայ Կեսսարեան, ինչպէս Կոնիբիր հաւանական կը գրտնէր, մինչ Ագ. իւր կոչումներով ներկայացուցած կ'ըլլայ առաջին թարգմանութեան բնագիրը:

Ա. 37. ոչ տկարասցի առ ի յԱստուծոյ (Զ՝ առ յԱստուծոյ, տ. առ ի յԱստուծոյ) ամենայն բան. Ագ. 208:

Բ. 11, 12. ծնաւ ձեզ այսօր փրկիչ, որ է օծեալ (d ծնեալ) տէր ի քաղաքի Դաւթի... դտանիցէք մանուկ պատեալ ի խանձարուրս եւ եղեալ ի մսուր. Ագ. 196: Ագ. երկու նախադասութեամբ կը բերէ այս տեղիքը, եւ զուրս կը թողու «այս նշանակ ձեզ»: Տ շրջած է բառակարգը. Այսօր ծնաւ ձեզ փրկիչ. Տ 26:

Բ. 21. եւ իբրեւ լցան աւուրք ութ թլփատել զնա եւ (adԱԲ չիք՝ եւ) կոչեցաւ անուն նորա Յիսուս որ կոչեցեալ (ԱԲ՝ կոչեցեալն) էր ի հրեշտակէն մինչ չեւ յղացեալ էր զնա յորովայնի (Զ.ի տ. յորովայնէ). Ագ. 200:

ԺԱ. 15. Բէկզգերուղաւ ի շխանան զիւաց հանէ դա զդեւս. Փարպ. 189:

ԻԴ. 45, 46. յայնժամ եբաց զմիտս նոցա՝ իմանալ զգիրս, եւ ասէ ցնոսա, թէ այսպէս պարտ էր (abԱԲ՝ է) չարչարել Քրիստոսի եւ յառնել ի մեռելոց յաւուր երրորդի. Ագ. 245: Այս տեղիքիս մէջ սկզբնազրի տեսակէտէ կարեւոր է «պարտ էր (կամ է)» զոր, ըստ Nestleի, կը կարդան 72. խումբէն քիչեր

եւ Syr^{sin}, մինչ միւսները առ հասարակ յճրարապται ունին, որուն ոմանք նաեւ «այսպէս պարտ էր» կը յաւելուն:

Յովհ. Ա. 6, 7. Եղեւ այր մի առաքեալ յԱստուծոյ, անուն նորա (Ե նմա) Յովհաննէս. սա եկն ի վկայութիւն, զի վկայեսցէ վասն լուսոյն, զի ամենեքին հաւատասցեն նովաւ. Ագ. 210: Նորա-նմա տարբերակը կը կրէ նաեւ Չ, ինչպէս եւ յունարէնները (Soden):

Ա. 9. լուսաւոր առնել (Չ՝ առնէ) զամենայն, որ գալոց է (ԵԱԲ՛ էր) յաշխարհ. Ագ. 222. առ ի լուսաւոր առնել (առնելոյ, Ագ. 363) զամենայն մարդ, որ գալոց է յաշխարհ. Ագ. 358, 363: Ագ. երեք անգամ ալ աներեւոյթի կը վերածէ բայը խօսքի ընթացքին յարմարցնելու համար:

Դ. 10. Թէ (Չ՝ եթէ) գիտէիր դու զպարգեւսն Աստուծոյ, եւ ո՞վ է, որ ասէրդ (Ե՛ ասէրդ) ցքեզ թէ տուր ինձ ըմպել, դու արդեւք խնդրէիր ի նմանէ, եւ տայր քեզ զջուրն (Չ՝ ջուր, տ. զջուրն) կենդանի. Ագ. 201. Տ ունի՛ Եթէ գիտէիր դու զայն, որ ասացն ցքեզ, եթէ տուր ինձ ջուր, դու խընդրէիր ի նմանէ. Տ 129: Ագ. ի համաձայնութիւնը Չ. ի հետ ակնյայտնի է. Տատիանի մեկնողական «ջուր» յաւելուածը՝ տարբերութեան ելակէտ է Ագ. ի համար. նման յաւելուածի կը հանդիպինք Մատթ. Ժ. 42. բաժակ մի ջուր ցուրտ, մինչ յոյնն ունի πo-

τῆριον ψυχροῦ (թէեւ D Syr^{sincur} C1 կ'աւել-
ցնեն «Ղրոյ». Nestle) :

Դ. 23. քանզի (Զ եւ Հայր) այնպիսի
երկրպագուս իւր (abdԱԲց չունին՝ իւր) խըն-
դէրէ. Ագ. 463. «իւր» յաւելուածը կը կրեն
ՏՌ մեծ մասով : Ագ. 223 ըսած էր. զի Հայր
զայնպիսի երկրպագուս խնդրէ :

Դ. 36. զի որ սերմանէն եւ որ հնձէն (Զ՝
հնձէ) առ հասարակ (Զ՝ հասարակաց, Զ.ի
տ. «բազումք» եւ dԱԲ՝ հասարակ) ցնծաս-
ցեն. Ագ. 361 :

Դ. 37, 38. յայսմիկ (Զ եւ ad՝ յայսմ
իսկ) է բանն ճշմարիտ, զի այլ է որ սերմանէ,
եւ այլ է որ հնձէ (bԱԲ՝ եւ որ հնձէն). ես
առաքեցի զձեզ հնձել, զոր դուք ոչ վաստա-
կեցէք (Զ՝ սերմանեցէք, տ. վաստակեցէք),
այլք վաստակեցին, եւ դուք ի վաստակս նոցա
մտէք. Ագ. 361 : Զ.ի «ոչ սերմանեցէք» ըն-
թերցումը չեն տար համեմատական հրատա-
րակութիւնները. ասորականները կը հետեւին
յոյնին. կ'երեւայ թէ մասնական փոփոխու-
թիւն մըն է :

Ե. 39. քննեցէք զգիրս. Փարս. 185 :

ԺԱ. 50. լաւ է մեզ, զի այր մի մեռանիցի
ի վերայ ժողովրդեանս, եւ մի ամենայն ազգս
կորիցէ. Ագ. 228 :

ԺԲ. 23. եհաս ժամ, զի փառաւորեսցի
Որդի մարդոյ. Ագ. 230 :

ԺԲ. 26. ուր եսն եմ՝ անդ եւ պաշտօ-
նեայն իմ եղիցի. Փարս. 36, 69 :

ԺԲ. 28. փառաւոր արարի եւ այլ փառա-

ւորեցից (Չ՝ եւ դարձեալ փառաւոր արարից) . Ագ. 211 :

ԺԳ. 35. յայսմ ծանիցեն (Չ՝ գիտասցեն) ամենեքեան եթէ իմ աշակերտք (Չ՝ աշակերտք իմ) էք, եթէ սիրիցէք զմիմեանս . Փարպ. 33 :

ԺԴ. 9. որ ետես զիս, ետես զՀայր (Չ՝ զՀայրն) իմ (Չ՝ չիք իմ) . Ագ. 178, 191 : «Իմ» յաւելուածը կը կրեն, ըստ Sodenի, c q եւ Syr^{sin} :

ԺԴ. 12. որ հաւատայ (Չ՝ հաւատայն) յիս, զգործն (Չ՝ զգործս), զոր ես գործեմ, եւ նա գործեսցէ եւ առաւել եւս (Չ՝ մեծամեծս եւս [ոմանց կը պակսի՝ եւս] քան զնոյնս) գործեսցէ . Փարպ. 93 : Յատկանշական է «առաւել եւս» . Եփրեմ կը յիշատակէ այս տեղիքը Տ. Էն . Որ հաւատայ յիս, զգործսն, զոր ես գործեմ եւ նա գործեսցէ, եւ եւս մեծամեծս գործիցէ . Տ 204 : Կարծէք Փարպ. աչքի առջեւ ունի ասորականներու խօսքը՝ ܐܘܪܝܢ ܐܘܪܝܢ ܐܘܪܝܢ, որ բառացի կը նշանակէ՝ «առաւել (յոքն.) քան զնոսա» :

ԺԴ. 18. ոչ թողից զձեզ որբս, դամ առ ձեզ . Փարպ. 91 :

ԺԵ. 26. Հոգին (Չ՝ զՀոգին, տ. Հոգին) ճշմարտութեան, որ ի Հօրէ ելանէ . Ագ. 366, 367 :

ԺԶ. 28. Ելի ի Հօրէ եւ եկի յաշխարհ . Ագ. 366 : Տ ունի «ի Հօրէ եկեալ եմ» . Տ 7 :

ԺԷ. 20. Էս յայտնի (Չ եւ ԵԱԲ՛ յայտնապէս) խօսեցայ ընդ աշխարհի (Չ եւ Է՛ յաշ-

խարհի) եւ (Զ՝ ես փիւ. եւ) յամենայն ժամ ուսուցի ժողովրդեանն (Զ եւ abd՝ եւ) ի տաճարի անդ, ուր ամենայն հրեայքն (Զ եւ ԱԲ՝ Հրեայք) ժողովեալ էին եւ ի ծածուկ ինչ ոչ խօսեցայ. Ագ. 233: Յունարէններն առ հասարակ կը կարդան՝ Խօսեցայ աշխարհի (տր., τῷ κόσμῳ), Զ.ին հետ «յաշխարհի» կը կրէ, ըստ Sodenի, Ix^c 329. մինչ Ագ.ի «ընդ աշխարհի» ունի Syr^{sin}. Պեշիտտո եւս այնպէս կարդացած պէտք է ըլլայ սկզբնաբար, բայց ներկայ բնագիրը կը կրէ ԼՁՁ ԽՁ = ընդ ժողովրդեան, որ սակայն պէտք է եղած ըլլայ ԼՁՁՁ ԽՁ = ընդ աշխարհի, գրչագրական փոքրիկ սրբագրութեամբ, թէեւ ոչ Pusey-Gwilliam, ոչ Լոնդոնի հրատարակութիւնը ունին զայն բնագրին մէջ կամ իբր տարբերակ:

ԺԹ. 28. յետ այսորիկ (Զ՝ իբրեւ) գիտաց Յիսուս, եթէ (ad՝ թէ) ահա (abdԱԲ չունին՝ ահա) ամենայն ինչ կատարեալ է (Զ՝ զի կատարեսցի գիրն), ասէ՝ ծարաւի եմ. Ագ. 235: «Ահա» կը պակսի ասորականներուն, ինչպէս եւ կարգ մը յունականներուն, ի մէջ այլոց Iα¹³³ խումբին (Soden):

Ի. 22. Փչեաց ի նսսս (Ագ. 245՝ Յիսուս) եւ ասէ. առէք զՀոգին (Զ եւ dԱԲ՝ Հոգի, Զ.ի տ., b եւ Ագ. 245՝ զՀոգի) սուրբ. Ագ. 324 եւ 245: «Ի նսսս» կը կարդան նաեւ D (Nestle) եւ Պեշիտտո:

ԻԱ. 21. Իսկ սա ընդէ՞ր (Զ՝ զի՞) . Փարպեցի 201:

Այս կոչումներէն դժուար չէ հետեւցնել որ Ագ. եւ Փարպ. իրենց յառաջբերութեանց մէջ հակառակ լայն ըմբռնուած ազատութեան՝ ոչ նուազ բառացի կը կապուին Աւետարաններուն, ինչպէս նախորդ յօդուածին մէջ շեշտեցինք. վկայ են ասոր, միայն գլխաւորներն յիշելու համար Մատթ. Ե. 11, 12. ԻԲ. 40. ԻԴ. 14. ԻԵ. 34, 41. ԻԷ. 46. Մարկ. ԻԵ. 10. Ղուկ. Ա. 1—4, 28. Բ. 11—12, 21. ԺԱ. 15. ԻԴ. 45, 46. Յովհ. Դ. 10, 37, 38. ԺԱ. 50. ԺԸ. 20: Ասոնց քով յաճախ խոստորումներ կը ցցուին. թէ ի՛նչ չափով անոնց մէջ ազատութիւն պէտք է տեսնենք կամ դանոնք բնագրի տարբերութեան պէտք է վերագրենք կը մնայ քննելի:

2. Այս հատուածին կը կցենք այն տեղիքներն ալ, ուր Ագ., Զ եւ Տ կը համընթանան մասնական թեթեւ շեղումներով: Թէեւ այս բաժնին կարեւորութիւնը առանձնապէս կախում ունի ուսումնասիրութեանս եզրակացութենէն, բայց անտեղի պիտի չըլլար ուշադրութեան յանձնել այս առթիւ Զ.ի եւ Տ.ի գլխաւորաբար լեզուական մերձաւորութիւնը:

Մատթ. Գ. 17. դա է որդի իմ սիրելի. նոյն՝ Տ 91. Ագ. 109: Ասոր յարակից Ագ. ունի. Դա է որդի իմ սիրելի դմա լուարուք. Ագ. 365, Մրկ. Թ. 6. մինչ Տ լեզուական աննշանակ տարբերութիւն մը կը ցուցնէ. Դա է որդի իմ սիրելի՝ դմա լուիջիք. Տ 145.

կրկնուած կարեւոր յաւելուածով՝ Դմա լուի-
ջիք եւ կեաֆ դուֆ. § 164 :

Մտթ. Ե. 16. Լուսաւորեսցէ լոյս ձեր առաջի
մարդկան, որպէս զի տեսցեն զգործս ձեր բարիս եւ
փառաւորեսցեն (տ. փառաւոր արասցեն) զՀայր ձեր,
որ յերկինս է :

§ 200. Լուսաւորեսցի լոյս ձեր առաջի մարդկան,
զի տեսցեն զգործս ձեր բարիս եւ փառաւորեսցեն
զՀայր ձեր, որ յերկինս է :

Ազ. 89. տեսցեն զգործս ձեր բարիս, եւ փառա-
ւորեսցեն (Դ՝ փառաւոր արասցեն) զՀայր ձեր, որ
յերկինս է :

Տեղիքներուս համաձայնութիւնն յայտ-
յանդիման է. միակ խոտորումը Զ.ի եւ Տ.ի
միջեւ «որպէս զի» եւ «զի» համարժէքներու
փոխանակութիւնն է :

Մտթ. Ժ. 28. եւ մի երկնչիք յայնցանէ, որ սպա-
նանեն զմարմին, եւ զոգի ոչ կարեն սպանանել, այլ
երկերուք դուք առաւել յայնմանէ, որ կարողն է զոգի
եւ զմարմին կորուսանել ի դեհենին. հմմտ. Ղուկ.
ԺԲ. 4 :

§ 211. մի երկնչիք յայնքանէ, որ սպանանեն
զմարմինն. (§ 88, 210) եւ զոգին ոչ կարեն սպա-
նանել :

Ազ. 227. ես ձեզ ասեմ սիրելեաց իմոց, մի երկն-
չիք յայնցանէ, որ զմարմինն սպանանեն, եւ զոգին ոչ
կարեն սպանանել. այլ երկերուք դուք (ԱԲ՝ առաւել)
յայնմանէ, որ զոգին եւ զմարմինն արկանիցէ (at կո-
րուսանէ) ի դեհենն հրոյ :

Ազ.ի սկիզբն ու վերջաւորութիւնը փոխ
առնուած կ'երեւայ Ղուկ. ԺԲ. 4, 5 համար-
ներէն. Մատթէի քով «արկանել ի դեհենն» կը
կրեն Syr^{sin} (Soden, կը դնէ նաեւ Եփրեմի

Մեկնութիւն Համարարբառի, ուր չեմ գտած այս տեղիքը) :

Մտթ. Ժ. 40. որ ընդունի զձեզ, զիս ընդունի, եւ որ զիս ընդունի՝ ընդունի զառաքիչն իմ :

Տ 84. որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի :

Ագ. 289. որ զձեզ ընդունի՝ զիս ընդունի, եւ որ զիսն ընդունի՝ ընդունի զՀայրն իմ :

Եփրեմ մասնակի միայն յառաջ կը բերէ Տ.ի տեղիքը : Ագ. փոքրիկ շրջումով կը համաձայնի Տ.ի հետ. սակայն վերջաւորութեան չեղումը յատկանշական է. «զհայրն իմ» չունին. համեմատական հրատարակութիւնները. աւիկա Ագ.էն ընդհիւսուած մեկնաբանութիւն պիտի ըլլայ :

Մտթ. ԻԴ. 32. ի թղենոյ անտի ուսարուք զառաւին. զի յորժամ նորա ոստքն կակղասցին եւ տերեւն ցցուիցի, զիտէք թէ մերձ է ամառն :

Տ 171. ի թղենոյ անտի ուսարուք զառաւին, զի յորժամ ոստքն կակղասցին, եւ տերեւն ելցէ եւ բուսցէ, զիտէք թէ մերձ է ամառն :

Ագ. 329, 338. ի թղենոյ անտի ուսարուք զառաւին. (Ագ. 329) զի յորժամ ոստքն կակղասցին եւ տերեւեսցին՝ զիտասջիք թէ մերձ (αβ մերձեալ) է զարունն (h ամառն) :

Զ, Տ եւ Ագ. լայնօրէն կը համընթանան հոս. միակ դժուարութիւնը կը կազմէ յուն. τὰ φύλλα ἐκφύη բացատրութիւնը, ուր Զ կը նախընտրէ «ցցուիցի», մինչ Տ կը դիմէ կրկնութեան՝ «ելցէ եւ բուսցէ», իսկ Ագ. մէկ բառի կը վերածէ՝ «տերեւեսցին» : Դարձեալ Ագ.ի յատկանշական է՝ (մերձ է) «գարունն», որ սակայն այլուր չի գտնուիր :

Մարկ. Ա. 15. եւ Ագ. 187. կատարեալ է ժամանակ եւ հասեալ է արքայութիւն Աստուծոյ :

Տ 53. կատարեալ են ժամանակք :

Տ.ի հետ յոքնակի կը կարդան Dit (Nestle) .

Ղուկ. Ա. 32, 33. տացէ նմա տէր Աստուած դաթոնն Դաւթի, հօրն նորա, եւ թագաւորեսցէ ի վերայ տանն Յակովբայ ի յաւիտեանս, եւ թագաւորութեան նորա վախճան մի լիցի :

Տ 18. տացէ նմա տէր Աստուած դաթոնն Դաւթի հօրն իւրոյ :

Ագ. 188. տացէ նմա տէր Աստուած դաթոնն Դաւթի, հօր իւրոյ (օ՛՛ նորա), եւ թագաւորեսցէ ի վերայ տանն Յակովբայ յաւիտեան (՛՛ չունի՝ յաւիտեան), եւ թագաւորութեան նորա վախճան մի լիցի :

Տ եւ Ագ. ունին հասարակաց «հօրն իւրոյ» փիւ. «հօրն նորա» (2) . այլապէս լեզուական նոյնութիւնը զգայլի է երեքին միջեւ ալ :

Ղուկ. ԺԶ. 31. եթէ Մովսէսի եւ մարգարէիցն ոչ լսեն (տ. լուիցեն), եւ ոչ թէ ի մեռելոց ոք յառնիցէ՝ հաւանեսցեն (տ. հաւատասցեն) :

Տ 161. եթէ Մովսէսի եւ մարգարէիցն ոչ լսեն :

Ագ. 241. թէ Մովսէսի եւ մարգարէիցն ոչ լուիցեն, ապա թէ եւ (d եւ թէ) ի մեռելոց ոք երթայ առ նոսա՝ ոչ լսեն :

Եփրեմ կիսատ կը թողու Համաբարբառի կոչումը, որ սակայն պայծառ կերպով կը համաձայնի 2.ի հետ : Ագ. հաւանաբար վերակազմած կու տայ դայն. «երթայ» բառը կը յիշեցնէ Dit (Nestle), որ կը կարդայ՝ «եւ երթիցէ առ նոսա՝ ոչ հաւատասցեն» . վերջինը կը բռնէ 2.ի տարբերակին հետ :

Յովհ. Ա. 1—5. ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած (տ. էր Աստուած), եւ Աստուած էր

Բանն. նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած: Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ, եւ առանց նորա եղեւ եւ ոչինչ՝ որ ինչ եղեւն: Նովաւ կեանքն էր, եւ կեանքն էր լոյս մարդկան, եւ լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր, եւ խաւար նմա ոչ եղեւ հասու:

Տ 6—9. ի սկզբանէ էր Բանն... էր նա առ Աստուած եւ Աստուած էր Բանն: Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ... եւ որ ինչ եղեւ նովաւ կեանք էին, եւ կեանքն էին լոյս մարդկան, եւ ինքն լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր եւ խաւար նմա ոչ յաղթեաց (Տ 9. խաւար ոչ յաղթեաց նմա):

Ադ. 192, 210, 364. ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած. եւ Աստուած էր Բանն. նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած: Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ (Ադ. 192), եւ առանց նորա եղեւ եւ ոչինչ (որ ինչ եղեւն, Ադ. 364): Նովաւ կեանք էր, եւ կեանքն էին լոյս մարդկան, եւ լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր, եւ խաւար նմա ոչ յաղթեաց:

Այս երկարաշունչ կոչման մէջ, ուր միայն Յովհ. աղբիւր կրնայ ըլլալ, կը տեսնուի թէ ո՛րչափ հաւատարիմ է Ադ.: Սակայն այդ հաւատարմութեան մէջ իսկ կը շեշտուի անոր առաջադիր բնագիրը. — նա չի կարողար Զ.ի հետ «խաւար նմա ոչ եղեւ հասու», այլ Տ.ի հետ «խաւար նմա ոչ յաղթեաց»: Այս ընթերցուածին ծանրակշիռ կարեւորութիւնը աւելի կը կարկառի, երբ նկատի առնենք, որ համեմատական հրատարակութիւններն նոյն իմաստով ոչ մէկ տարբերակ կ'ընծայեն. տե՛ս վերեւ՝ Ա. հատուած, էջ 35—36: Ադ.ի եւ Տ.ի շօշափման մէկ ուրիշ կէտն է «կեանքն էին», մինչ Զ յունարէնի վրայէն ստրկօրէն ձեւելով հայերէնի հոգւոյն հակառակ անե-

զական տէր բային կը դնէ եղակի դիմաւորով — կեանքն էր. այս եւս փաստ մըն է թէ Զ.ի այսօրուան բնագիրը յոյն կաղապարի վրայէն ստրկական սրբագրութեան մ'ենթարկուած է: Այլապէս Ագ. կը խոտորի Տ.էն եւ կը միանայ Զ.ի հետ. ուստի պարզ է թէ ինքը Աւետարաններն ունի աչքի առջեւ եւ ոչ Համաբարբառը, բայց այդ Աւետարանները մեծ չափով ձուլուած են տատիանեան ընթերցուածներով: Ասորական աւետարաններու քննութեան համար նկատելի է, որ Տ արդէն կ'ըմբռնէ տարբեր բաժանումով՝ Եւ որ ինչ եղեւ՝ նովաւ կեանքն էին. կիտաղրութիւն մը, որ ասորական ձեռագիրներու մէջ փոքրիկ բացառութեամբ ընդհանրացած է:

Յովհ. Ը. 46. ո՞ք ի ձէնջ յանդիմանեսցէ (տ. ո՞ք ի ձէնջ յանդիմանէ) զիս վասն մեղաց:

Տ 139, 221. ո՞վ ի ձէնջ յանդիմանեսցէ զիս վասն մեղաց:

Ագ. 228. ո՞վ ի ձէնջ յանդիմանեսցէ զիս վասն մեղաց (Ե՛ վասն մեղաց յանդիմանէ զիս):

Լեզուական նմանութիւն Ագ.ի եւ Տ.ի միջեւ. Զ.ի բնագիրը կ'երեւայ շատ հաստատուն չէ:

Յովհ. Ը. 58. յառաջ քան զլինելն Աբրահամու եմ ես. նոյն՝ Տ 181, Ագ. 224:

Եփրեմ նաեւ մեկնողական ոճով ունի այս նախադասութիւնը. Մ ինչ չեւ Աբրահամ եղեալ էր՝ ես էի իսկ. Տ. 180. յաջորդ էջը՝ Յառաջ քան զլինելն Աբրահամու եմ ես. եւ մինչ

չեւ Աբրահամ եղեալ էր՝ ես էի իսկ. Տ 181 :
Կարելի է սակայն որ Տ ունենար վերջին
ձեւով, զոր ասորական լեզուին աւելի դիւրին
է արտայայտել :

Ե. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

1. Նախորդ էջերու մէջ դասաւորեցինք
եւ ուսումնասիրեցինք Ագաթանգեղոսի եւ
Դ. Փարպեցոյ աւետարանեան յառաջբերու-
թիւնները : Ստացուած արդիւնքները կարելի
է քանի մը կէտով ներկայացնել :

ա. Երկու պատմագիրներն ալ ունին մեծ
թուով կոչումներ, որ Զօհրապեան բնագրի
ընթերցուածներու հետ կը համաձայնին. այս
համաձայնութիւնը այնչափ աւելի կը շեշտուի
որչափ երկար են յառաջբերութիւնները. օր.
Ղուկ. Ա. 1—4 : Այս պարագան կը մեկնուի
միայն ընդունելով որ Ագաթանգեղոս ու
Փարպեցի աչքի առջեւ ունեցած են Աւետա-
րանները :

բ. Աւելի ստուար քանակ մը կը ցուցնեն
սակայն այն կոչումները, որոնք Զօհրապեան
բնագրէն կը չեղին. այդ շեղումները յաճախ
յատկանշական ընթերցումներ են, որոնց չենք
հանդիպիր Աւետարաններու բնագրին մէջ :
Անոնք կը մեկնուին մասամբ իբր ազատ յա-
ռաջբերութիւններ : Երկու պատմագիրներն
ալ առիթն ունեցած են երբեմն միեւնոյն կո-
չումները կրկնելու. այդ կրկնութիւններու
համեմատութիւնը միայն բաւական է զմեզ

համոզելու թէ որքան լայն կ'ըմբռնէին յառաջբերութեան մէջ ազատութիւնը :

Գ. Կարեւորագոյն կոչումներն են այն յառաջբերութիւնները, թուով ոչ սակաւ, որոնք խոտորելով Զօհրապի բնագրէն տառացի կը համաձայնին Աւետարաններու մէկ եզակի խմբագրութեան հետ՝ Համաբարբառ կոչուած : Այս վերջին կէտն է, որ զմեզ շատ կարեւոր եզրակացութիւններու կ'առաջնորդէ :

Համաբարբառը, զոր Տատիանոս Ասորին (Գ. դար) չորս Աւետարաններէն ձուլած էր, երկու երեք դար (Գ.—Ե.) Միջագետքի եւ գլխաւորաբար Ասորիքի մէջ միակ գործածուած Աւետարանն էր, մինչ չորս Աւետարանները «Բաժանեալ Աւետարան» կ'անուանէին : Յետագային եպիսկոպոսները աշխատեցան ժողովրդեան ձեռքէն առնել զայն, Աւետարանիչներու հարազատ գործերը տալով փոխարէն : Անտարակոյս ժամանակի մոլորական վարդապետութիւններու յաճախութիւնը զիրենք դրդած էր նման քայլ մ'առնելու : Այսօր Համաբարբառը անհետացած է, եւ ծանօթ է գլխաւորաբար Եփրեմի Մեկնութենէն, պահուած միայն հայերէն. կայ նաեւ արաբերէն Համաբարբառ մը (պահուած երկու ձեռագիրներու մէջ՝ ոչ կանուխ քան ԺԲ.—ԺԳ. դար), որ Եփրեմի յիշատակած յատկանշական ընթերցուածները չունի, հետեւաբար լայն բարեփոխութեան մը ենթարկուած կ'երեւայ. նոյնպէս կայ լատիներէն մը՝ Վուլգա-

տայի վրայէն վերակազմուած : Այս երկու խմբագրութիւններն ալ Եփրեմի կոչումներէն շատ կը շեղին . թէեւ նոյն ինքն Եփրեմի յառաջբերութիւնները ո՞րչափ հաւատարիմ են՝ չենք կրնար վերստուգել : Բայց անոր հնութիւնը, յիշատակած տեղիքներու աչքառու խոտորումները Աւետարաններէն, զոր Եփրեմ կը ճանչնար՝ ապահով գրաւական են, որ անոր կոչումները մասնակի բացառութեամբ իբրեւ Տատիանեան պէտք է ընդունինք : Այսպէս Համաբարբառը միայն իւր հատակոտորներուն մէջ ծանօթ ըլլալով մեզի՝ սակաւութիւ տեղիքներ միայն կրնանք համեմատութեան առնել : Ու կը ստիպուինք հարցնել թէ արդեօք այն յառաջբերութիւնները, զորոնք մենք Ագաթանգեղոսի ու Փարպեցւոյ քով իբր ազատ նշակակեցինք՝ Համաբարբառէն չե՞ն ծագիր, որուն սոյն տեղիքները այլուստ անծանօթ կը մնան : Այս տեսակէտէ աւելի մեծ նշանակութիւն կը ստանան երկու պատմագիրներուն այն կոչումները, որոնց աղբիւրն է Տատիանի գործը :

Թոյլ տրուի մեզի հոս երեք կարեւորագոյնները կրկին յիշատակել . Փարպեցի կը կարդայ Տատիանի հետ՝ «Մի դատիք, զի մի դատապարտեսցիք», մինչ Զօհրապի բնագիրն ունի՝ Մի դատիք, զի մի դատիցիք . Մատթ. է. 1 : Ագաթանգեղոս կը կարդայ Տատիանի հետ . «Լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր, եւ խաւար նմա ոչ յաղթեաց» . մինչ Զօհրապի բնագիրն ունի՝ խաւար նմա

ոչ եղել հաառ. Յովհ. Ա. 5: Ազաթանգեղոս
 կը կարգայ Տատիանի հետ. «Եկայք առ իս
 ամենայն վաստակեալք եւ աշխատեալք եւ ոյք
 ունիք բեռինս ծանունս, եւ ես հանգուցանեմ
 զձեզ»: Նոյնպէս Փարպեցի՝ «Եկայք առ իս
 ամենայն աշխատեալք եւ վաստակեալք եւ որք
 ունիք զբեռինս ծանունս եւ ես հանգուցանեմ
 զձեզ»: Համաբարբառը ըստ ամենայնի կը
 համաձայնի այս ընթերցուածներուն հետ.
 Իրեն կը պակսի միայն «ամենայն» եւ բառա-
 չարքին մէջ կը հետեւի Ազաթանգեղոսի
 (Թէեւ հայերէն Ձգօնը, որ նոյնպէս Համա-
 բարբառ կը գործածէ, Փարպեցոյ հետ կը
 համաձայնի, առանց «ամենայն»ի, իսկ հան-
 գուցանեմ = հանգուցից. տես վերեւ՝ Ա. հա-
 առած, էջ 36—43): Իսկ Ձօհրայ ունի պար-
 զասպէս՝ Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք
 եւ բեռնաւորք, եւ ես հանգուցից զձեզ.
 Մատթ. ԺԱ. 28:

Այս յատկանշական ընթերցուածները,
 որոնք սլատահական չեն կրնար ըլլալ, չեն
 գտնուիր Աւետարանի ոչ մէկ համեմատական
 հրատարակութեան մէջ. եւ ապահով ուրիշ
 հեղինակէ փոխառութիւն ալ չեն, վասն զի
 մինչեւ այսօր չէ ցուցուած եւ մեր փնտռողք-
 ներն այս տեսակէտէ ի նպաստ Ազաթանգե-
 ղոսի եւ Փարպեցոյ անկախութեան յանգե-
 ցան: Ուստի կը մնայ եզրակացնել թէ յիշեալ
 երեք տեղիքները Համաբարբառէն են: Սակայն
 սսոնց քով կարեւոր յաւելուածներ կը գըտ-
 նուին Մատթ. ԺԱ. 28, 29 համարներու մէջ,

որոնք Տատիանի կը պակսին, ու Աւետարաններու մէջ երեւան կու գան. այսպէս՝ «ամենայն», (խոնարհ) «սրտիւ», նաեւ բառի մը յատկանշական փոփոխութիւնը՝ «բեռն իմ փոքրոզի» = Զօհրապ, Ագաթ., մինչ «բեռն իմ քեքել» = Տատիան-Զգօն: Նախորդ հասուածներու մէջ յիշուած տեղիքներու հետ այս կարեւոր շեղումները կու գան հաստատել թէ Ագաթանգեղոս եւ Փարպեցի՝ Աւետարանները կը գործածեն, բայց այնպիսի բնագիր մը, որուն մէջ յատուկ Տատիանեան ընթերցուածներ ձուլուած են: Եւ որովհետեւ այդ բնագիրը նոյն չէ մեր այսօրուան Զօհրապի բնագրին հետ, ուր չենք հանդիպիր սոյն ընթերցուածներու, ուրեմն երկու պատմագիրներուն կիրարկած բնագիրը տարբեր էր Զօհրապէն:

2. Ագաթանգեղոսի գրութեան ժամանակը մեզի անդրադոյն կու տանը կու տայ որոշելու Աւետարաններու այդ հայերէն թարգմանութեան գործածութեան շրջանը: Ագաթանգեղոսի գրքին յառաջագայութիւնը դնելով առ հասարակ Ե. դարու առաջին կէսին՝ պիտի ընդունինք թէ Զօհրապէն տարբեր այդ բնագիրը Հայաստանի մէջ այդ ժամանակ ի գործածութեան էր: Կը մնայ ուրեմն եզրակացնել թէ երկու պատմագիրներուն գործածած Աւետարանը հայերէն հնագոյն թարգմանութեան բնագիրն էր, ա՛յն, անտարա-

կոյս, զոր Կորիւն¹ «յանկարծագիւտ փուլթանակի թարգմանութիւն» կ'անուանէ: Փարպեցոյ կոչումները կ'ապացուցանեն, որ ինքն ալ այդ բնագիրը կը գործածէ, ուրեմն մինչեւ իր ժամանակը գոյութիւն ունէր²:

¹ Պատմ., Վենետ. 1894, էջ 34:

² Ամէն պարագային շատ կանուխէն անհետացած ըլլալ չի թուիր այդ առաջին թարգմանութեան բնագիրը. Թէոդորոս Քոթենաւորի դրութեան վրայ հիմնուելով անոր կեանքը մինչեւ Ը. դար պիտի երկարածդէինք: Թէոդորոս (Ը. դար)՝ Մայրագոմեցիներուն ուղղած Ընդդիմախօսութեան մէջ Աւետարաններու միջեւ զանազանութիւն կ'ընէ, իբր՝ «առաջթարգմանութիւն Աւետարանի, հնապատմութիւն Աւետարանի, հնագոյն (տպ. հնագում, Տէր Մկրտչեան կը սրբագրէ՝ հնապատում) Աւետարան», եւ «նոր թարգմանութիւնք, նորապատում դրութիւնք, նորաբերք թարգմանութիւնք» (տ. Յովհ. Օճնեցի, Վենետ. 1833, էջ 147—158, Թէոդորոսի Քոթենաւորի ընդդէմ Մայրագոմեցոյ): Այնչափ արուեստակեալ է Քոթենաւորի լեզուն, որ միշտ կասկածելի կը մնայ թէ սոյն բանածեւերը ինչ իմաստ եւ առում ունին իրեն քով. անոնք երկու բնագրերո՞ւ զանազանութիւն են, թէ երկու թարգմանութիւններու, ուրիշ խօսքով յունարէ՞ն բնագրերու մասին է խօսքն, թէ հայերէն թարգմանութեանց: Մայրագոմեցիներէն մերժուած «առաջ-թարգմանութեան» մէկ տեղիքին՝ Ղուկ. ԻԲ. 43, 44ի վաստ կը բերէ նաեւ Գրիգոր Աստուածաբանէն, որ այդ կասկածը կը զօրացնէ, թէեւ Գրիգոր Լուսաւորչէն (այսինքէն՝ Աղաթանդեղոսէ) բերած վկայութիւնները աւելի հայերէն թարգմանութիւն մը կարծել կու տան: Վերջին տեսակէտս միայն բռնելով Գալուստ Տէր Մկրտչեան ենթադրեց թէ Քոթենաւորին խօսքը հայերէն երրորդ թարգմանութեան մը մասին է, որմէ կոչումներ կարծեց դտնել Տիմոթէոս Կուզի Հակածառութեան մէջ. Արարատ, 1908, էջ 564—589: Հ. Աճառեան, որ առանձին քննութեան մը ենթարկեց վերջնոյս կոչումները, ընդունելով հանդերձ երրորդ թարգմանութիւն մը հայերէն Աւետարաններու, ցուցուց որ Հակածառութեան թարգմանիչը չէր օգտագործած հայերէն ոչ մէկ Աւետարան, այլ իւրաքանչիւր անգամ յունարէնէ կրկին թարգմանած էր ընծայեալ տեղիքը.

3. Ազաթանդեղոս ու Փարպեցի իրենց կոչումներով միակ ներկայացուցիչը չեն

Տիմոթէոս կուղ եւ Ս. Գրքի նորաբեր թարգմանութիւնը. Շողակաթ, 1913, Ա., էջ 1—22: Ընդունելով որ Թէոդորոս Քոթենաւորի խօսքը հայերէն Աւետարաններու մասին է, ինչո՞ւ ենթադրենք երրորդ թարգմանութիւն մը: Եթէ այդպիսի թարգմանութիւն գոյութիւն ունենար, որ տարբերէր Քոթենաւորի գործածածէն, ապահով այդ կրակոտ ընդդիմախօսը կ'արտայայտուէր նաեւ անոր դէմ. նա մէկ նպատակ ունի, համոզել թէ «առաջթարգմանութիւն Աւետարանին», «անընդունակ» այսինքն՝ անվաւեր չէ, ու կը հրաւիրէ աղանդաւորները իրեն հետ, իրեն պէս Փրկչին ծառայելու. ոչ մէկ խօսք նորաբեր թարգմանութեան մասին, բայց միայն թէ Նիկիոյ ժողովքի որոշումներու համաձայն հոն չէ աւնուած Գ. Կորնթացւոց թուղթը, զոր կը դռնէ հինին մէջ ու կը ջատագովէ Մայրադոմեցւոց դէմ: Այն միակ տեղիքը զոր կարծէք աղանդաւորներու նորաբեր Աւետարանէն կը բերէ՝ «Ոչ աւարի տուն սկայի, եթէ ոչ նախկին հօրն կապի», Մարկ. Գ. 27, իւր այս յանգաւոր ձեւին մէջ աւելի առածի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ քան Աւետարանի խօսքին: Գալով Ղուկ. ԻԲ. 43, 44 տեղիքին եւ Գ. Կորնթացւոց թղթին, որոնց պակասը «նորաբեր թարգմանութեան» ծանուցիչ պիտի ըլլար, անոնք շատ անկայուն երեւոյթ մ'ունին. Ղուկ. ԻԲ. 43, 44 հայերէն հնագոյն ձեռագրերու մէջէն քիչերուն քով կը տեսնուի: Թէեւ Քոթենաւորի վկայութեամբ այն գոյութիւն ունէր «առաջթարգմանութեան» մէջ. տեղիքիս համազօր բառերու կրկնութիւնը՝ «եւ հոսէին ի նմանէ քըրտունք իբրեւ զկայլակս արեան ոլոռն ոլոռն հեղեալ ի յերկիր», Ղուկ. ԻԲ. 44 (մինչ յոյն միայն θρόμβοι) նշան է թէ հին թարգմանութիւն մըն է՝ զերծ սրբագրիչի հարուածէն. հնութեան նպաստաւոր է նաեւ Եփրեմի կոչումը Համաբարբառէն՝ Եւ եղեւ քիրտն նորա իբրեւ զչիթք արեան. Տ 214: Գ. Կորնթացւոց թուղթը թէեւ աւելի ստէպ կ'երեւայ (ոչ կանուխ քան ԺԳ. դարու ձեռագրերուն մէջ), բայց անոր կարգը շատ անհաստատ է: Ուրեմն Զ. ի բնագիրը կը գոհացնէ չափով մը նորաբեր թարգմանութեան դրուած պահանջը. անդին՝ Քոթենաւորի փաստաբերութիւնը Ազաթանդեղոսէն (Անորէն իշխանն եւն, Ադ. 147) ի նպատ «հնագոյն (տպ. հնագում) Աւետարանին» հաւանական կը դարձնէ, որ «առաջթարգմանութիւնը» նոյն ըլլայ մեր

հայերէն առաջին թարգմանութեան բնագրին . առաջին հատուածին մէջ մենք տեսանք, որ Եզնիկ եւս Տատիանեան երանգներ կը կրէր, G. Cuendet դեռ ուրիշ չորս ընթերցուած կը նշանակէ Sodenի հրատարակութեան վրայէն (ուրեմն առաւելապէս արար. Տ.էն)՝ Մտթ. ԻԲ. 40, Մրկ. Ժ. 19, Յովհ. ԺԳ. 2, 27 (Rev. d. ét. Arm. IX, p. 39) : Միւս կոչումներու մէջ ալ Եզնիկ յաճախ կը շեղի Ջ.էն . անտարակոյս յառաջբերութեան ազատութիւնը հոս տեղ ունի, բայց կարելի է մտածել թէ նաեւ առաջին թարգմանութեան բնագիրը, որուն ընտանի պէտք էր ըլլալ Եզնիկ, իբր գործիչ կամ յետոյ սրբագրիչ . անոր յիշողութեան մէջ գէթ հեռաւոր արձագանգ մ'ունէր այդ բնագիրը :

Նախորդ էջերու մէջ (տես վերեւ՝ Բ. հատուած, էջ 53—55) արդէն ուշադրութեան յանձնեցինք Ազաթանգեղոսի եւ Ժամագրքին կարեւոր խոտորումը Ջ.էն Ղուկ. Ա. 72—75 տեղիքներուն համար . արդ Ժամագրքի եւ Ջ.ի անդրազոյն համեմատութիւնը կը ցուցնէ, որ այդ խոտորումը կը տիրէ ամբողջ Մեծացուսցէին (Ղուկ. Ա. 46—55) եւ Չաքարիայի աղօթքին մէջ (Ղուկ. Ա. 68—79) : Ազաթանգեղոսի եւ Ժամագրքին համաձայնութիւնը պատճառ էր արդէն ընդունելու որ վերջնոյս բնագիրը պատմագրին

դտած առաջին թարգմանութեան բնագրին հետ : Այն պարագային պիտի ընդունինք որ առաջին բնագիրը դեռ մինչեւ Ը. դար եւ աւելի ուշ դոյութիւն ունէր :

Ժամանակակից էր. կարեւոր փաստ մ'եւս կ'աւելնայ ասոր վրայ. Ժամագիրքը կը կարույայ. «Վասն գլխոյ ողորմութեան Տեառն Աստուծոյ մերոյ, որով երեւեցաւ մեզ արեգակն ի բարձանց լուսաւոր առնել զխաւար մեր. ծագել զլոյս ի վերայ այսոցիկ, որք նստէաք ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու. ուղղել զոտս մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան» : Մինչ Ջունի յոյնին հետ՝ «Վասն գլխութեանց ողորմութեան (տ. Տեառն) Աստուծոյ մերոյ, որովք այց արասցէ մեզ արեգակն ի բարձանց, երեւել որոց ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու նստէին. ուղղել զոտս մեր ի ճանապարհս (տ. ճանապարհ) խաղաղութեան. Ղուկ. Ա. 78, 79 : Ժամագրքի փոփոխութիւններն ու յաւելումներն ակնյայտնի են. անոնք թերեւս մասով մը արդիւնք են բարեփոխութեան, որուն իբր ամէնօրեայ աղօթք ենթարկուած ըլլան պատշաճ իշխանութեանց կողմէ : Ժամագրքի այդ կարեւոր ընթերցուածներէն մէկը կը գտնենք Տատիանի քով. Եփրեմ կը յիշատակէ. «Որով երեւեսցի մեզ արեգակն ի բարձանց լուսաւոր առնել զխաւար մեր... : որ նստէին ի խաւարի եւ յստուերս մահու... ուղղել զոտս մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան» . § 21 «Լուսաւոր առնել զխաւար մեր» կը պակսի, ըստ լտ. Թարգմանութեան՝ B ձեռագրին. Expositio, էջ 20. սակայն նախորդ նախադասութեան կազմութիւնն իսկ կը մատնանչէ, որ այդ վերջաւորութիւնը գոյութիւն ունէր բնագրին մէջ : Տ.ի եւ Ժամագրքի

միջեւ եղած երկու տարբերակներն են «երեւեացի — երեւեցաւ» եւ «նստէին — նստէաք», որոնք իրենց իմաստովն ու առումովը կ'արդարացնեն բարեփոխութեան մ'ենթադրութիւնը վերջնոյս համար. Փրկագործութեան խորհուրդը, որ կը պատկերանար արեգակի երեւումով, կատարուած էր, ուրեմն բայը պէտք էր ըլլալ կատարեալ-պատմական՝ «երեւեցաւ», աղօթողներն էին խաւարին մէջ նստողները, ուրեմն պիտի ըսէին «նստէաք»: Այս երկու տրամաբանական փոփոխութիւններէն զատ՝ Եփրեմի յառաջբերութիւնը եւ Ժամագրքի բնագիրը ըստ ամենայնի կը համերաչխին մինչեւ իսկ շարադասութեան մէջ. — Զ յունարէնի կարգին համաձայն՝ Որոց ի խաւարի... նստէին. Ժամագիրք եւ Տ՝ Որք (որ) նստէաք (նստէին) ի խաւարի...: Այս տեղիքը թոյլ կու տայ մեզ եզրակացնել թէ Ժամագրքի մէջ պահուած բնագիրը Աւետարաններու առաջին քարգմանութեան առնուած է, քարգմանութիւն մը, որ յեցած է Համաքարքառի վրայ:

4. Ազատանգեղոսի ու Փարպեցւոյ կոչումները բերին զմեզ հայերէն Աւետարաններու հնագոյն թարգմանութեան բնագրին. բայց այդ բնագիրը կը տեսնենք որ էապէս ձուլուած էր Համաքարքառի ընթերցուածներով: Տատիանի այս մեծ ազդեցութիւնը, բնական է, կ'ենթադրէ, որ Համաքարքառը նախ քարգմանուած եւ Հայաստանի մէջ լայն գործածութիւն ունեցած ըլլայ, ինչպէս Ասո-

րիքի ու Միջագետքի մէջ: Ներքին ու արտաքին պատճառներ պակաս չէին առ այս. Ասորիներու հետ դար մ'ամբողջ կրօնական շփումները՝ նախ քան Գրի Գիւտը, մասնաւորապէս Եղեսիոյ գծով, Տատիանի գործը ճանչցուցած էին հայ ժողովուրդին եւ քահանայական դասուն, որ հաւասարապէս յոյն եւ ասորի հոսանքներու ենթակայ էր: Համաբարբառի հակիրճ ծաւալը, միասնական ընթացիկ ոճը աւելի ընդունակ կ'ընէր զայն թերավարժ ժողովրդի եւ դպրոցականի ձեռքը իբր կրօնական եւ սերտողութեան գիրք ծառայելու, քան Աւետարանիչներու այլակերպ գրութիւնները: Հայերէն Համաբարբառով սնած պիտի ըլլային նաեւ հայ Աւետարաններու հնագոյն թարգմանիչները, վասն զի անկէ սերտած տեղիքները թարգմանութեան պահուն յաճախ սպրդած են անոնց գրչին տակ: Բաց աստի Համաբարբառի հայերէն թարգմանութիւնը եւ գործածութիւնը՝ տրամաբանական պահանջքն է նաեւ Եփրեմի Մեկնութեան գործքին հայերէն թարգմանութեան:

5. Համաբարբառի ազդեցութիւնը կարելի է հետապնդել Ոսկեդարու թարգմանական դրականութեան մէջ իսկ, ուր սկզբնազրէ խոտորումները ի նպաստ Տատիանի ընթերցուածներուն՝ ընտրագոյն նեցուկները պիտի ըլլան մեր բնաբանին: Միայն Մատթ. ԺԱ. 28 համարը քննութեան կէտ առնելով՝ տեսանք արդէն թէ ի՞նչպէս Կիւրեղ Երուսաղէմացոյ

գործքին թարգմանիչը սոյն տեղիքին մէջ հիւսեց Համաբարբառի յատկանշական մէկ ընթերցուածը՝ «Եւ ոյք ունիք գրեռինս ծանուս» ; մինչ յոյն բնագիրն ունի պարզապէս «բեռնաւորք»³ : Նոյն ազդեցութիւնը կը տեսնենք նաեւ Ոսկեբերանի թարգմանութեանց մէջ. Մատթէի Մեկնութիւնը⁴ կը կրէ՝ «Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ ծանրաբեռինք, եւ ես հանգուցից զձեզ», մինչ յունարէնն ունի սովորական ընթերցուածը՝ «բեռնաւորք»⁵ : Եւ զարմանալիօրէն Եսայեայ Մեկնութեան⁶ մէջ նոյն իսկ «ամենայն» կը պակսի՝ Տատիանի գեղչման համաձայն. «Եկայք առ իս վաստակեալք եւ ծանրաբեռինք, եւ ես հանգուցից զձեզ», մինչ յոյնը Աւետարանի սովորական տեղիքը ամբողջապէս կը կրկնէ⁷ : Անդրադառնալով նախորդ հատուածներուն («Հանդէս Ամսօրեայ», 1935, Թ. 11—12, էջ 596) յիշեցնենք որ «ծանրաբեռինք — ծանրաբեռնեալք» ձեւին հանդիպած ենք նաեւ Աւետարանի ձեռագիրներու մէջ : Ապահով այդ լեզուական խնդիր մը չէ : «բեռնաւոր» (= πεφορτισμενος յոյն բնագրին) թէ՛ ածականաբար, թէ՛ գոյականաբար ծանօթ է դասականներուն, ինչպէս Հին եւ Նոր Կտա-

³ Հանդէս Ամսօրեայ, 1935, Թ. 11—12, էջ 595 :

⁴ Վենետ. 1826, էջ 577 եւ 578 :

⁵ Johann. Chrys. op. omn. Paris 1727, t. VII, p. 428, 429.

⁶ Վենետ. 1880, էջ 453 :

⁷ Johann. Chrys. op. omn. Paris 1726, t. VI, p. 96.

կարաններու մէջ կը գտնենք. Ագաթանգեղոս ինքնին Մատթէի սոյն տեղիքը ազատ յառաջ բերած ժամանակ յարմար կը դատէ կիրարկել զայն՝ «յիւրունն արքայութեանն հանգուցէ գրեմաւորսն, զաշխատեալսն, զի լուծ նորա քաղցր է»⁸ եւն: Աւելցնենք որ «ծանրաբեռն» բառը, ըստ Ս. Գրոց Համաբարբառին, Երուսաղէմ 1895, ամբողջ Հին ու Նոր Կտակարաններուն մէջ մէկ անգամ կու դայ, եւ այն՝ ոչ «ծանր բեռն» իմաստով, այլ իբր՝ տաժանակիր, չափազանց մեծ, համազօր յոյն բնագրին՝ ὀπίσθοχος. տեղիքն է՝ Զի պատուիրանքս այս, զոր ես պատուիրեմ քեզ այսօր, ոչ ծանրաբեռն ինչ է, եւ ոչ հեռի ի քէն. Երկր. Օր. Լ. 11:

6. Տարակոյս չկայ թէ յիշուած «ծանրաբեռն» — ծանրաբեռնեալք» ձեւերը կ'անդրադառնան Համաբարբառի խօսքին «եւ ոյք ունիք բեռինս ծանուսն», որ Տատիանի նոյն լայն ազդեցութեան շնորհիւ մտած է նաեւ ասորերէն Աւետարաններէն՝ Կուրտոնեան բնագրին մէջ: Համաբարբառը հաւանաբար առաջին Աւետարանն ըլլալով ասորական գրականութեան՝ չորս Աւետարաններու ասորերէն թարգմանութեան վրայ մեծ չափով ազդած է. H. J. Vogels⁹ կը ջանայ փաստացի ցուցնել թէ Համաբարբառի շունչին տակ ձեւ

⁸ Ագ., Պատմ., Տփղիս 1909, էջ 428:

⁹ Die altsyrischen Evangelien in ihrem Verhältnis zu Tatians Diatessaron: Biblische Studien, Bd. XVI, 1911, Heft 5.

առած է Կուրտոնեան բնագիրը՝ իբր հնագույն ասորերէն թարգմանութիւն. որ այդ իսկ պատճառաւ ամէնէն շատ Տատիանեան ընթերցուածներ կը ցուցնէ. յունարէնի վրայէն սրբագրութեան շնորհիւ անոնց թիւը նուազած է Cod. Sinaiticusի քով, եւ շատ փոքր քանակութեան վերածուած Պեշիտտոյի մէջ — իբր արդիւնք նոր թարգմանութեան: Տատիանի ազդեցութիւնը զգալի է նաեւ Արեւմտեան բնագրերու մէջ, այսպէս նոյն հեղինակը¹⁰ կը ցուցնէ թէ Cod. Bezae (= D)¹¹ իւր առանձնայատուկ նկարագիրը կը պարտի յունարէն կորսուած Համաբարբառին, ինչպէս Vetus Latinaի շատ ընթերցումները կը ծագին լատիներէն Համաբարբառէն:

Ազաթանգեղոսի եւ Փարպեցւոյ կոչումներուն վերլուծումները կը ցուցնեն սակայն թէ հայերէն Աւետարաններն ալ ասորականներուն ընթացքն ըրած են. մեր եզրակացու-

¹⁰ Die Harmonistik im Evangelientext des Codex Cantabrigiensis: Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altkirchlichen Literatur, Bd. XXXVI, 1 a, Leipzig 1910.

¹¹ Այս առթիւ բնականէն հարցը կը ծագի թէ Չօհրապի բնագրին եւ Dի մէջ շօշափման դիժը պայմանաւորուած չէ՞ վերջնոյս տատիանեան երանգէն: Վերեւ տեսանք թէ Մակկէր՝ Θ եւ D երկու խումբերը դիտաւորաբար արդի հայերէն բնագրին հիմք կը դնէր. կրնէ առանձին յօդուածով աշխատեցաւ կղզիացնել D խումբը. La Version arm. d. Evang., Rev. Bibl., 1934: Կարելի է որ աւելի մանրազնին ուսումնասիրութիւններ հայերէն Աւետարաններու քննական հրատարակութեան մը վրայ կառուցուած՝ հաստատեն Չ.ի եւ D.ի կապը, եւ արդարացնեն երկուքին եւս տատիանեան ազդեցութիւնը:

Թեան համաձայն նախ կը թարգմանուի Համաբարբառը հայերէնի եւ կը գործածուի. անոր շունչին տակ կը գոյանայ հայերէն Աւետարաններու առաջին բնագիրը, երկու պատմագիրներու կոչումները կասկած չեն թողուր ասոր¹²: Այս «յանկարծագիւտ փութանակի» թարգմանութիւնը, ինչպէս կը յորջորջէ Կորիւն, «ճշմարիտ օրինակօք բերելովք» կը հաստատեն, այսինքն՝ յունարէն ընտիր ձեռագրի վրայէն հիմնական սրբագրութեան կ'ենթարկեն, յաճախ տառացի կապուելով առաջադիր բնագրին, այսպէս կը կազմուի Զօհրապի բնագիրը:

7. Այս արդիւնքին առջեւ պիտի հարցնենք թէ ո՞րչափ հաշտ են ներկայ ուսումնասիրութիւններու տուեալները մեր եզրակացութեան հետ: Գործիս սկիզբը պարզեցինք հայերէն Աւետարաններու շուրջ կատարուած աշխատութիւններու արդիւնքը: Տեսանք հոն թէ այլ եւս տարակուսական չէ, որ այժմեան հայե-

¹² Հայերէն առաջին թարգմանութեան Տատիանեան դրոշմը պիտի վկայուի նաեւ վրական Աւետարաններէն, որոնք ինչպէս ծանօթ է, հայերէնի վրայէն թարգմանուած եւ յետագային զանազան բարեփոխութեանց ենթարկուեք են: Առիթն ու հնարաւորութիւնը չենք ունեցած այդ ճշդելու: Լիոնէի մէկ յառաջբերութիւնը սակայն կու գայ արդարացնել մեր այս ենթադրութիւնը. Մտթ. Իէ. 5 ըստ Համաբարբառի «եւ ընկեաց զարծաթն ի տաճարն եւ դնաց եւ չողաւ խեղդեցաւ եւ մեռաւ» § 218. Զ կը կարդայ յունարէններու հետ. «եւ ընկէց զարծաթն ի տաճարին (տ. ի տաճարն) եւ չողաւ խեղդեցաւ». մինչ G² Տատիանի հետ կը յաւելու «եւ մեռաւ» ինչպէս E 240. տես S. Lyonnet, Les Versions arm. et géorg. de Nouv. Test., p. 17.

րէն Աւետարանները իրենց ներկայ վիճակին մէջ կառուցուած են յունարէնի վրայ : Աւետարանի նախնական ասորականէ թարգմանութեան վարկածը օրէ օր կը կորսնցնէ իւր ուժը : Բայց եւ այնպէս չէ կարելի անգիտանալ, որ հայերէն Աւետարանները կարելոր ասորական հետքեր կը ցուցնեն — ասորաբանութիւններ, որոնք թէեւ մասամբ նոյնակերպ լեզուական արտայայտութիւններ են, սակայն յաճախ բնորոշ ընթերցուածներ կը մատնանըչեն, որոնք նոյն են ասորի եւ հայ Աւետարաններու մէջ : Այս տեսակ ասորաբանութիւններու ծագումը դեռ սպառնիչ մեկնութիւն մը չէ գտած : Ազաթանգեղոսի ու Փարպեցոյ կոչումներէն բխեցուցած մեր եզրակացութիւնները նոր հնարաւորութիւններու առջեւ կը դնեն զմեզ :

Այժմեան հայերէն Աւետարաններուն յունական նկարագիրը կը մերժէ ասորերէն Աւետարաններէ թարգմանութիւն մը կամ անոնց գործածութիւնը հայերէն թարգմանութեան ժամանակ : Հայերէն Աւետարաններու մէջ յունականէ բխած թիւրիմացութիւններու գոյութիւնը լաւագոյն փաստն է այս տեսակէտէ . թարգմանիչը եթէ օգնական ունենար ասորական Աւետարան մը՝ Ղուկ. Գ. 23 տեղիքի պէս անիմաստ խօսք պիտի չգրէր, ուր ասորին այնպէս պարզ է : Ասորաբանութիւններու գոյութիւնը կ'ենթադրէ ասորական ազդեցութիւն մը թարգմանիչին վրայ, բայց այդ մասնական միայն կրնար ըլլալ : Համաբար-

բառը, որուն յանգեցանք մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին, հատուածաբար կը ներկայացնէր Աւետարանները. ուրեմն այս տեսակէտէ կը գոհացնէ մեր պահանջը: Եւ եթէ ուղիղ է J. Vogelsի տեսութիւնը, թէ ասորական Աւետարանները իրենց առանձնայատուկ նկարագիրը կը պարտին Համաբարբառին, այն ատեն այս հաւանականութիւնն աւելի թանձրացեալ կը դառնայ: Թէ ասորի եւ թէ հայ թարգմանութեան համար մերձեցման եզր կը մնայ Տատիանի գործը:

Տրամաբանական այս պարզ ուղեգծով պիտի ընդունինք ուրեմն ի յառաջագունէ թէ այժմեան հայերէն Աւետարաններու ասորաբանութիւնները կը բխեն Համաբարբառէն, անցնելով առաջին թարգմանութեան բնագրէն: Դժբախտաբար Տատիանի սոյն գործը իւր յարաբերապէս հարազատ զգեստին տակ միայն հատակտորներով ծանօթ ըլլալով՝ այս կէտիս շուրջ ուսումնասիրութիւն մը չատմեծարդիւնք չի յուսադրեր, երբ մանաւանդ դեռ կը պահսի հայերէն Աւետարաններու համեմատական հրատարակութիւն մը. բայց համոզուած ենք, որ երկուքին միջեւ մանրագնին համեմատութիւն մը պիտի հաստատէ մեր այս ենթադրութիւնը:

Պատահապէս անդրադարձանք նման քանի մը ընթերցուածներու. Յովհ. ԺԱ. 9. ունի Զօհրապի բնագիրը. Ո՞չ երկոտասան ժամ է յաւուր. թէեւ «աւուր» տարբերակն եւս կը յիշատակուի. վերջինս կը կրեն յունարէն ձե-

արովի հայերէն ասութիւն մը կը դնէ . Դ . 18 .
πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχεσ (Nestle) , այսինքն՝
 հինգ այր ունեցար . Պեշիտտո կը թարգ-
 մանէ . հինգ այր ամուսնացած են (٥٥٥١ ٤٤٤٤)
 քեզի հետ . մինչ Զ ունի Տ հետ՝ « Հինգ այր
 փոխեալ է քո » : Յովհ . Դ . 18 . Տ 130 : Նոյնպէս
 Դ . 20 . Զ կը կարդայ . Եւ դուք ասէք թէ
 յերուսաղէմ եւեթ է տեղի ուր արժան իցէ
 երկիր պագանել : Նախադասութեան վերջին
 մասը յունարէնի վրայէն բառացի կ'երթայ ,
 ու կը շեղի Տ . էն . սակայն առաջին մասը կը
 համընթանայ անոր հետ , յատկանշական
 « եւեթ » ի յաւելուածով , որ կը պակսի յու-
 նարէններուն (Nestle) . Դուք ասէք եթէ
 յերուսաղէմ եւեթ է տեղի երկրպագութեան .
 Տ 131 : Այսպիսի համաձայնութիւններ կա-
 րելի է գտնել Զ . ի եւ Տ . ի միջեւ , մանաւանդ
 վարդապետական կտորներու մէջ , ուր նիւթի
 դժուարութիւնը պիտի մղէր թարգմանիչը
 կամ սրբագրիչը առաջին բնագրին հետ աւելի
 խնայողութեամբ վարուելու : Սակայն հա-
 մեմատութեանց ընթացքին պէտք չէ մոռնալ
 երբեք թէ Զօհրայի բնագիրը հիմնական
 սրբագրութեամբ մը մաղուած է , ուր ման-
 րիկ նշխարներ միայն թափանցած են , մինչ
 Համաբարբառը արդէն բարեփոխուած առ-
 նուած էր առաջին թարգմանութեան մէջ ,
 ուստի Եփրեմէն քաղուած Համաբարբառը
 կրկնապատիկ հեռու պիտի ըլլայ Զօհրայի
 բնագրէն :

Appendice:
**LE DIATESSARON DE TATIEN ET LA
PREMIÈRE TRADUCTION DES ÉVAN-
GILES ARMÉNIENS.**

PAR
P. PAUL ESSABALIAN.
RÉSUMÉ DU TEXTE ARMÉNIEN.

Les témoignages des historiens arméniens ne sont pas unanimes sur le modèle qui servit à la version des Évangiles arméniens. Koriun, contemporain des faits qu'il rapporte, distingue deux étapes: une traduction faite à la hâte et une revision d'après le texte authentique apporté de Constantinople, toutes les deux faites sur les modèles grecs. Lazare de P'arpi s'appuie sur son témoignage. Par contre une seconde tradition représentée par Moïse de Khorène et le Petit Koriun, recension postérieure, semble enseigner que le premier modèle était syriaque. L'autorité du prétendu Père de l'histoire arménienne avait gagné à sa cause la postérité. Cependant le témoignage de Koriun et de Lazare de P'arpi fut justifié par les résultats obtenus par la critique et

par la comparaison des Evangiles arméniens avec les Evangiles grecs et syriaques. M. Macler mérite d'abord d'être cité pour son ouvrage bien connu: Le texte arménien de l'Evangile d'après Matthieu et Marc, Paris 1919. Il y distinguait deux groupes pour les dix manuscrits dont il se servait, et montrait que les modèles des Evangiles arméniens étaient grecs: ses recherches aboutissaient au groupe Koridethi ou Césaréen et au Codex Bezae (D). Le P. St. Lyonnet, puisant dans les dépouillements de M. Macler, démontra qu'une parenté de l'arménien avec Koridethi était à retenir, écartant tout rapport avec le Codex Bezae (*Revue Biblique*, 1934). Ailleurs il réussit à trouver dans l'arménien de 52 à 59 leçons caractéristique du texte Césaréen sur 109 pour le Ch. I. de Marc (*Mélanges Univ. St. Joseph*, 1935). Les résultats de M. Colwell n'étaient pas différents (*Angl. Theol. Rev.*, 1934). Cependant l'influence du texte syriaque n'était pas excluse par là. Le P. A. Merk (*Biblica* 1926, p. 40—72), en appuyant la thèse d'un modèle grec par de nouvelles preuves grammaticales et linguistiques, pouvait réunir plus de 200 syriacismes tirés du texte actuel de l'arménien, d'une importance inégale. Le P. A. Merk croyait résoudre la question, en admettant, comme après lui R. Blake (*Harv.*

Theol. Rev., 1927), qu'une traduction d'après le syriaque avait précédé notre texte actuel, soumis à une revision faite sur un manuscrit grec authentique, et que les syriacismes avaient échappé au reviseur. Le P. St. Lyonnet admet plutôt que les traducteurs avaient consulté le syriaque pour les passages difficiles à rendre ou bien qu'ils se seraient glissés à leur insu dans leur traduction, puisqu'ils se servaient du syriaque dans leur liturgie. Les avis sont partagés, et il n'est pas facile de rejeter l'un et d'admettre l'autre si nous nous bornons au texte actuel des Evangiles arméniens, parce que nous ne savons pas jusqu'à quel point la première traduction a été remaniée par la revision. Pour cela il faudrait consulter les témoins qui n'ont pas subi ces changements postérieurs: d'abord la traduction géorgienne (G¹), qui a été faite d'après l'arménien, les contresens le prouvent avec évidence, et qui, au dire des spécialistes, est plus proche du syriaque que l'arménien actuel. En second lieu, les citations des anciens auteurs arméniens que nous allons étudier. Nous nous bornons à l'étude de celles d'Agathange et de Lazare de P'arpi, les citations d'Ezrik ayant été étudiées par M. Cuendet (Rev. Etudes Arm. IX, 13—40).

Pour terme de comparaison nous avons choisi le texte de la vulgate arménienne, éd.

Zohrab, Venise 1805, et le Diatessaron de Tatien, contenu dans «*Evangelii Concor-
dantis Expositio*» (arm.) de St. Ephrem,
Venise 1836. Notre idée directrice est cet
avis de M. Conybeare (*Journ. Theol. Stud.*
1924) que le Diatessaron avait aussi pré-
cédé les Evangiles, chez les Arméniens.

Dans la partie arménienne nous avons
minutieusement examiné les passages: nous
nous contentons d'en rapporter les plus im-
portants.

Matth. VII. 1.

Nolite judicare ne condemnabimini.

L. de P'arpi, Histoire, éd. Tiflis 1904, p. 27.

Nolite judicare ne condemnabimini.

Tatien (Ephrem, Expositio, p... 65—66).

La dépendance de Lazare de P'arpi est
évidente. Ce qui est frappant ici, c'est que
dans la vulgate arménienne Luc. VI. 37
porte: ... ne punissez pas, et vous ne serez
pas punis, au lieu de *μὴ καταδικάζετε καὶ οὐ
μὴ καταδικασθῆτε*; or le seul passage dans
les Evangiles qui eût pu influencer Lazare
n'existe pas dans l'arménien, il ne reste donc
que le Diatessaron.

Joh. I, 5.

*Et lux in tenebris lucebat, et tenebrae eam
non vicerunt.*

Agathange, Histoire, éd. Tiflis 1909,
p. 210.

Et ipsa (Zahn, *Forschungen*, p. 113: *haec*)
lux lucebat in tenebris et tenebrae eam
non vicerunt.

Tatien (Ephrem, *Exposition*, p. 9).

Vaincre — յաղթել, au lieu de κατέλαβεν
 — եղել հասուն, est une des caractéristiques
 de Tatien. Elle ne se rencontre dans
 aucune édition critique des Evangiles grecs
 ou syriaques. Il est à remarquer que ce
 verset de Jean est rapporté par Agathange
 dans une péricope, laquelle reproduit presque
 littéralement la vulgate arménienne.

Mtth. XI, 28—30.

Venite ad me omnes qui fatigati estis et
laboratis et qui habetis onera gravia et ego
reficiam vos. et tollite jugum meum super
vos et discite a me, quia mitis sum, placidus
et humilis corde et invenietis requiem ani-
mabus vestris, jugum enim meum suave est
et onus meum leve. Agathange, p. 221.

Venite ad me omnes qui laboratis et
fatigati estis et qui habetis onera gravia et
ego reficiam vos. Lazare de P'arpi, p. 199.

Venite ad me qui fatigati estis et labo-
ratis et qui habetis onera gravia et ego refi-
ciam vos (Ephrem, 108). *Discite a me quia*
mitis sum et humilis et invenietis requiem
animabus vestris. Tatien¹ (Ephrem, 58).

¹ La traduction latine de l'Evangelii Concor-
 dantis Expositio, par Aucher-Moesinger, n'est pas

Venite ad me qui laboratis et fatigati estis et qui habetis onera gravia et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, quia jugum meum suave est et onus meum leve. Aphraates, éd. arm. de Constantinople 1824, p. 249.

L'identité est bien frappante d'abord dans la répétition de «fatigati estis et laboratis» = *վատաղեալք եւ աշխատեալք*: aucune édition ne la porte. Dans la vulgate arménienne ces deux équivalents s'alternent et l'auteur veut y voir les signes de deux groupes d'où l'on a éliminé, pendant la revision, l'un ou l'autre. Ensuite: «et qui habetis onera gravia» = *եւ ոյք (ou որք) ունիք բեռինս ծանունս*; de tous les textes des Evangiles le Syrus Curetonianus est le seul qui porte «onera gravia», les autres lisent «onerati = *πεφορτισμένοι = բեռնաւորք*» (vulgate arménienne). En face de la répétition littérale du Diatessaron il serait difficile de l'attribuer au Syrus Curetorianus. Cependant une comparaison faite entre

---

partout siffisamment littérale, aussi recommandations-nous de n'en user qu'avec de grandes précautions; ici nous avons dû retraduire ces versets. Peut-être l'œuvre du Rév. Hamlyn Hill, *A Dissertation on the Gospel Commentary*, Edinburgh 1896, serait préférable. Cette constatation faite, l'ouvrage de Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, Erlangen 1887, basé sur l'Expositio latine, doit être corrigé dans des passages importants.

rusalem sous la forme tatianique quelque peu mutilée. Le texte grec de la Catéchèse porte la leçon commune: δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς (Reischl, Cyrilli Hier. Arch. Opera omn., Monacii I., p. 28). Nous attendrions ici la vulgate arménienne qui répond littéralement au grec, mais nous trouvons: Venite ad me omnes qui laboratis et *onera gravia habetis* et ego reficiam vos. Catéchèse arménienne, Vienne 1832, p. 2. On voit bien que le traducteur intercale dans sa traduction un passage qui lui était familier. L'influence de Tatien est évidente; ici il serait difficile de penser au Syrus Curetonianus puisque les arguments en faveur du Diatessaron sont accablants. En face de ce fait on n'hésitera pas à rattacher à Tatien, par l'entremise du traducteur arménien de la Catéchèse, les passages suivants où l'arménien s'écarte de son original: Joh. III, 8, πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ (Reischl, p. 30, 372), alors que l'arménien répète deux fois: Spiritus Sanctus ubi vult *emanat*. Catéchèse arm., p. 3, II. Matth. III, 10., ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ρίζαν τῶν δένδρων κεῖται πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται (Reischl, p. 74). L'arménien présente de nouveau: Ecce securis ad radicem arboris *est*; omnis arbor quae non facit fructum bonum, *excident eam et materiam ignis*

aeterni parabunt. Cat. arm., p. 36. Ces deux passages se trouvent aussi chez Agathange sous une forme légèrement modifiée: Joh. III, 8. Quia Spiritus Sanctus ubi vult *emanat*, vocem eius audis, sed nescis unde venit aut quo vadat, Agath. p. 225. II. Matth. III, 10. Nunc vero securis ad radicem arboris *est*, omnis arbor quae non facit fructum bonum, *excident eam et (in) materiam ignis aeterni parabunt.* Agath. 338. Devant une si grande similitude on est tenté de voir là un emprunt à la Catéchèse arménienne, mais une petite comparaison nous convaincra qu'il n'existe pas.

Dans les Evangiles eux-mêmes nous avons réussi à trouver quelques faibles traces du Diatessaron: le manuscrit No. 308 de la Bibliothèque des PP. Méchitharistes de Vienne porte: Venite ad me omnes qui laboratis et *graviter onerati estis*; No. 129. Venite ad me omnes qui fatigati et *graviter onerati estis*. Ces variantes ne remonteraient-elles pas au Diatessaron, dont l'influence est palpable chez Agathange et Lazare de P'arpi?

Dans la deuxième partie nous étudions les citations libres d'Agathange et de Lazare de P'arpi.

1. — On voit d'abord que ces deux auteurs font preuve d'une grande liberté en citant les paroles des Evangiles; ils les accommo-

dent à l'allure de leurs phrases, ils rattachent arbitrairement entre eux les versets différents d'un Evangéliste ou des Evangélistes, tantôt ils retranchent, tantôt ils ajoutent. Cette liberté devient évidente quand on confronte surtout les diverses citations de mêmes versets, tels que: Matth. V. 45, X. 40; Jean III, 28, 29, 31—36; V. 19; X. 37, 39; XVI. 8—15 etc.

2. — Malgré cette liberté ils ne s'en attachent pas moins à leur texte: on les voit citer assez souvent avec une fidélité suffisante. Il est parfois extrêmement difficile de décider, si l'on a à faire à une liberté dans la citation ou à une variante provenant de leur modèle. Le fait que les citations de ces deux historiens contiennent une quantité appréciable de lectures tatianiques indubitables, nous empêche de taxer de liberté toute divergence entre Zohrab et Agathange ou Lazare de P'arpi.

3. — Dans les textes ci-dessus où ils se conduisent avec une liberté prononcée, nous trouvons pas mal de lectures qui nous portent à admettre pour eux un autre modèle que notre texte actuel des Evangiles arméniens; telles sont à peu de chose près: Matth. V. 28; VI. 12; IX. 13; XII. 18, 49; XVIII. 3; Marc. IX. 49; Luc. I. 72—75; XII. 10; XXIII. 46; Jean III. 16; XV. 15.

Les citations que nous rapportons dans

la troisième partie de notre étude confirment ce que nous venons de dire: Agathange et Lazare de P'arpi, tout en usant d'une liberté très large, ne s'appliquent pas moins à citer verbalement les paroles des Evangiles; les passages comme Matth. V. 11, 12, XXII. 40, XXIV. 14, XXV. 34, 41, XXVII. 46, Marc. XV. 10, Luc. I. 1—4, 28, II. 11—12, 21, XI. 15, XXIV. 45, 46, Jean IV. 10, 37, 38, XI. 50, XVII. 20, en font preuve. Mais partout ici et toujours il faut compter avec des divergences, qui ont leur importance en ce qui concerne le texte des Evangiles chez ces auteurs. Une petite comparaison de Zohrab avec Tatien en prenant pour base Agathange nous fait voir d'ailleurs que la distance du point de vue de langue, n'est pas grande; il y a même des passages où ils coïncident.

Ces résultats obtenus, essayons de formuler une conclusion.

Les citations d'Agathange et de Lazare de P'arpi nous montrent qu'ils emploient le texte des Evangiles: pas besoin ici d'arguments, ces citations sont si claires. Mais tout en étant évangéliques elles portent des traces tatianiques prononcées, des leçons que nous ne rencontrons pas dans le texte de Zohrab; et nous devons en conclure qu'elles représentent un autre texte. La date d'Agathange exige que ce texte ait été en usage vers 450, et il se pourrait que ce texte

eût été celui de la première traduction, mentionnée par Koriun. Son existence doit remonter plus haut que le Ve siècle, puisque Lazare de P'arpi le connaît.

Agathange et Lazare ne seront pas les seuls représentants de ce texte. Peut-être Eznik aussi le représente, quelques légères traces tatianiques rendent cette supposition vraisemblable, mais en tout cas nous le possédons dans le Bréviaire arménien. Le Magnificat et la prière de Zacharie, Luc. I. 45—55, 68—79, ont des variantes essentielles qui manquent à Zohrab. Pour le Magnificat nous avons remarqué déjà dans la deuxième partie un parallèle, lequel à lui seul suffirait à nous faire reconnaître le texte de la première traduction dans ces passages du Bréviaire arménien. Luc. I. 78, 79 nous fournit une autre preuve.

Zohrab porte: *որովք այց արասցէ մեզ արեգակն ի բարձանց երեւել որոց ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու նստէին* = quibus visitabit nos sol ex alto apparere his qui in tenebris et in umbra mortis sedebant etc. Le Bréviaire arménien lit: *որով երեւեցաւ մեզ արեգակն ի բարձանց լուսաւոր առնել զխաւար մեր, ծագել զլոյս ի վերայ այսոցիկ, որք նստէաք ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու եւն* = quo apparuit nobis sol ex alto illuminare tenebras nostras, *ἀνατέλλειν* lucem super hos qui sede-

bamus in tenebris et in umbra mortis etc. Tatien a selon Ephrem: *որով երեւեսցի մեզ արեգակն ի բարձանց լուսաւոր առնել զխաւար մեր... որք նստէին ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու = quo apparebit nobis sol (oriens, ajouté par A.-M.) ex alto illuminare tenebras nostras... qui sedebant in tenebris et in umbra mortis. Expositio, p. 20 (arm. p. 21) [«Illuminare tenebras nostras» manque dans le manuscrit B, mais devait figurer dans le texte; la construction de la phrase le marque bien et nous retrouvons les trois mots dans le manuscrit A]. Ces arguments nous obligent d'admettre que le Magnificat et la prière de Zacharie reposent sur un texte apparenté au Diatessaron, et nous avons vu que c'était celui de la première traduction arménienne des Evangiles.*

Le caractère tatianique des Evangiles arméniens de la première traduction, palpable dans les citations d'Agathange et de Lazare de P'arpi ne s'explique qu'en admettant la traduction antérieure du Diatessaron en arménien et son large usage avant la traduction des Evangiles. Ceci n'est pas étonnant du tout, puisqu'il a été peut-être le seul Evangile employé en Syrie pendant deux ou trois siècles. Et le rôle du christianisme syrien dans l'Arménie païenne et chrétienne jusqu'à l'invention de l'Alphabet national n'a

pas été insignifiant: la grande quantité de mots syriaques, surtout pour les termes religieux, le prouve. Cette influence des Syriens, secondée par la cour sassanide, aurait valu aux Arméniens, en premier lieu le Diatessaron, qui à cause de son volume concis, de son style uniforme, servait fort bien les fins scolaires d'un livre d'enseignement. D'ailleurs la traduction de l'œuvre d'Ephrem sur le Diatessaron suppose l'usage de ce dernier par les Arméniens. C'est sous son influence que les premiers traducteurs ont abordé les Evangiles. L'influence du Diatessaron se voit aussi dans les autres œuvres de traduction. Après le témoignage de la Catéchèse de Cyrille, nous retrouvons les traces tatianiques chez Jean Chrysostome, Homélie sur Matth., arm. Venise 1826, p. 577, 578, sous forme de «graviter onerati» — *δωληρωρετηληρ*, le grec porte le verset ordinaire, Joh. Chrys., Opera omn. Paris 1727, T. VII, p. 428, 429. Dans l'Homélie sur Isaïe même «omnes» manque, ce qui est bien particulier à Tatien: Venite ad me fatigati et graviter onerati. Ib. Venise 1880, p. 453. Le grec répète toujours le verset entier sans changement, v. éd. Paris 1726, t. VI, p. 96. Sans doute ce n'est pas une question de langue, le *πεφορτισμένοι* du grec pouvait carrément être rendu par *ρηωληρωρηρ* — *o n e r a t i*: on le trouve dans le Nouveau Testament, Agathange lui-même

l'emploie quand il redonne librement le verset. Agath., p. 428: *Հանդուսդէ դրեմաւորս, դաշխատեարս* etc. Il faut ajouter que *ծանրաբեռն* n'est employé, selon la Concordance, Jérus. 1895, qu'une fois dans la Bible, au sens de *ὑπέροχος*, Deut. XXX, 11. Il ne reste alors qu'à admettre que nous avons à faire ici avec l'influence de Tatien, dont plusieurs leçons se sont infiltrées, selon H. J. Vogels (*Biblische Studien*, t. XVI, H. 5) dans les Evangiles syriens; même dans *Vetus Latina* et le Cod. Bezae (D) on les trouve dans de larges proportions (*Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altkirchlichen Literatur*, t. XXXVI, 1 a, Leipzig 1910). On se demandera tout de suite si l'apparentage de D et des Evangiles arméniens, admis par M. Macler, réfuté par le P. St. Lyonnet, n'aboutirait pas au Diatessaron?

Tout se reconstruirait ainsi: d'abord, le Diatessaron est traduit en arménien et employé assez longtemps; puis les traducteurs profondément influencés par lui ont entrepris la traduction des Evangiles sur le grec; nous en possédons des citations chez Agathange et Lazare de P'arpi. Cette première traduction a souffert une correction radicale, parfois servile, mentionnée par les historiens arm., laquelle a moulé les Evangiles sur le grec. Au cours de ce travail si pénible on

comprendra que quelques fautes se soient glissées; aussi, croyons-nous à priori, les voir dans les syriacismes du texte actuel. Une étude sur ceux-ci à l'aide du Diatessaron arménien justifiera notre hypothèse. Par hasard nous en avons rencontré quelques uns. Jean XI, 9 porte *ⁿ°* *ⲉⲣⲗⲏⲟⲩⲱⲩⲁⲛ ⲉⲧⲱⲛ ⲉⲧⲓⲛⲓⲣ* = «n'y a-t-il pas 12 heures dans un jour?» Il y a d'autres manuscrits qui lisent: «le jour n'a-t-il pas 12 heures?» mais la première leçon est plus fréquente, or nous la trouvons exactement dans le Diatessaron, Ephr., p. 184. Comme contresens provenant du syriac je considère Matth. III. 3, Is. XL. 3 *Ⲓⲱⲓⲛ ⲣⲱⲣⲣⲱⲛⲟⲩⲓ ⲓⲁⲛⲓⲱⲩⲱⲛⲓ* = vox vocis in deserto, équivalent: *φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ*. La répétition des mots signifierait ici selon la règle générale: vox in deserto, ce qui aurait scandalisé le correcteur qui suit même l'ordre des mots du grec; c'est une méprise bien excusable: le traducteur du Diatessaron doit avoir lu *ⲓⲱⲓⲛ ⲓⲱⲓⲛ* = vox vocis, se méprenant d'une lettre, au lieu de *ⲉⲧⲱⲓⲛ ⲓⲱⲓⲛ* = vox clamantis. Le contresens a passé ensuite dans L'Ancien Testament. L'influence du Diatessaron se voit aussi dans le choix des mots. Joh. IV. 18, l'arménien lit avec Tatien: *ⲉⲧⲓⲛⲓⲣ ⲱⲓⲣ ⲩⲛⲓⲛⲧⲱⲓ ⲉⲧⲓ ⲉⲛ* = tu as changé cinq hommes, au lieu de *πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχεε* (Nestle). Joh. IV. 18 Zohrab a avec

Tatien (p. 131) *Երուսաղէմ Եւեթ է տեղի* =
Jérusalem: s e u l e est le lieu; la suite diffère.
Il ne serait pas difficile de multiplier ces
exemples. Cependant nous ne devons pas
perdre de vue que le Diatessaron arm., chez
Ephrem, à supposer qu'il soit fidèlement cité
par lui, est doublement éloigné du texte ac-
tuel de Zohrab; aussi son influence doit-elle
être ici difficile à discerner.

Library of Ruslan Khazarzar
barnascha.narod.ru
khazarzar.skeptik.net
patrologia.narod.ru